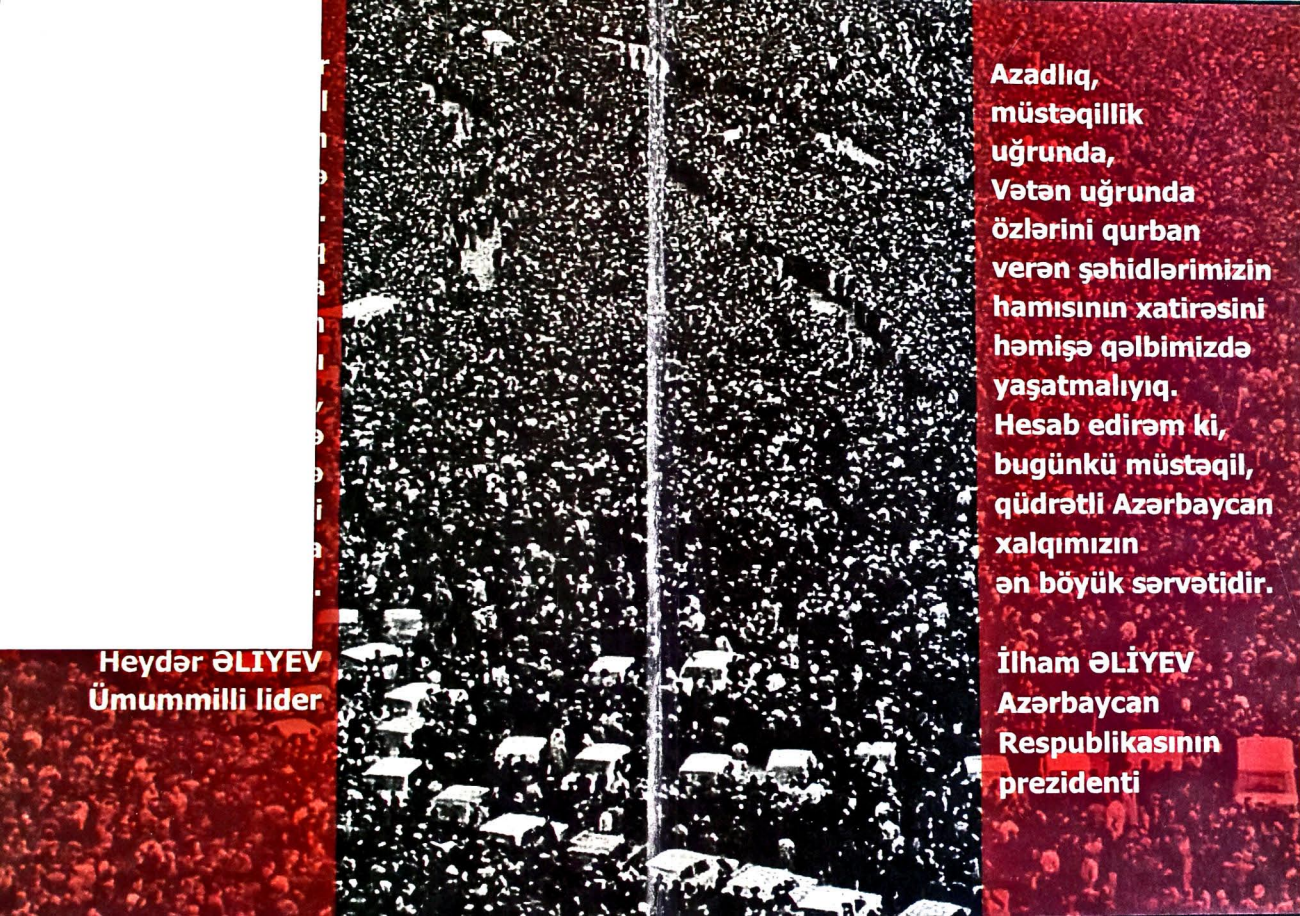

QARA YANVAR DİALOQU

MƏZAHİR SÜLEYMANZADƏ / ŞAKİR YAQUBOV

Heydər ƏLİYEV
Ümummilli lider

**Azadlıq,
müstəqillik
uğrunda,
Vətən uğrunda
özlərini qurban
verən şəhidlərimizin
hamısının xatirəsini
həmişə qəlbimizdə
yaşatmalıyıq.
Hesab edirəm ki,
bugünkü müstəqil,
qüdrətli Azərbaycan
xalqımızın
ən böyük sərvətidir.**

İlham ƏLİYEV
**Azərbaycan
Respublikasının
prezidenti**

MƏZAHİR SÜLEYMANZADƏ

Əməkdar mədəniyyət işçisi,
Ali Media Mükafatı laureatı

ŞAKİR YAQUBOV

Əməkdar mədəniyyət işçisi,
Ali Media Mükafatı laureatı

QARA YANVAR DİALOQU

1990-cı il 20 Yanvar faciəsinin 25 illiyinə həsr edilmiş kitab Azərbaycan Mətbuat Şurası Ahıl Jurnalistlər Məclisinin tövsiyəsi ilə nəşr olunur

BAKİ

“ELM VƏ TƏHSİL” - 2015

Məsləhətçilər:

Əflatun AMAŞOV

Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri,

Əməkdar jurnalist

Musa QASIMLI

Tarix elmləri doktoru,

professor, millət vəkili

Redaktor:

Yusif KƏRİMOV

Azərbaycan Mətbuat Şurası

Ahıl Jurnalistlər Məclisinin sədri,

Əməkdar jurnalist

Məzahir Süleymanzadə, Şakir Yaqubov. "Qara Yanvar dialoqu". Bakı, "Elm və Təhsil" 2015. - 192 səh.

Kitaba tanınmış jurnalistlər, 1990-cı ilin 20 Yanvar qırğınından dərhal sonra informasiya blokadasını yara-raq "Səhər" qəzetini nəşrə hazırlayan yaradıcı və texniki qrupa rəhbərlik etmiş Məzahir Süleymanzadənin və Şakir Yaqubovun xatirə-dialoqu, rəsmi sənədlər, indiyədək dərc olunmamış materiallar daxil edilmişdir.

ISBN 978-9952-8176-0-7

© "Səhər" qəzetinin nəşri

© "Elm və Təhsil", 2015

Əflatun AMAŞOV,
Azərbaycan Mətbuat
Şurasının sədri,
Əməkdar jurnalist

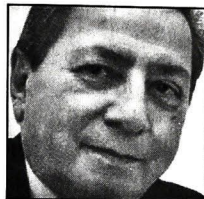
QARA YANVARDAN KEÇƏN JURNALİST TALEYİ

20 Yanvar faciəsi Azərbaycan tarixinin ən qanlı səhifələrindən biridir. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet ordusunun silahlı birləşmələri xalqımıza qarşı misli görünməmiş qırğın törətdilər. Silahsız insanlar qətlə yetirildi. Bakının küçələrində qan su yerinə axıdıldı, analarımızın, bacılarımızın ah-naləsi ərşə yüksəldi.

Televiziyanın enerji bloku partladılmışdı, qəzetlər çıxmırdı. Həmin günlərdə xalqımızın çorəkdən, sudan daha çox informasiyaya ehtiyacı var idi. İnformasiya blokadasını yarmaq, ilk növbədə öz xalqımıza, sonra isə beynəlxalq ictimaiyyətə əsl həqiqəti çatdırmaq asan iş deyildi. Bu səhədə ilk cəsarətli addım Moskvada atıldı. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev faciədən dərhal sonra Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gələrək bəyanat verdi. O, törədilmiş

qırğını "milli faciə" adlandırdı, Azərbaycan xalqına başsağlığı verdi, qanlı hadisələrə görə SSRİ siyasi rəhbərliyini ittiham etdi.

Taleyn hökmü ilə Azərbaycanda informasiya blokadasını yarmaq, dərddi xalqımızın yarasına məlhəm qoymaq məsuliyyəti Rəfail Nağıyevin, Məzahir Süleymanzadənin, Şakir Yaqubovun rəhbərlik etdiyi jurnalistlər qrupunun üzərinə düşmüşdü. Onlar "Səhər" qəzetinin matəm nömrəsini 2 milyon tirajla buraxaraq bu şərəfli işin öhdəsindən uğurla gəldilər. Jurnalistlərimizin 25 il əvvəl göstərdikləri qəhrəmanlıq barədə çox deyilib, çox yazılıb. Mərhum Rəfail Nağıyevin xatirələri "Şahidlər" kitabında dərc olunub. Məzahir Süleymanzadənin "Güllələnmiş qəzet", Şakir Yaqubovun "Mən şahidəm ki..." kitabları geniş oxucu kütləsi tərəfindən rəğbətlə qarşılanıb. "Səhər" qəzetinin matəm nömrəsi barədə "Xalqımızın "Səhər"i" adlı sənədli film də çəkilib. Amma talelərinə 20 Yanvar hadisələri zamanı peşəkarlıq nümunəsi göstərmək düşmüş jurnalistlərimizin bu gün - qanlı faciədən 25 il sonra nə düşündükləri də maraqlıdır. Çünki onlar gənc jurnalistlərimizə örnək ola biləcək yaradıcılıq yolu keçiblər. Bu baxımdan mən Məzahir Süleymanzadə və Şakir Yaqubov arasında "Qara Yanvar dialoqu"nu yüksək qiymətləndirirəm. Yeri gəlmişkən, müəlliflərin hər ikisi Azərbaycan Mətbuat Şurası Ahıl Jurnalistlər Məclisinin fəal üzvləridir və keçirilən tədbirlərdə yaxından iştirak edirlər. Şübhə etmirəm ki, Ahıl Jurnalistlər Məclisinin tövsiyəsi ilə nəşr olunan "Qara Yanvar dialoqu" geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla qarşılanacaq.

Yusif KƏRİMOV,
Azərbaycan Mətbuat
Şurası Ahıl Jurnalistlər
Məclisinin sədri,
Əməkdar jurnalist

20 YANVAR ŞƏHİDLƏRİNİN XATİRƏSİNƏ MÖHTƏŞƏM SÖZ ABİDƏSİ

Azərbaycan Mətbuat Şurası Ahıl Jurnalistlər Məclisinin üzvləri Məzahir Süleymanzadə və Şakir Yaqubov ölkəmizin tanınmış qələm sahiblərindəndir. Hər ikisi Əməkdar mədəniyyət işçisi, "Qızıl qələm", "Həsən bəy Zərdabi", Ali Media mükafatlarına layiq görülüb. Onların nəşr etdirdikləri kitablar da geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla qarşılanıb. Mən həm Məzahir Süleymanzadəni, həm də Şakir Yaqubovu yaxşı tanıyıram. Məzahir-lə xarici səfərlərdə olmuş, 1992-ci ilin payızında Naxçıvana - Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevlə görüşə getmişəm. Şakirlə "Azərbaycan gəncləri"

qəzetində birgə çalışmışıq. Onların "Kommunist" qəzetinə yeni nəfəs gətirdikləri, "Səhər" qəzetində əsl jurnalist peşəkarlığı nümunəsi göstərdikləri də yaxşı yadımdadır. Bu iki qələm sahibinin taleyində oxşar cəhətlər çoxdur. Amma onları birləşdirən əsas amillər peşəkarlıq, məsuliyyət hissi, sabit vətəndaşlıq mövqeyidir. 1990-cı ilin qanlı Yanvar hadisələri zamanı biz bunun şahidi olduq. Fövqəladə vəziyyət şəraitində informasiya blokadasını yarmaq, qəzet buraxmaq məhz onların taleyinə yazıldı. Məzahir Süleymanzadə və Şakir Yaqubov digər cəsur qələm yoldaşları ilə bərabər "Səhər" qəzetini iki milyon tirajla nəşr etdirməklə, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təbircə desək, əsl jurnalistika qəhrəmanlığı göstərdilər.

Qanlı Yanvar hadisələrindən düz 25 il keçir. Şəhidlərimiz haqqında əsərlər yazılıb, mahnılar qoşulub. Amma onların xatirəsini əbədləşdirən ən böyük söz abidəsi "Səhər" qəzetinin 1990-cı il 25 yanvar tarixli nömrəsidir. Məzahir Süleymanzadə "Güllələnmiş qəzet", Şakir Yaqubov isə "Mən şahidəm ki..." kitablarında bu barədə ətraflı söhbət açıblar. Amma mən onlara qanlı hadisədən 25 il sonra bir daha dönüb geriye baxmağı, ötən günləri xatırlamağı tövsiyə edəndə hər ikisi razılaşıdı və nəticədə sizə təqdim olunan dialoq yarandı. Ümid edirəm ki, oxucular iki peşəkar jurnalistin dialoqunu maraqla qarşılayacaqlar.

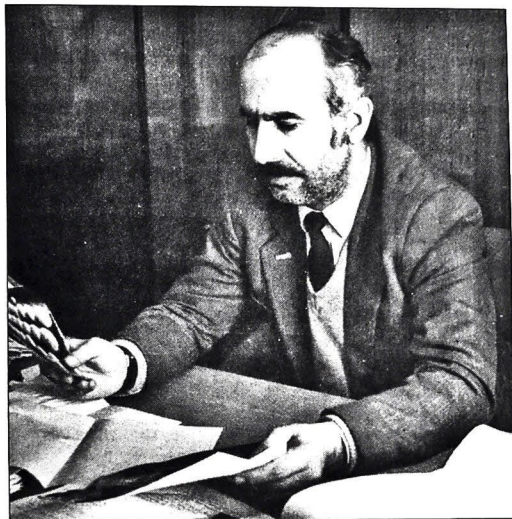
Məzahir Süleymanzadə. Bakı, yanvar, 1990-cı il

QARA YANVAR DIALOQU

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

Şakir, son illərdə qələmə aldığı xatirələri, bu yaxınlarda çapdan çıxmış "Yaddaşımın küncündən" kitabını maraqla oxumuşam. Mənim də yaşıma elə səninki qədərdir, yeni xatirə danışan vaxtımdı. Həmişə arzulamışam ki, sənənlə uzun bir

Şakir Yaqubov. Bakı, yanvar, 1990-cı il

söhbət edim və bu söhbət qələmə alınsın, gələcək nəsillərə yadigar qalsın. Söhbətimizin mövzusu haqqında qətiyyəni düşünmürdüm. Siyasetdən, qəzetçilikdən, ailə-məişət problemlərindən, lap elə futboldan da danışa bilərdik. Mövzudan asılı olmayaraq, iki peşəkar jurnalistin dialoqu maraqlı alınacaqdı. Arzumı gerçəkləşdirmək üçün Azərbaycan Mətbuat Şurası Ahıl Jurnalistlər Məclisinin sədri, Əməkdar jurnalist Yusif Kərimovun təklifi dadıma çatdı: "Hər ikiniz tanınmış qələm sahibisiniz. Taleyinizdə oxşar cəhətlər də var. Lap elə götürək

1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələrini. O vaxt "Səhər" qəzetini buraxmaqla, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təbirincə desək, jurnalistika qəhrəmanlığı göstərdiniz. İndi həmin hadisələrdən 25 il keçir. Hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyev də bununla əlaqədar xüsusi tapşırıq verib. Görüşüb o çətin günləri bir daha xatırlamaq şəhidlərimizin də ruhunu şad edər."

Təklifimi qəbul etdiyinə görə çox sağ ol, Şakir. Əslində, 20 Yanvar haqqında hər ikimiz kitab da yazmışıq, müsahibələr də vermişik. Amma 25 ildən sonra dönüb bir daha geriye baxmaq, baş verən hadisələri təhlil etmək, daha çox rəsmi sənədlərə istinadən olub-keçənlərə münasibət bildirmək də vətəndaşlıq borcumuzdur. Biz hər ikimiz həmin hadisələrin tək cə şahidi yox, həm də iştirakçıyıq. Bu gün özünü qəhrəman hesab edən, televizor ekranlarından, qəzet səhifələrindən düşməyən, dövlətin 20 Yanvar şəhidlərinin ailələri üçün nəzərdə tutduğu imtiyazlardan gen-bol istifadə edən bəzi adamlar heç qaniçən rus generalının şəkillərini də görməyiblər. Biz isə həmin cəlladlarla üz-üzə qalmış, mübahisə eləmiş, həyatımızı təhlükə altında qoymuşuq. Sən özün yaxşı bilirsen, mən uzun illər bu barədə danışmamışam. Həmişə söyləmişəm ki, biz vətəndaşlıq mövqeyimizi nümayiş etdirmişik, peşə vəzifəmizi yerinə yetirmişik. Bu gün də həmin fikirdəyəm.

Hər ikimiz uzun illərdi yol gəlirik. Bu yolun 40 illi cəsarətlə yaradıcılıq yolu adlandırmaq olar. Biz həmin yolu şərəflə keçmişik. Şöhrətin zirvəsinə də qalxmış, oxucu məhəbbəti də qazanmışıq. Bizə fəxri adlar, mükafatlar da verilib. Məni sevindirən odur ki, biz 40 illik yaradıcılıq yolunun böyük bir məsafəsini əl-ələ tutub keçmişik. Tale bizi ən çətin anlarda birləşdirib. Sabit vətəndaşlıq mövqeyi, xalqımıza, dövlətimizə hədsiz məhəbbət hissi, mənəvi dəyərlərimizə hörmət-ehtiram, jurnalist peşəkarlığı... Hə, taleyimizi birləşdirən əsas amillərdən biri də 1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələri və "Səhər" qəzetidir. Bəzən mənə elə gəlir ki, bizim ikimizdən birimiz ol-

məsaydıq, heç o qəzet də çıxmıyacaqdı. Mənim üçün çox xoşdu ki, "Səhər" deyəndə ilk növbədə 20 Yanvar hadisələrini yada salırlar. Halbuki, bu qəzet müstəqil Azərbaycan mətbuatının ilk qaranquşu kimi tarixə düşüb. Ümumilikdə "Səhər"i müstəqilliyimizin ilk illərinin salnaməsi hesab etmək olar. Təsədüfi deyildir ki, bizim fəaliyyətimiz doktorluq və namizədlik dissertasiyalarının, diplom işlərinin mövzusunə çevrilib. Yəqin ki, söhbətimizdə hər ikimizə doğma olan "Səhər"lə bağlı xatirələrə, mülahizələrə də yer ayracağıq. İndi isə keçək dialogumuzun əsas mövzusunə...

**ŞAKİR
YAQUBOV**

Məzahir, sən özün yaxşı bilir-sən, 20 Yanvara aid nə görmək mümkün olubsa, görmüşəm, nə eşitmək mümkün olubsa, eşitmişəm, buna görə də müxtəlif ekran ustalarının və həvəskarların çəkdikləri sənədli-xronikal videofilmlərə baxmağı, həqiqi və "peyda olmuş" şahidləri, mitinq tribunlarını dinləməyi artıq saymısam. Yanvarın 20-dən əvvəlki təqribən 50 gündə - respublikada hakimiyyətin iflic vəziyyətinə düşdüyü şəraitdə, əslində isə açıq-aşkar hakimiyyətsizlik, yiyəsizlik, anarxiya şəraitində camaatı yerindən edən, onları küçə-küçə, meydan-meydan gəzdirib ən müxtəlif qeyri-insani hərəkətlərə qoşan və bu "vətənpərvərliyinə" görə həmin vaxtlar döşünə döyüb özünü öyən, həmin 90-cı il yanvarın 11-də Azadlıq meydanındakı mitinqin tribunasından xalqı "hökumətin pul yerlərini ələ keçirib silah almağa" və "silahlı üsyan yolu ilə hökuməti devirməyə" çağıran, "Ermənistanda azərbaycanlı yoxdursa, Bakıda da bir cə erməni qalmamalıdır" - "şüarı" ilə "mübarizə vintcikləri"ni yanvarın 13-14-də talanlara təhrik edən, yanvarın 19-da keçmiş MK binası qarşısındakı mitinqdə camaatı "axıradək dayanmağa" çağıran, "Haydı, igidlərim!..." - deyə dəliqanlı cavanları barrikadalar qurmağa və

"postlardakı ərənləri əvəz etməyə" göndərən, sonralar isə "Azadlıq verilmir, alınır" - kimi müqəddəs həqiqəti öz əməl və niyyətlərinə, yüzrlə adamın düşar olduğu böyük müsibətə haqq qazandırmaq üçün əldə bayraq edənlərin məhkəmə çıxışlarını dinləməyə də hövsələm çatmayıb. O çıxışların səmi- mi olmadığını bildiyim üçün...

Yeri gəlmişkən, bu cümlələrim Qanlı şənbə gecəsinə, onun təşkilatçıların və qurbanlarının faciəsinə qiymət vermək təsiri bağışlasa da, bu fikirdən çox-çox uzaqam. Mən inanıram ki, bu gün də olmasa, sabah, sabah da olmasa, altı gün kimin kim olduğu aşkara çıxacaq. Atalar deyib ki, haqq nəzilər, üzülməz; nəhaq qan yerdə qalmaz. Bir də deyiblər ki, cıdanı çuvalda gizlətmək olmaz.

Hərçənd... Bu yaşımda çıxılmaz vəziyyətlərə az düşməmişəm, amma ümumən 1990-cı ilin 20 yanvarından sonrakı ilk günlərin və həftələrin çıxılmazlığını heç nə ilə müqayisə eləyə bilmirəm. Bu, bəlkə də onunla bağlıdır ki, "Dövlətin, hökumətin öz vətəndaşına güllə atacağı ağlabatan deyil"-düşüncəsi rəhmətlik Aydın Məmmədov demişkən, bizim "filoloji təfəkkürümüz"də dominant idi. Hərçənd ən elementar məntiqə görə, əgər üç yaşlı uşaq dolu tufəngi götürüb atasına tuşlayarsa, şübhəsiz ki, alacağı, ən yaxşı halda, yağlı bir sille olacaq və onda da atanı kimse qınamayacaq.

Biz hədsiz dərəcədə humanizm eynoriyasına uymuşduq və buna görə aldığımız tərs sillənin təsiri altında uzun müddət sıxlayıb-sıtqayıb bir yana çıxa bilmədik...

20 Yanvardan bəri Bakı qırğını barədə çox yazılıb, çox deyilib. Bu mövzu az qala nüfuz məsələsinə çevrilib, siyasi qazanc mənbəyinə dönüb. Çox istərdim ki, bu söhbətə həmin nəzərlə baxılmasın. Sadəcə, o məşum günlərin şahidi kimi, daha çox şəxsən özümüze məlum olan faktları oxucuların geniş dairəsinə çatdırmaq istəyimiz. Məhsər məqamında kiməsə, nəyəse bəlkə gerek oldu...

MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ

20 Yanvar qəflətən, öz-özünə baş vermədi. Bunun çox ciddi səbəbləri var. Hədisədən 25 il keçsə də tarixçilər, siyəsətçilər, şahidlər müxtəlif iddialar irəli sürürlər. Əslində, Şakir, yəqin sən də mənimlə razılaşırsan, 1990-cı il 20 Yanvar qırğını barədə birinci sözü Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev söyləyib. Hədisə baş verən zaman Bakıdan uzaqda olsa da ilk cəsarətli fikri məhz Heydər Əliyev dilə gətirib. Biz 1990-cı il yanvarın 21-də Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyində Heydər Əliyevin verdiyi bəyanatı tərcümə edib şəhərdə yaymışdıq. "Səhər"ın nəşr etdirdiyi "Qətiyyətin təntənəsi" kitabında bu barədə geniş məlumat var. Heydər Əliyev tanınmış jurnalist Andrey Karaulovla söhbətində həmin günü belə xatırlayır: "1990-cı il yanvarın 20-nə keçən gecə Azərbaycanda milli faciə baş vermişdi. Respublikaya iri qoşun kontingenti yeridilmiş və bu, çoxlu sayda tələfatla müşayiət olunmuşdu. Bu məni həyəcana gətirdi və qəzəbləndirdi. Mən hadisələrin bu cür şəkli almasından xüsusən də ona görə narahat oldum ki, o vaxtadək qoşunlardan istifadə olunmasına Tbilisidə yol verilmişdi; bu məsələ, yadınızda olar, xalq deputatlarının birinci və ikinci qurultaylarında ciddi müzakirə predmetinə çevrildi, komissiya yaratdılar, çoxlu söz-söhbət getdi - kəşəsi, mən güman edirdim ki, ali siyasi rəhbərliyin, nəhayət, ağılı başına gələr ki, daxili münəqişələrin həllinə ordunu cəlb etmək olmaz. Bütün bu illər ərzində Moskvada olarkən mənim respublika ilə əlaqəm yox idi və Azərbaycanın daimi nümayəndəliyi ilə ünsiyyət saxlamırdım. Amma yanvarın 20-də səhər, "Barvixa" sanatoriyasında olduğum vaxt daimi nümayəndə mənə zəng etdi və dedi ki, belə bir faciə baş veribdir, Moskvada yaşayan azərbaycanlılar adından onlar Sov.İKP MK-ya kəskin etirazlarını bildiriblər. O, arzu etdiyini bildirdi ki, mən də nümayəndəliyə gəlim. Ertəsi gün, yanvarın 21-də daimi

nümayəndəliyin binası önünə xeyli adam toplaşmışdı, mən saat on ikidə gəldim, daimi nümayəndə Söhrab İbrahimov yoldaş - mən onu çoxdan tanıyıram - məni qarşıladı və bildirdi ki, onlarda hər gün müxtəlif jurnalistlər üçün mətbuat konfransları keçirilir, indi yenə toplanıblar və mənim iştirakımı gözləyirlər. Salon ağzınacan dolu idi, orada Qərb müxbirləri də vardı. Daimi nümayəndə Bakıda vəziyyət barədə məlumat verdi, cinayəti pislədiyini bildirdi. Sonra sözü mənə verdilər..."

Heydər Əliyevin hər sözü, hər fikri bütün dövrlər üçün aktualdır. İndi, 20 Yanvar qırğınının 25 illiyini qeyd etdiyimiz zaman Ümummilli liderimizin Moskvadakı çıxışına bir daha nəzər salmaq yerinə düşər:

"Əziz həmvətənlərim, xanımlar və cənablar! Bildiyiniz kimi, uzun illər Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifələrində işləmiş, Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü olmuşam. Geniş infarkt keçirmişəm. Xəstəliyimlə əlaqədar iki ildən artıqdır ki, pensiyadayam. Azərbaycanı tərk etdiyim 1982-ci ilin dekabrından keçən müddətdə bu gün ilk dəfədir ki, Azərbaycan SSR-in Moskvadakı daimi nümayəndəliyinin astanasına qədəm qoyuram. Mən baş vermiş hadisələr haqqında dünən xəbər tutmuşam və təbiidir ki, bu hadisəyə laqeyd qala bilməzdim. Buraya ən əvvəl ona görə gəlmişəm ki, Azərbaycanın Moskvada kiçik parçası olan daimi nümayəndəliyində, böyük itkilərə səbəb olmuş faciə ilə bağlı bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verim. İkinci tərəfdən, bu məsələyə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəsi Söhrab İbrahimovdan xahiş edirəm ki, mənim sözlərimi, kədərimi, başsağlığımı Azərbaycan xalqına çatdırsın. Hazırda başqa imkanım olmadığı üçün təəssüf hissi keçirirəm.

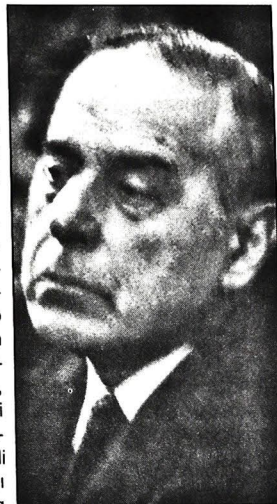
Azərbaycanda baş vermiş hadisələrə gəlincə, mən onları hüquqa, demokratiyaya yabançı, humanizmə və ölkəmizdə elan

olunan hüquqi dövlət quruluşu prinsiplərinə zidd hesab edirəm. Azərbaycanda yaranmış mürəkkəb vəziyyətin bir sıra səbəbləri vardır. Vaxtımızın məhdudluğundan bu məsələlərin üzərində ətraflı dayanmaq istəmirəm.

Artıq iki ildir ki, Azərbaycan və Ermənistan arasında millətlərarası münaqişə gedir, həmin münaqişəni Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr törətməmişdir. Azərbaycan və Ermənistan, eləcə də ölkənin ali siyasi partiya rəhbərliyinə bu məsələni tənzimləmək, daxili müharibəyə, millətlərarası münaqişəyə son qoymaq və milli mənsubiyyətdən asılı olmayaraq hər bir adamın ümumi federativ ittifaq olan SSRİ-də azad yaşamasına şərait yaratmaq üçün iki illik müddət kifayət idi.

Hesab edirəm ki, ötən iki ildə bu istiqamətdə lazımi səviyyədə iş aparılmamışdır. Dağlıq Qarabağ hadisələrinin ilkin mərhələsində ölkənin ali partiya siyasi rəhbərliyi tərəfindən vaxtında zəruri tədbirlər görülsə idi, gərginlik indiki həddə çatmaz, tərəflər itkilərə məruz qalmaz, başlıcası isə 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə çoxlu insan qırğını ilə nəticələnən hərbi müdaxilə üçün də zəmin yaranmazdı.

Bunlar üçün ilk növbədə Azərbaycan Kommunist Partiya-

sı Mərkəzi Komitəsinin artıq sabiq birinci katibi Vəzirov müqəssirdir. Bu yüksək vəzifədə olduğu müddətdə o, Azərbaycanı vəziyyəti sabitləşdirmək üçün heç nə etməmişdir. Əksinə, özünün səhv addımları, yaramaz iş üslubu, yanlış siyasi manevrləri ilə xalqla öz arasında uçurum yaratmışdır. Xalq isə hiddətlənmişdir. Elə buna görə də Bakıda və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarında aylarla davam edən mitinglərdə dəfələrlə Azərbaycanın partiya rəhbərliyinin istefası tələbi irəli sürülmüşdür. Söhbət əslində Vəzirovun istefasından gedirdi. Bəs bu məsələ indiyə kimi niyə həll olunmamışdır? Yalnız dünən Bakı şəhərinə ordu yeridildikdən, qırğın və dağıntılar baş verdikdən sonra Vəzirov Azərbaycandan əslində qaçmışdır. Bu, böyük səhvdir. Ən böyük səhv isə sözsüz ki, qeyri-ciddi, bu böyük vəzifəyə əsla yaramayan adamın bir vaxt Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə birinci katib təyin edilməsi idi. Ancaq, iş təkcə bununla bitmir.

İndi yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə baş vermiş və bu gün də davam edən faciənin üstündə dayanmaq istəyirəm. Hesab edirəm ki, Azərbaycandakı vəziyyəti öz axarına salmaq, siyasi həyatdakı qeyri-sabitliyi nizamlamaq üçün kifayət qədər imkan olmuşdur. Təəssüf ki, Azərbaycan rəhbərliyi, həmçinin ölkənin ali siyasi rəhbərliyi bu imkanlardan istifadə edə bilməmişdir. Sərhədlərə edilən təcavüzü vaxtında aradan qaldırmaq mümkün idi. Axı üç ay əvvəl sərhəd zolağı ilə bağlı camaat öz tələblərini irəli sürmüşdü. Fəqət heç kəs onlarla görüşmək, izahat işi aparmaq və lazımı ölçü götürmək istəməmişdir.

Təkrar edirəm: camaatı sakitləşdirmək üçün də imkanlar tükənməmişdi. İki-üç ay əvvəl partiya rəhbərliyinin möhkəmləndirilməsi məsələsi həll edilse idi, vəziyyət gərginləşməz, ordu yeridilməsinə zərurət yaranmazdı. Bütün vəziyyətlərdə hesab edirəm ki, məsələni siyasi cəhətdən tən-

zirləmək, xalqla mükəliməyə girmək üçün əlverişli imkanlar olmuşdur. Lakin onlardan səmərəli istifadə edilməmişdir. Nəhayət, yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet ordusunun, SSRİ DİN-in böyük kontingenti Bakı şəhərinə yeridilmişdir. Nəticəsi isə göz qabağındadır. Bunun törətdiyi faciələr hamımıza məlumdur.

Belə qərar qəbul etmiş adamların hərəkətini siyasi qəbəhət sayıram. Bəli, kobud siyasi səhv buraxılmışdır. Onlar, sadəcə olaraq, respublikadakı əsl vəziyyəti qiymətləndirə bilməmiş, Azərbaycan xalqının psixologiyasını anlamamış, əhalinin müxtəlif təbəqələri ilə əlaqələri zəiflətmişlər. Onlar, görünür, bu işlərin belə ağır faciəyə çevriləcəyini əvvəlcədən düşünməmişlər.

Bütün bunlar qabaqcadan nəzərə alınmalı və vaxtında vacib, zəruri tədbirlər qəbul edilməli idi. Ordu yeridilmiş, günahsız adamlar həlak olmuşlar. Yeri gəlmişkən deyim ki, ölənlər arasında hərbi qulluqçuların olması haqqında da məlumatlar daxil olur. Sual olunur: ölkənin ali dövlət, partiya rəhbərliyinin səhv qərarı ucundan, olmayan qiyamı yatırtmaq adı ilə Azərbaycana göndərilmiş rus gənclərinin günahı nədir?

Azərbaycana kənardan böyük ordu kontingenti yeridilmişdir. Respublikada neçə ordu birləşməsinin olduğu mənə yaxşı bəllidir. Azərbaycanda kifayət qədər - 4-cü Ordu, Xəzər Hərbi Dəniz Donanması, desant qoşunlarının diviziyası, Hava Hücumundan Müdafiə Qoşunları, DİN-nin daxili qoşun birləşmələri vardır. Oraya əlavə qoşun yeritmək nəyə lazım idi? Əgər belə zərurət var idisə, orada yerləşən hərbi hissələrdən də istifadə etmək olardı. Belə qərar qəbul edən Azərbaycan rəhbərliyi, hamıdan əvvəl isə bərk ayaqda Azərbaycanı qoyub qaçmış Vəzirov öz xalqı qarşısında məsuliyyət daşımalıdır. Ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə yanlış məlumat verənlər də məsuliyyət daşımalıdır.

Zənnimcə, ölkənin ali siyasi rəhbərliyinə vəziyyət barədə

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

vaxtında kifayət qədər düzgün, dəqiq, obyektiv informasiyalar çatdırılmamışdır. Rəhbərlik çaşqınlığa salındığından belə qərar qəbul etmişdir. Qırğın törədənlərin hamısı layiqincə cəzalandırılmalıdır."

Mən şübhə etmirəm ki, Heydər Əliyevin 20 Yanvar qırğınından dərhal sonra söylədiyi bu fikirlər əlli ildən, yüz ildən sonra da xatırlanacaq.

**ŞAKİR
YAQUBOV**

20 Yanvarın çox-çox əvvəllərə gedən tarixi, səbəbləri var. Həmin tarix və səbəblər barədə "1990-cı il yanvarın 20-də Bakı-

da törədilmiş faciəli hadisələr haqqında" Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1994-cü il 29 mart tarixli qərarında çox obyektiv, dəqiq və yerliyə ətraflı bəhs olunub. Mən xatırlatmalıyam ki, bu qərar həmin ilin əvvəlində Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Milli Məclisdə başlanmış geniş və hərtərəfli müzakirələrin yekunu olaraq qəbul edilmişdir. Qərarda deyilirdi:

"1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakı şəhərinə və Azərbaycanın bir neçə rayonuna keçmiş Sovet İttifaqının qoşun hissələri fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən yeridilmiş, dinc əhaliyə divan tutulmuş, yüzlərlə insan qətlə yetirilmiş, yaralanmış, itkin düşmüşdür. Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin Bakını zəbt etməsi xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edilmişdir.

Fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi əhaliyə elan olunanadək hərbi qulluqçular 82 nəfəri amansızcasına qətlə yetirmiş, 20 nəfəri ölümcül yaralamışlar. Fəvqəladə vəziyyət elan edildikdən sonra isə yanvarın 20-də və sonrakı günlərdə Bakı şəhərində 21 nəfər öldürülmüşdür. Fəvqəladə vəziyyətin elan olunmadığı rayonlarda - yanvarın 25-də Neftçalada və yanvarın 26-

da Lənkəranda daha 8 nəfər qətlə yetirilmişdir.

Beləliklə, qoşunların qanunsuz yeridilməsi nəticəsində Bakıda və respublikanın rayonlarında 131 nəfər öldürülmüş, 744 nəfər yaralanmış, 841 nəfər qanunsuz həbs olunmuşdur. Hərbi qulluqçular tərəfindən 200 ev və mənzil, 80 avtoməşin, o cümlədən təcili yardım məşinləri, yandırıcı güllələrin törətdiyi yanğın nəticəsində dövlət əmlakı və şəxsi əmlak məhv edilmişdir. Həlak olanların arasında qadınlar, uşaqlar və qocalar, həmçinin təcili yardım işçiləri və milis nəfərləri olmuşdur. SSRİ Konstitusiyası, Azərbaycan SSR Konstitusiyası kobudcasına pozulmuş, Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqları tapdalanmışdır.

Qabaqcadan düşünülmüş hazırlanmış bu təcavüzkarlıq siyasəsi Azərbaycan xalqının demokratiya və milli azadlıq uğrunda mübarizəsini boğmaq, xalqı təhqir edərək ona mənəvi zərbə vurmaq məqsədi daşmışdır.

20 Yanvar hadisələri ərəfəsində Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası rəhbərliyinin xalqın mənafeyinə zidd olan siyasəti, Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı Mərkəzin, şəxsən Mixail Qorbaçovun apardığı qeyri-obyektiv və qərəzli xətt geniş xalq kütlələrinin qəzəbinə səbəb olmuşdur.

Xalq arasında Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin, onun birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirovun fəaliyyəti də kəskin etirazlar doğurmuşdur. Respublikada belə bir fikir mövcud olmuşdur ki, Azərbaycanın rəhbərliyi Dağlıq Qarabağ məsələsində Mərkəzlə sövdələşərək öz xalqına qarşı gizli xəyanətkar planlar həyata keçirir.

Azərbaycan rəhbərləri öz yarımtəmiz və yarasız fəaliyyətləri ilə xalqla hakimiyyət arasında keçilməz uçurum yaratmışdılar. Məhz həmin dövrdə bir neçə ay Bakıda və respublikamızın digər şəhər və rayonlarında keçirilmiş izdihamlı mitinqlərdə Azərbaycan rəhbərliyinin istefası tələb olunurdu.

Cəmiyyətdə yaranmış qarşıdurmanın siyasi yollarla tən-

zimlənməsi üçün Azərbaycan SSR-in rəhbərliyi mövcud imkanlardan istifadə etməmişdir. Hakim dairələrin müxaliflətlə apardığı iş siyasi oyun və intriqalar istiqamətində qurulmuş və yarıtmaz olmuşdur. Bir çox tələpəli məsələnin həllində Azərbaycan rəhbərliyi aciz olmuş, nəticədə respublikada kəskin hökumət böhranı yaranmışdır.

20 Yanvara qədər partiya, dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin, eləcə də Bakıda gedən ziddiyyətli proseslərin təhlili göstərir ki, Yanvar faciəsi qabaqcadan planlaşdırılmış hərbi əməliyyatın nəticəsi olmuşdur. 1989-cu ilin axırından Yanvar hadisələrinə kimi respublika rəhbərləri Əbdürrəhman Vəzirov və Ayaz Mütəllibovun imzaları ilə Moskvaya ünvanlanan şifroqramlar buna əsaslı sübutdur. Şifroqramlarda Bakıya əlavə daxili qoşun və sovet ordusu qüvvələrinin göndərilməsi tələb olunmuşdur. Bu səbəbdən Bakıda hərbi qüvvələrin yerləşdirilməsi və təminatı ilə əlaqədar müxtəlif hazırlıq işləri aparılmış, hadisələrə bir neçə gün qalmış Bakı şəhərinin xəstəxanaları tələsik boşaldılmış, külli miqdarda yaralıların yerləşdirilməsi üçün hazırlıq görülmüş, sovet ordusu hərbi qulluqçularının ailə üzvləri təcili surətdə Bakı şəhərindən köçürülmüşdür. Beləliklə, hərbi təcavüz və qoşunların yeridilməsi üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Qoşunların Bakıya yeridilməsi kommunist rejimini saxlamaq, milli azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədinə xidmət etmişdir. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi bürosunun 1990-cı il yanvarın 14-də keçirilmiş iclasında fəvqəladə rejimin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar irəli sürülmüş təkliflər hakimiyyəti itirmək qorxusu ilə bağlı olmuşdur.

1990-cı il yanvarın 15-də Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarova Moskva şəhərində ezamiyyətdə iken Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qeyri-qanuni iclasında yetersay olmadığı halda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Əbdürrəhman Və-

zirovun təkidi ilə qəbul edilmiş qərarda Azərbaycanda fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə razılıq verilmişdir. Bu, bir daha təsdiq edir ki, 20 Yanvar faciəsi qabaqcadan planlaşdırılmış cinayət aktıdır.

Hüquqi əsası olmadan Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi, silahlı qüvvələrin şəhərə soxulub heç bir müqavimətlə üzləşmədən ağır texnika və məhvedici silahlar vasitəsilə dinc əhaliyə qəddarcasına divan tutması Azərbaycan xalqına qarşı cinayət olmuşdur. Bu cəza tədbiri şüurlu surətdə planlaşdırılmış və vəhşicəsinə həyata keçirilmişdir.

Əsas məqsəd Azərbaycanda xalq hərəkatına zərbə vurmaq, mövcud olan rejimin dağılmasına yol verməmək və istiqbalıyyət uğrunda mübarizə aparən qüvvələri məhv etmək olmuşdur"...

20 Yanvar uzun bir yolun sonu idi. Soruşursan ki, bəs bu yol başlanğıcını haradan götürmüşdü? Bu yola çıxanlar sonda böyük bir faciə ilə qarşılaşacaqlarını bilirdilərmidi? Məzahir, bilirəm ki, mən hər hansı bir tarixi hadisə barədə ümumi mülahizə söyləməyi xoşlamıram. İndi də müxtəlif sənədlərə istinad edəcəyəm. Mən diqqəti "Azadlıq" qəzetinin 1990-cı il 29 noyabr tarixli nömrəsində Pənah Hüseynova Zərdüşt Əlizadənin ehtimallar üzərində qurulan dialoguna yönəltmək istəyirəm. O mənada ki, bu dialoqda da əsasən 20 Yanvara aparən yol barədə bəhs olunub.

Söhbətin bir yerində P.Hüseynov deyir: "İndi mübahisə açmaq olar ki, 17 noyabrda (söhbət 1988-ci ildən gedir - Ş.Y.) Bakının baş meydanında mitinq keçirmək ideyasını kim vermişdir - Vəzirov, Vəzirovu yıxmaq istəyənlər, o vaxt təzə-təzə meydana çıxan qeyri-formallar, yaxud təsadüfi adamın təsadüfi təklifi? Məqsəd nə olub?". Suallar sadalandıqdan sonra: "Təpxana harayı" məqaləsi, Vəzirov əleyhinə şüarlar, Xalq Cəbhəsi təşkilatını yaratmaq çağırışları kimi müxtəlif məzmunlu, bir zəncirə düzülmesi mümkün olmayan faktlar gös-

tərir ki, deyilən cəhətlərin hamısı hərəkətdə olmuşdur". Söhbətin bu hissəsində mənim diqqətimi dərhal cəlb edən, bir qədər sonra açıqlayacağım səbəblər üzündən məsələdən təbii ki, xəbərsiz olan geniş oxucu dairəsi üçün tapmaca təsiri bağışlayan "Topxana harayı" məqaləsi Z.Əlizadənin çıxışında tapmacalıqdan çıxır. Zərdüşt bəy deyir: "Moskvəpərest rəhbərlərimizi o vaxt respublikada və o sıradan Azadlıq meydanında səslənən bütün etirazlardan daha çox Konstitusiyə layihəsinin əleyhinə etirazlar narahat edirdi. Odu ki, müxtəlif vasitələrlə, bəzən də hiylə ilə nümayişləri, etirazları özləri üçün az təhlükəli məcraya yönəltməyə çalışırdılar. "Kommunist" qəzetində "Topxana harayı" məktubu məhz bu səbəbdən meydana gəldi"...

Bu fikir həqiqətə nə dərəcədə uyğundur? "Topxana harayı" necə və hansı məqsədlə ortaya çıxmışdır? Vəzirovun və ya "Vəzirovu yıxmaq istəyənlərin" bu məqalənin yaranmasında rolu olubmu? Bildiyin kimi, mən qəzetin məsul katibi idim və vəzifə borcuna görə, "redaksiya mətbəxi"ndə gedən ağırlı-üzüntülü proseslərin, demək olar ki, hamısının, o cümlədən "Topxana harayı" məqaləsi ilə əlaqədar o vaxt da, sonralar da geniş oxucu dairəsinə məlum olmayan hadisələrin birbaşa iştirakçısı olduğum üçün qeyd elədiyim suallara cavab verməklə əlaqədar qəlbimdə dəli bir istək yarandı və bu istəyi reallaşdırmaq məqsədilə "Azadlıq"ın ovaxtkı baş redaktoru mərhum Nəcəf Nəcəfova təkliz məktubu ünvanladım. Sağ olsun, partiya mənsubiyyətimizi deyil, həqiqəti üstün tutaraq, həmin məktubu qəzetin 20 dekabr 1990-cı il tarixli nömrəsində dərc elədi.

Nədən söhbət gəldirdi bu məktubda?

Əvvəla, indiki cavan nəsillər üçün deyim ki, Meydan epopeyasının prelüdiyası 1988-ci il Noyabrın 16-da səslənmişdi. Həmin gün o vaxtkı Kommunist küçəsində, Elmlər Akademiyası rəyasət heyətinin binası qarşısında toplaşanlar, P.Hüseyno-

vun qeyd etdiyi kimi, Dağlıq Qarabağda erməni qiyamının, daha doğrusu, separatçılığının öhdəsindən gələ bilməyən rəsmi rəhbərliyə qarşı ümumi narazılıq ifadə etmişdilər və noyabrın 17-də keçmiş Lenin adına meydanda mitinq keçirməyi məhz orada qərara almışdılar. "Topxana harayı" adlı məktub isə "Kommunist"də, yadımdadırsa, noyabrın 12-də getmişdir.

...Noyabrın 11-də günortadan sonra telefonla Şuşadan təxminən üç vərəqlik məktub almışdıq. On nəfər şuşalı, o cümlədən üç rus və iki erməni ilə birlikdə DQMV üzrə zona müxbirimiz Firudin Rəsulovun da imzaladığı məktub "Topxana məşəsinə qırılır!" - kimi dərhal oxucunu həyəcanlandıran vadar edən cümlə ilə başlanırdı. Müəlliflər yazırdılar: "Respublika Təbiəti Mühafizə Komitəsinin iki dəfə ciddi xəbərdarlığına, hətta vilayət prokurorluğuna göndərilən sənədlərə baxmayaraq, Topxana məşəsinin amansızcasına qırılması dayandırılır... Cıdır düzündün qənşərində nə məqsədlə ürək bulandıran mənzərə yaradırlar?"

Əsgəran rayon rəhbərlərinin izahı belədir: "Burada Ermənistan SSR-in alüminium zavodlarından biri sex və pansiyonat tikəcəkdir".

Məktubu dördüncü səhifədə, gözəgəlimli bir yerdə qoyduq. Redaksiyadan belə bir qeyd də verdik ki, hər iki respublika Nazirlər Sovetinin məsul işçiləri məsələni aydınlaşdırmaq üçün Şuşaya uçublar. Nəticəsi barədə əlavə məlumat verilecək...

Əlavə məlumat dərc edə bilmədik. Müxbirimiz Şuşadan bildirdi ki, tikintidə işlər öz axarı ilə gedir: ermənilər deyirlər ki, Topxananın tarixi abidə olduğunu sübut edin, biz də tikintini dayandıracaq...

Məsələnin bu cür qoyuluşu (əgər həqiqətdən belə idisə!) güllünc idi, heç bir məntiqə sığışmırdı - biz bunu başa düşürdük, ancaq eyni zamanda təəssüflənirdik: "Gör ha, bu neçə illər ərzində heç kimin ağına gəlməyib, heç kim bu

barədə narahat olmayıb". Nəse bir iş görməliydik. Ən tez və asan başa gələn Topxana ilə bağlı tarixi oçerk dərc etmək idi: qoy ermənilər bilsinlər ki, Topxana tariximizin hünər meydanıdır!

Təcili olaraq filologiya elmləri doktoru professor Şamil Cəmşidov və tarix elmləri doktoru Fuad Əliyevlə danışdıq. Onların yüksək səviyyədə yazdıqları məqalə "Topxana hünər abidəsidir" sərlövhəsi altında verildi. Onun məzmununu burada təkrar etməyə, zənnimcə, ehtiyac yoxdur. Yalnız qeyd etməyi lazım bilərəm ki, məqalə oxucular tərəfindən razılıqla qarşılandı və torpağımıza göz dikənlərə həqiqi mənada zərbə oldu.

Məqalənin dərc edildiyi gün noyabrın 18-i idi və artıq Meydan epopeyasının ilk səhifəsi yazılmışdı...

Bu yerdə mən "Azadlıq" qəzetinin baş redaktoruna bir faktı da xatırlatmışdım:

"*Molodoy* Azərbaycan" qəzetinin 1988-ci il 19 noyabr tarixli nömrəsi iki variantda çapa verilmişdi. Buna da səbəb üçüncü səhifədə, "N.Adil oğlu" imzasıyla verilmiş "Xalq narahat edən nədir?" məqaləsi olmuşdu. (Ədalət naminə qeyd etməliyəm ki, bu, Meydan haqda rəsmi mətbuatda verilmiş ilk yazıydı və mən təsdiq edirəm ki, ertəsi gün "Kommunist"də dərc edilmiş, başlığı eyni noyabrın 20-də Meydanın şüarlarından birinə çevrilmiş "Xalq sözü, haqq sözü" reportajı və dekabrın 5-dək hər gün müntəzəm verilən digər materiallarımız üçün həmin yazı həqiqi mənada impuls oldu). Məqalənin başlıqaltı qeydi beləydi: "Dövlətimizin banisi V.İ.Leninin adını daşıyan meydanda noyabrın 17-də və 18-də Bakı zəhmətkeşlərinin və tələbələrinin mitinqi olmuşdur". "Miting iştirakçılarının monoqolu" kimi təqdim olunan yazı əvvəldən-axıra qədər birçə məsələdən bəhs edirdi: Azərbaycan qarşı qonşu respublikanın ərazi iddiası və Mərkəzin bu məsələdə tutduğu prinsipsiz mövqe. Başqa sözlə, yalnız DQMV problemi, on-

dan savayı heç nə! İki gün idi ki, mitinq gedirdi, ancaq hörmətli Zərdüştün dediyi məsələlər, nədənsə, yada düşmürdü (hər halda həmin "monoqol" bunu sübut edir); "Topxana harayı" bir həftə qabaq dərc olunmuşdu, "Topxana hünər abidəsidir" in dərc edildiyi qəzet nömrələri isə noyabrın 18-də səhərə yaxın Meydana "ayaq açmışdı" - ancaq yenə Topxana söhbəti yox idi.

Maraqlıdır: əgər meydan, Z.Əlizadənin dediyi kimi, "SSRİ Konstitusiyasına əlavələr və düzəlişlər edilməsi ilə bağlı respublikada gedən Moskvapərəst kampaniyaya qarşı etiraz" kimi təşkil olunmuşdusa və əsas şüarı da bu olmalı idisə, bəs niyə "Molodoy Azərbaycan"dakı məqalədə həmin cəhət diqqətdən yayınmışdır? Yox, əgər həqiqətən "Kommunist" in "Topxana harayı" məqaləsi, ümumi şəkildə isə mətbuat Meydanın axarını əsas məqsəddən yayındırmışdusa və Topxana, Qarabağ söhbəti Vəzirovun hiyləsi idisə, mən bilən, "Xalq narahat edən nədir?" məqaləsinin müəllifinə mükafat veril-məli idi. Halbuki...

Mən Meydanın öz əsil məqsədinə niyə çatı bilmədiyini barədə mülahizəmi hələ 1989-cu il fevralın 10-da "Kommunist"də dərc olunmuş "Böyüyün böyük yeri" adlı məqaləmdə bildirmişəm, dediyimin üstündə də dururam: Meydan özünə lider seçdiyi adamların sözüylə axıra qədər durub-oturmaı və lider kimi tribunaya qalxanlar, ilk əvvəl, siyasi lider təcrübəsinin çatışmaması üzündən öz tarixi vəzifələrini yerinə yetirə bilmədilər. Vəziyyəti dəyişdirməyə isə on qəzet məqaləsinin də gücü çatmazdı...

Yeri gəlmişkən, bir-iki kəlmə də "Topxana harayı"nın səbəbləri barədə. 1988-ci ilin yayında Dağlıq Qarabağ Vilayət İcraiyyə Komitəsi Əsgəran rayonundakı Engels adına kolxozun ərazisində Ermənistanın Kanaker zavodunun filialının, rəsmi sənədlərdə göstərilirdiyi kimi, "ekoloji cəhətdən təmiz mexaniki istehsalat"ın və pansionatın tikilməsi üçün torpaq

sahəsi ayrılması barədə qərar çıxarmış və həmin qərarı təsdiq etməyi Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetindən xahiş etmişdi. Təbii ki, həmişə olduğu kimi, məsələyə baxılması uzanmış, velayət icraiyyə komitəsi isə Bakıdan "hə"- "yox" cavabı almadan tikinti işlərinə başlanmasına icazə vermişdi. "Topxana harayı" qalxanda SSRİ Dövlət Təbiəti Mühafizə Komitəsinin və SSRİ Dövlət Tikinti Komitəsinin ekspertləri respublikamızın əlaqədar təşkilatlarının nümayəndələri ilə birlikdə hadisə yerinə getmiş və müəyyənləşdirmişdilər ki, tikinti işləri meşə-qoruqda yox, ərsəli olaraq "kol-kos basması örüş yeri" adlandırılan sahədə aparılmışdır... Çıxarılan nəticə belə olmuşdu: millətlərarası münasibətlərdə gərginliyin yaranması ilə əlaqədar əsəblərin gərildiyi, ehtirasların coşduğu bir zamanda tikintiyə başlamağa və gecəli-gündüzlü iş aparmağa lüzum yox idi...

"Kommunist"dəki məqalə və Meydan həqiqəti, hər halda mənim bildiyim həqiqət belədir. Bu həqiqəti qəbul etməyə əsasımız yoxdur. Zənnimcə, Meydan barədə hər cür ehtiyatsız sözdən çəkinmək hamımızın borcudur. Axı Meydan bizim tariximizdir. Tariximizi isə özümüz üçün yazmırıq. Tarix - tarix üçündür.

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

1990-cı il bizim üçün nigrançılıqla başladı. Yadındadırsa, heç 15 gün keçməmiş Bakıda ermənilərlə bağlı gərgin hadisələr baş verdi. Yanvarın 16-da isə qəzetimizdə "DQMV-də və bezi digər rayonlarda fəvqəladə vəziyyət elan olunması haqqında" SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı dərc olundu. Həmin gün ədəbiyyatımızın canlı klassiki Bəxtiyar Vahabzadə redaksiyaya gəlmişdi. Onu otağıma dəvət edib hal-əhval tutmaq istədim. Amma çox əsəbi idi: "Hani o Cəmil? Tez mənə onun yanına apar!" Redaktorumuz Cəmil Əlibəyov redaksiyada yox idi. Bəxtiyar Vahabzadə isə təkidlə onu tap-

mağı tələb edirdi: "Gör Cəmil hardadırsa, tez gəlib mənə o əclafın yanına aparsın! Yoxsa ürayım partlayacaq." Məlum oldu ki, "əclaf" deyəndə Bəxtiyar müəllim Vəzirovu nəzərdə tutur. Bir qədər sonra Cəmil Əlibəyov da gəlib çıxdı. Onların arasında çox sərt söhbət oldu. Cəmil müəllim Bəxtiyar Vahabzadəni heç cür sakitləşdirə bilmirdi. Nəhayət, onu maşınına əyləşdirib Rəhmanın (C.Əlibəyov Vəzirova belə deyirdi) yanına apardı. Sonradan eşitdik ki, Bəxtiyar Vahabzadə Vəzirovun da otağında əsəblərini cilovlaya bilməyib. Moskvanın qərarına görə ona sərt təpki göstərüb. Şakir, həmin günləri, həmin qərarı sən necə xatırlayırsan?

**ŞAKİR
YAQUBOV**

"Yağı yağ, ayrıanı ayrıan eləməyə qadir olan, lakin dərhal bunu etməyən ZAMAN nəhrindən bir damcı da buxarlanıb ömürlərə hopdu..." "Kommunist" qəzetinin 1990-cı il 1 yanvar nömrəsində dərc etdirdiyim qeydlər bu cümlə ilə başladı və mən üstündən bir il sonra, tarixə dönmüş 1990-cı il barədə yazıma da nöqtəsinə, vergülünə əl vurmada həmin cümlə ilə başlamışdım; güman edirəm ki, o qədər də qəbahətli iş görməmişdim: illərin dönümü bəşər övladının ömründəki iki məqam - onun dünyaya gəlməsi və ölmesi kimi əbədi, dəyişməz bir təbiət hadisəsidir və burada hər dəfə yeni təşbeh, bənzətmə işlətmək mahiyyəti dəyişdirmir. Ancaq 90-cı ilə qədəm qoyarkən qeydlərimin "Nəci bəməllər, xoş məramlar, ulvi arzular naminə sürdüyümüz ömürdə qadağalar, yasaq və icazə ilə bir daha qarşılaşmayacağımız ümidiylə də bu yazıya nöqtə qoyuram..." - kəlməsi ilə bitməsinə görə cəmi 15 gün sonra mənə bürümüş xəcalət hissinin mənə ömürlük yük olacağını deməyə bilmirəm. Bunu siyasi bəsirətsizlikdən doğan xəcalət hissi də adlandırmaq olar - mən cəmi üç həftə sonra xalqımızın düçar olacağı, yarası sızım-sızım sızlayacaq, qan və-

rəcək, misilsiz, tayı-bərabəri olmayan müsibətinə fərman imzalanacağını görə bilməmişdim...

90-cı ilin başlanmasından cəmi on beş gün keçdi. 16-cı gün qəzetlərdə "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi digər rayonlarda fövqəladə vəziyyət elan olunması haqqında" SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı dərc olundu.

Fərmanı yanvarın 15-də teletay xətti ilə, saat 22-dən sonra aldıq və yığdırıb səhifəyə qoydurduq. Həmin an onun məzmunu şəxsən mənə heç nə demirdi. Birinci maddəsi Dağlıq Qarabağda və ona bitişik rayonlarda fövqəladə vəziyyət elan etməklə bağlı olan fərmanın 7-ci maddəsində Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə təklif edilirdi ki, "Bakı, Gəncə şəhərlərində və digər yaşayış məntəqələrində qadağan saatinın tətbiqi də daxil olmaqla, lazım olan hər cür tədbirləri görsün". Daha sonra: "Bu fərmanın 1-7-ci maddələri 1990-cı il yanvarın 15-də yerli vaxtla saat 23-də qüvvəyə minir və fövqəladə vəziyyət ləğv edilənədək qüvvədə qalır". Anlamaq olmurdu: yeddinci maddədəki qadağan saati barədə respublika hökumətinə nəzakətli təklif hara, səkkizinci maddədəki fövqəladə vəziyyətlə bağlı zəhmli əmr hara?. Fərmanın 10-cu maddəsindən isə məlum olurdu ki, ölkədə fövqəladə vəziyyətin hüquqi rejimi haqqında qanun belə yoxdur. Yanvarın 16-da "İzvestiya" qəzetinin birinci səhifəsində ənənəvi "Aktual şərh" rubrikasında gərək ki, Albert Plutnik yazırdı: "Fövqəladə vəziyyət - SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə bir respublikada və digər respublikanın bir rayonunda fövqəladə vəziyyət elan edilmişdir..."

Qəribə idi: SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanının 1-ci maddəsində yazılmışdı ki, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində, Azərbaycan SSR-in ona bitişik rayonlarında, Ermənistan SSR-in Gorus rayonunda, həmçinin SSRİ-nin dövlət sərhədi boyunca Azərbaycan SSR ərazisində fövqəladə vəziyyət elan edilsin. Moskvalı jurnalist isə açıq-aydın "bir respublika" və "di-

gər respublikanın bir rayonu"ndan bəhs edirdi. Mən üç-dörd gündən sonra əyan olacaq reallığı yanvarın 15-i axşam mətbəədə fərmanın hərfi məzmunundan tuta bilməmişdim. Yalnız "İzvestiya"dakı şərh oxuyub başa çatandan sonra dərk etdim ki, yanvarın 1-də dərc etdirdiyim qeydlərin son cümləsi - ümidli arzum nə qədər də əlçatmaz, ünyetməz imiş...

Bu yerdə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1990-cı il 15 yanvar tarixli qərarı barədə də məlumat vermək istərdim. Bu ona görə lazımdır ki, eyni tarixdə Kremldə M.Qorbaçovun sədrliyi ilə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin iclası keçirilmiş və "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi digər rayonlarda fövqəladə vəziyyət elan olunması haqqında" fərman qəbul edilmişdi. Bizim söhbətə birbaşa aidiyyəti olduğu üçün fərmanın şərhii ilə yanaşı, "Azərbaycan SSR-in DQMV-də vəziyyətin normalaşdırılması sahəsində təxirəsalınmaz vəzifələr haqqında" Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı barədə söz açmaq yerinə düşərdi. Yeri gəlmişkən, "1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş faciəli hadisələr haqqında" Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1994-cü il 29 mart tarixli qərarında qeyd edilirdi ki, 1990-cı il yanvarın 15-də Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarova Moskva şəhərində eza-miyyətdə iken Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qeyri-qanuni iclasında yətersay olmadığı halda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirovun təklidi ilə qəbul edilmiş qərarla Azərbaycanda fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə razılıq verilmişdi. Həmin qərarla deyilirdi:

"Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti DQMV-də yaranmış təhlükəli vəziyyəti, Ermənistan SSR ərazisindən edilən silahlı qəsdlərin çoxalmasını əsas götürərək, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, şəraitin sağlamaşdırılması və "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində vəziyyəti normallaş-

dırmaq tədbirləri haqqında" SSRİ Ali Sovetinin 28 noyabr 1989-cu il tarixli qərarını yerinə yetirmək üçün şərait yaradılması məqsədilə qərara alır:

1. DQMV-də, lazım gəldikdə isə DQMV-yə bitişik olan rayonlarda və SSRİ-nin dövlət sərhədi boyunca fəvqəladə vəziyyət elan edilsin.

2. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırılsın ki, respublikanın ərazisində vəziyyəti normalaşdırmaq, vətəndaşların təhlükəsizliyini, qayda-qanunu və qanunçuluğu təmin etmək üçün zəruri tədbirlər görsün.

3. SSRİ Müdafiə Nazirliyindən, hüquq mühafizə və digər icraçı orqanlardan xahiş edilsin ki, SSRİ Konstitusiyasının 81-ci maddəsinə müvafiq surətdə Azərbaycan SSR-ə bütün lazımı yardımı göstərsinlər.

4. SSRİ Nazirlər Soveti qarşısında vəsatət qaldırılsın ki, qaçqınların sosial-iqtisadi problemlərini Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR hökumətləri ilə birlikdə ən qısa müddətlərdə həll etsin".

O vaxtkı dövrü mətbuatda dərc olunmayan, 20 Yanvardan təxminən bir ay sonra çapdan çıxan "Qara yanvar. Bakı-1990" kitabında dərc olunmuş və Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin iclasında səs çoxluğu olmadan qəbul edilmiş bu qərarla hətta SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndinə yox, 81-ci maddəyə isnad vardı. Həmin maddədə isə birmənalı şəkildə bildirilir ki, "Müttəfiq respublikaların suveren hüquqları SSRİ ittifaqı tərəfindən qorunur". Başqa sözlə, xaricdən edilən qəsd və ya hücumlar zamanı. Qəribədir ki, Azərbaycan SSR adından çıxarılan qərarla da Ermənistan SSR ərazisindən edilən silahlı qəsdlərin çoxalması fəvqəladə vəziyyət üçün əsas götürülür və federal hökumətin ixtiyarında olan qoşun bölmələri respublikanın ərazi bütövlüyünü qorumağa çağırılırdı...

Bu, totalitar rejim qanunsuzluğuna daha bir nümunədir.

Çünki Kontitusiyanın həmin 119-cu maddəsinin 14-cü bəndində göstərilir ki, yerlərdə hərbi, yaxud fəvqəladə vəziyyət müvafiq müttəfiq respublikanın ali sovetinin rəyasət heyəti tərəfindən hökmen müzakirə edildikdən sonra tətbiq edilə bilər. Həm sənədlərdən, həm də Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarovanın yanvarın 20-də axşam Azərbaycan radiosu ilə səslənmiş canlı bəyanatından məlumdur ki, respublikanın ali dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul etməmiş və SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin iclasında belə bir qərarın qəbul olunmasına razılıq verməmişlər.

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

Şakir, mən bilirəm ki, sən çox tədbirli adamsan. Bizim adi kağız parçası hesab edib atdığımız kağızı sən qoruyub saxlayır, nə vaxtsa onun tutarlı sənədə çevriləcəyinə ümid edirsən. Qanlı Yanvar hadisələri zamanı mən bunun bir daha şahidi oldum. Azərinformdan götürdüyümüz, Moskva ilə yazışmaları əks etlədirən teletayp lentlərini götürüb evə apardım. Yəqin ki, səndə çap olunmamış, amma həmin günlərin ab-havasını bizə çatdıran sənədlər də var.

**ŞAKİR
YAQUBOV**

Kitabxanalarda yəqin etmək olar: yanvarın 19-dan 25-dək Bakıda heç bir qəzet, o cümlədən "Kommunist" də çap olunmamışdır və bundan sonra adını çəkəcəyim qələm yoldaşlarım həmin günlər nəse yazıb çap etdirə bilmədiklərini belkə də unutmuşlar. Ən məhəretli prokurorun tərtib etdiyi ittihamnamədən də tutarlı, məntiqi səslənən həmin yazılar vəzifə borcuna görə məndə cəmləşirdi, lakin "hadisələrin seytno-

tu"nda hamı onları unutdu, elə müəlliflərinin də nəzərində it-bata düşdü, mənə sövq-təbii ilə qoruyub saxladım...

Diqqət yetirin: "Səbr kasası daşmışdır. Son iki il yarımda, əslinə qalsa, ondan da çox-çox əvvəl damla-damla yığılan etiraz səsləri artıq qəzəb səlinə çevrilmişdir. Bakının baş meydanını, eləcə də Azərbaycanın bütün guşələrini bürümüş mitinglərdə eşidilən haqq səsi, xalqın harayı özəmətli binaların kabinetlərinə nüfuz edə bilmir. Məhz buna görə də ümman seli məcrasından çıxaraq təzə səmt götürmüşdür: adamları daha nə qədər təmkinə çağırmaq olar?" - jurnalist Zülfüqar Rüfətoglu'nun "Hadisələrin seytnotunda" reportajı bu cümlələrlə başlanırdı. Reportaj 90-cı il yanvarın 18-də yazılıb və elə həmin günün axşamı "Kommunist"də dərc olunmalı idi, lakin dərc olunmayıb. Zülfüqar yazırdı: "Bu günlərdə Azərbaycan KP MK-nın binası qarşısında aramsız mitinq keçirilir. Şəhərin sənaye müəssisələrində iş dayandırılmış, ali məktəblərin auditoriyaları boşalmışdır. Artıq real siyasi qüvvə olan Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin təşkil etdiyi mitinglərdə çıxışlar bir-birini əvəz edir..."

Maraqlıdır: o vaxta qədər daimi məkanı Azadlıq meydanı olan mitingləri MK binasının qarşısına hansı qüvvələr keçirməyə nail olmuşdu? Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin I qurultayına (iyul 1991-ci il) AXC idarə heyətinin hesabatı ilə əlaqədar qurultay nümayəndələrinin suallarını cavablandırarkən İsa Qəmbər bu sualla əlaqədar belə demişdi: "Mənə elə gəlir ki, həmin mitinqin AXC-yə dəxli yox idi. Mən orda olurdum və oradakı adamların eksəriyyəti mənə təzə görünürdü. Adamların tərkibinə görə, fitnəkar çıxışlara görə həmin mitinq Azadlıq meydanındakı mitinglərdən fərqlənirdi. Sözsüz ki, həmin mitinglərin təşkilində respublikanın rəhbər dairələrində hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan qrupların fəaliyyəti var idi" ("Azadlıq" qəzeti, 26 iyul 1991-ci il).

Yenə Zülfüqar dinləyək: "Mitingə toplaşanların, çıxışlara

həmrey olanların fikri birdir: SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Dağılıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi digər rayonlarda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi barədə fərmanı Azərbaycan SSR-in suverenliyi haqqında Konstitusiyaya qanununa ziddir, xalqın ədalətli tələblərinin tapdalanmasına yönəldilmişdir. Şəhərə ordu girməməlidir! Bundan başqa, respublikanın ərazisində fəvqəladə vəziyyətin tətbiqinə razılıq vermiş Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti yeni seçkilərdə öz işini dayandırmalıdır. Respublikamızın suverenliyini Ermənistanın təcavüzünə siyasi qiymət verilməli, cinayətlərin qarşısı alınmalıdır. Nə üçün ölkənin ali orqanları müşahidəçi rolunu oynayır, qərəzli, birtərəfli tədbirlər görür?...".

Yenə dərc olunmamış reportajdan:

"Natiqlərin çıxışları ara verən kimi camaat nədən danışır? Orta yaşlı bir kişi həyəcanla dillənir:

- Bu yaxınlarda SSRİ Ali Sovetinin komissiyası Tbilisi hadisələri haqqında geniş məlumat verdi. Amma bu gün inadla Bakı yaxınlığına yeridilmiş çoxminli qoşun hissələrinin gəlişindən bəlli olur ki, Tbilisi faciəsi tələsik, düşünülməmiş, amirənə addım atanlara hələ də dərs olmayıb. Nəce olur ki, SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin az qala bütün cəbbəxanasının oğurlanmış olduğu Yerevana "Gözün üstə qaşın var", - deyilmir, Bakıda isə bilərəkdən belə əsəbi vəziyyət yaradılır? Axı bu vəziyyətdə nə fitnə desən, ortaya çıxa bilər. İnadla şəhərimizə gələn, magistrallarda durmuş zirehliləri Azərbaycan paytaxtına göndərənər bunu düşünmülərmi?

Universitet tələbəsinə isə əşidirik:

- Nəce olur ki, gürcülər haqqında Mərkəz "Komendant saatı o millətin qururuna toxuna bilər", - deyir, bizi isə qürursuz sayır? Məgər Daxili İşlər Nazirliyimiz, şəhərimizin oğul və qızları vəziyyətə özləri nəzarət edə bilməzlərmi?

Ağbirçək qadın söhbətə qoşulur:

- Əcəb işdir. Bakıda bu boyda mitinglər keçir, respublika-

mızın böyükləri isə nəinki xalqın qarşısına, heç televizora çıxmırlar. Ona görə də bu vəzifələrə xalqın dərdinə qalan, çətin vəziyyətdə başını itirməyən adamlar keçməlidir...

Bakının bugünkü siyasi vəziyyəti, şahmatçıların təbircə desək, seyrnotu xatırladır: mübarizə meydanında geri çəkilən, fəaliyyətsiz dayanan "piyada"ları yalnız və yalnız siyasi nüfuza malik, xalqın dərdinə yanan qətiyyətli adamlar əvəz etməlidir. Xalq da bunu tələb edir. Vaxt isə gedir..."

Yanvarın 15-də Gəncədən Əhməd İsayev xəbər verirdi: "Gəncəbasar zonasında vəziyyət gərgin olaraq qalır. Şənbə və bazar günlərində narahatlıq daha da artır. Şaumyan (kənd) rayonundakı Şəfəq kəndinə erməni ekstremistlərin silahlı hücumu olub. Todan kəndi mühasirə vəziyyətindədir. Kolxozun sədri Əliqara Əlihüseynov, habelə Ruzgar Qasımov, Bəxtiyar Əliyev və Abbasqulu Məmmədov işgəncə ilə öldürüldülər.

Hacıkənddə, Azad, Kamo və Çaykənd kəndləri istiqamətində də ölən və yaralananlar vardır. Milis işçisi Eldəniz Əliyev və iki nəfər cavan oğlan girov götürülüb. Hərbi hissələrdən gələn əsgər və zabitlərin erməni ekstremistlərə açıq-aşkar əlbirliyi camaatda hiddət və qəzəb doğurur. Hər gün Çaykənd Stepanakert və Yerevan səmtindən vertolyotlar döyüş sursatı və hərbi formalı saqqallılar gətirir. Azərbaycan kəndlərini xalq müdafiə qrupları qoruyur. Hadisələr getdikcə dözülməz hal alır".

Əhmədin yanvarın 17-də telefonla diqtə etdiyi geniş reportajda isə deyilirdi:

"Bu qeydləri Şaumyan rayonundan diqtə edərim. Daha doğrusu, azərbaycanlılar yaşayan Şəfəq kəndindən. Neçə vaxtdır ki, rayon mərkəzinə girmək müşkül məsələdir. Rayonun hərbi komissarı Teymur Həsənov da burada "qapı daldında" qalıb. Xidməti ezamiyyətdə imiş. Qayıdanda görüb ki, aləm bir-birinə deyib, yol bağlanıb. Demədiyi, müraciət etmədiyi yer qalmayıb. Ev-əşiyinə, iş başına buraxmırlar ki, buraxmırlar. İndi bizimlə

birgə "Fərhad" zonasının müdafiə-keçid məntəqəsində oturub komendantı gözləyir. Gəncədən, Xanlar və Qasım İsmayilov rayonlarından xeyli adam gəlib. Yənə bizimkilər sağ olsun! Bir əlində həmişə sudur, yağını söndürməyə çalışır. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı çıxan kimi barışığa, dinc danışığa gəliblər. Ən qatı cinayətkarları - yanvarın 9-da yaraqlı-yasaqlı Çaykəndə gedərkən yaxalanmış Şaumyan rayonunun rəhbər işçilərini də qaytarmağa hazırdırlar. Təki ara sakitləşsin, günaahsız adamlar azad edilsinlər.

Səhərdən gözümüz yoldadır: hamı nigaran, hamı narahatdır. Hələ ki, gələn-gedən yoxdur. Düşünürəm: axı niyə belə olub? Nə üçün vəziyyət bu cür dözülməz həddə çatıb?

Bir ara söz yayıldı ki, Şaumyandan meşələrin içi ilə Mardakertə xəlvəti yol çəkilib. Qoymayaq! Çünki quldur yolu olacaq. Gərək qabağı alınsın... Alınmadı. Meşələri qırıb yol çəkildilər. Ara qarışan kimi xalxdılar ayağa ki, yönümüz Dağlıq Qarabağdır, biz ora birləşmək istəyirik. Bu yandan da Çaykəndə əl atdılar. Tələm-tələsik yol-iz sahmanlandı, dedilər: aralıqda birçə kənd durur - Todan kəndi. Oranın adamlarını qaçıрмаğa nə var ki?!

Ermənistandakı "xeyirxah" cinayətkarlar da bir ucdan fitnəkarlıq elədilər. Gəncəbasarın narahat günləri başladı. Əvvəlcə Çaykənd ətrafına, Göygöl zonasına gəlib-gedənin ayağını kəsdiilər. Sonra da yol-izdəkilərə cumdular. Elə ki, yanvarın əvvəlində Stepanakertdə Sov.İKP MK katibi A.N.Girenkonu, SSRİ Ali Soveti Məclətləri Sovetinin sədri R.N.Nişanovu və Azərbaycan KP MK-nın ikinci katibi V.P.Polyaniçkonu şəhərə buraxmadılar, burada da saqqallıların ayağı yer aldı. Ermənistan SSR Ali Soveti Şaumyan rayonu və Çaykənd qarışıq Dağlıq Qarabağın illik büdcəsini müzakirə edəndə Çaykənd, sözün tam mənasında, döyüş bayrağını qaldırdı. Ölənlərin, yaralananların və girov götürülənlərin sayı hər gün, hər gecə artdı.

Gəncədə, Xanlarda şəhid məzarlarının sayı çoxalır. Həmişə də yeniyetmə, cavan...

Şaumyanın "yolunu kəsən" Todan kəndi mühasirəyə alındı. Kəndin yeri narahatdır. Dərənin içində yerləşir. Yuxarıdan hər şey ovuc içi kimi görünür. Yuxarıda saqqallıların tankları, pulemyotları düzülüb. Təpələrin birində doludağıdan nəhəng top da döyüşə hazır vəziyyətdədir. Todanda kimse tərpənməyən kimi avtomat, karabin atəş açır.

Nəzər Şahrzayevlə söhbət elədim. Sadəcə kənd adamıdır. Bir axşam çöldən qayıdanda görür ki, lələ köçüb, yurdu qalıb. Kəndi viran ediblər. Arvad-uşağın həyəsi yol maşını ilə bir yana səpələnib. Yaralı oğlunu qanı axa-axa Şaumyan rayonuna aparıblar. İndi yazıq kişi içini yeyə-yeyə qalıb. Bilmir ki, bala-sının başına nə oyun açılıb. Azı mən nəfərlək kəndin yanısır pərən-pərən düşüb. Qalanı da bu kökdə. Camaat adamın üzünə ağ olur: "Qonşular sızırğı silahlananda bizim olan-qalan ovquş tufəngimizi də əlimizdən aldılar. İndi onlar yaraqlı-yasaqlı gəlirlər. Biz isə əliyalıyıq..."

Ətraf kəndlərin adamları yığışmağa, müdafiə dəstələri düzəltməyə məcbur olurlar. Milis, Xalq Cəbhəsinin fəalları, yerli camaat gecə-gündüz qan-qadandan qarşısını almağa çalışırlar...

...Dağların dalından gurultu ilə iki vertolyot çıxdı. Stepanakert səmtindən gəlir. İkisi də tünd yaşıl rəngdədir. Ulduzları aydın seçilir. Bəs nömrə nişanları? Lap yaxına çatanda da baxdım - heç nə görünmür, bilinmirdi. Beləcə, arın-arxayın ötürüb Çaykəndə tərəf keçdilər. Axşam saat 5-ə işləyəndə Şaumyan səmtindən iki maşın görünür. Hər şey detektiv filmlərdə olduğu kimi gedir. Maşınlar məntəqəyə azacıq qalmış dayanır. Əvvəlcə əli avtomatlı bir dəstə əsgər düşür. Sonra da iki zabıt. Quru, rəsmi bir görüş. Sərt, inamsız baxışlar. Birlikdə taxta budkaya qalxırıq. Qapı örtülür. Danışqlar başlanır. Şaumyan tərəfdən - rayonun hərbi komendantı podpolkovnik Nikolay Qnes və onun köməkçisi, biz tərəfdən - Xanlar Rayon Daxili

İşlər Şöbəsinin rəisi podpolkovnik Cavanşir Babayev və ictimaiyyətin bir neçə nümayəndəsi.

Birinci tələb. Qarşıdurma ilə heç bir əlaqəsi olmayan 10 nəfər azərbaycanlı, evdar qadın və iki yaşlı uşaq təcili surətdə buraxılsın. Podpolkovnik Qnes cavab verir ki, rəhbərliklə bu barədə danışılıb. Məsələ hökmən həll olunacaq.

İkinci tələb. Elektrik xəttini düzəltmək üçün Gəncədən köməyə gəlmiş mütəxəssislər, xidməti vəzifə başında olmuş milis zabiti, meşə işçiləri, sürücü və çobanlar qaytarılsın. Əvəzində yanvarın 9-da əli silahlı Çaykəndə gələn Şaumyan rayonunun rəhbər işçiləri veriləcək. Bircə şərtlə: onlar gərək respublikamızı tərk etsinlər.

Komendant Qnes bildirir ki, şəxsən özü razıdır, amma məsləhətləşmək gərəkdir. Növbəti görüşdə dəyiş-düyüşün əməli tərəfləri dəqiqləşdiriləcək. Sonra komendant xəbər alır ki, Şaumyanda yaşayan ruslara iradınız varmı?

Yığışanların hamısı bir ağızdan dillənir: Qətiyyən! Bəlkə onların sözü-söhbəti, gileyi var? Qnes ilk dəfə gülümsünür:

- Əksinə, onlar sizdən çox razılıq edirlər.

Elə bu ara Ballıqaya kəndindən qan-tər içində bir dəstə adam gəlir. "Bizi dinc qoymurlar, - deyirlər. - Təzəlikcə yeddi ailənin arvad-uşağını başqa kəndə köçürməyə məcbur olduq". Komendantdan xəbər alırlar: "Bütün erməni kəndlərini hərbi qüvvələr qoruyur. Bəs azərbaycanlılar yaşayan yerləri kim mühafizə etməlidir? Todan, Başqışlaq və Ballıqaya əslində sahibsiz qalıb".

Komendant razılaşıb: "Mən təzə gəlmişəm, - deyir. - Bu məsələni təcili nizamla salaram".

Yaxın günlərdə daha konkret söz-söhbət üçün görüşmək ümidi ilə ayrılıb.

Bu da reportajın Gəncədə yazılmış son parçaları:

"...Axşam Gəncəyə qayıdanda gördüm ki, burada nisbətən sakitlikdir. Şəhərin ahəngi pozulmayıb. Vəziyyət Mərkəzi tele-

viziyanın (Moskva televiziyasının - Ş.Y.) qərribə dramatik rejissor quruluşu, aktyor bəlağəti ilə haray saldığı qədr dəhşətli deyil. Gəncənin partiya və sovet təşkilatları, Xalq Cəbhəsinin fəalları, inzibati orqanların, hərbi hissələrin qüvvələri təmkinlə iş aparır, fikir mübadiləsi edir, yollar axtarırlar.

Gəncəbasarda gərginlik əsasən Çaykənd sandandır. Burada yaşayan erməni ailələri çoxdan köçüblər. İndi yalnız kənardan gələn saqqallı quldur dəstələri yuva salıb. Hər an bir fitnəyə əl atırlar. Gəncə şəhərinə içməli suyun bir hissəsi Göygöldən gəlir. "Ağ su" deyirlər buna. Çaykənd zonasından keçir. İki gündür ki, bu güclü su çeşməsi qərzələ kəsilib. Şəhərin içməli su ilə təchizatı xeyli çətinləşib. İctimai yerlərdə, müalicə ocaqlarında və uşaq tərbiyə müəssisələrində su qıtlığı yaranıb. Bu isə Gəncəbasar zonasında onsuz da çətin olan vəziyyəti bir az da gərginləşdirir. Çaykəndə heç bir əlaqəsi olmayan həmin araqarışdırırlar uzaqlaşdırılsa, bu yerlərdə tam əmin-amanlıq yarana bilər.

Şəhərin, axır ki, yenidən bərpa edilmiş ulu adı, təəssüf, çox təəssüf ki, Mərkəzin dilində ilk dəfə Ali Sovetin fərmanı kimi sərt bir sənəddə səsləndi. Üstəlik, tələb olundu ki, vəziyyət tələb edərsə, Bakıda və Gəncədə qadağan saati qoyulsun. Mərkəzi məlumatın hay-küyünə baxmayaraq, Gəncədə bu ciddi tədbirə əl atılmasına heç bir ehtiyac yoxdur".

Sitatın çox uzun olmasına görə mənə qınama. Qələm dostumuzun bu reportajı Qanlı şənbə keçəsinə aparən yola salınmış güclü proyektor işığına bənzəyir. Heç nə qaranlıq qalmır, heç bir gümana, şübhəyə, fərziyyəyə əl yeri yoxdur. Yanvarın 18-də axşamçağı Ə.İsayevin diqtə etdiyi bu sətir-lər də gözləri kor, qulaqları kar tarixin boz üzünə çəkilən şil-lə təsiri bağışlayır:

"Şaumyan rayonundan yenidən gəlmiş Bilal Verdiyev mənimlə söhbət zamanı dedi: "Bu rayonda müxtəlif erməni quldur dəstələri fəaliyyət göstərir. Stepanakertdən və onun ət-

raf kəndlərindən yığışanlar, Ermənistandan gələnlər və bir də xarici ölkələrin nümayəndələri. Yerli camaat özünü nisbətən, təkrar edirəm, nisbətən sakit aparır. Bizi əslində ölümdən onlar xilas etdilər. Kənardan gələnlər isə hər vasitə ilə aranı qızıdır, hamını döyüşə sövq edir, rayondan köçüb getmək istəyənləri hədələyir, incidirlər. Mən dəfələrlə yerlilərlə gəlmələr arasında ciddi mübahisə və münaqişələrin şahidi olmuşam. Bir daha görmüşəm ki, erməni quldurların dalında Azərbaycan xalqına qatı düşmən olan güclü qüvvələr dayanır".

Piri Məmmədovun Naxçıvandan verdiyi telefon məlumatı yağcam olsa da, çox şeydən xəbər verir - bu xəbər də o vaxt mətbuat səhifələrində işıq üzü görməyib:

"Yanvarın 15-də səhər saat 6 radələrində təqribən 400 nəfərlik silahlı erməni quldur dəstəsi İliç (indiki Şəur - Ş.Y.) rayonunun Kərki kəndini mühasirəyə almışdır. SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin əməkdaşı, kapitan M.P.Tatıyevin verdiyi məlumata və ilkin mənbələrə görə, güclü atışma nəticəsində iki nəfər yaralanmış, iki nəfər itkin düşmüşdür. Altı ev yandırılmışdır. Rayonun hüquq-mühafizə orqanlarının qüvvələri mühasirəni yarib silahsız əhaliyə kömək göstərmək, qadınları və uşaqları, qocaları xilas etmək üçün bütün imkanları səfərbərliyə almışlar.

Ermənistan tərəfi ilə Babək rayonunun Gərməçataq kəndi arasında da atışma olmuşdur. Burada tələfat yoxdur.

Muxtar respublikanın hər yerində, xüsusən sərhəd kəndlərində təhlükəli vəziyyət artır. Qatarlar işləmir. Xalq təsərrüfatı yükləri daşınmır. Muxtar respublikanın xarici mühitlə əlaqəsi yalnız təyyarə ilədir".

Sən düz deyirsən, Məzahir, sahmanlanmamış arxivimdə SITA və Azərinformun (indiki AzərTAC-ın - Ş.Y.) materiallarından ibarət xeyli teletayp lenti var. Onların hamısı bu və ya digər mülahizələrə görə çap üzü görməyib. Əksəriyyəti Qara-

bağla bağlıdır, çoxu da ya informasiyanı açıqlamaq, xalqa bildirmək baxımından Azərbaycan KP MK rəhbərliyinə əl verməyən yazılardır, ya da məsələnin şərhində açıq-aşkar qərəzçilik, "günahı tən bölmək" meyli duyulur və güman edildiyinə görə, belə materialların dərc olunması "adamların coşmuş ehtiraslarını" daha da coşdura bilərdi.

Həmin lentlərdən biri ilə - əvvəli yanvarın 15-də saat 23.23-də, ikinci hissəsi isə ertəsi gün saat 9.28-də verilmiş və təkcə Azərbaycan qəzetlərində deyil, Moskva qəzetlərində də dərc olunmasının qabağı alınmış (təbii ki, müvafiq kanallar işə düşdükdən sonra SİTA-nın göstərişi ilə) reportaj bu mənada seçiyyəvidir. Stepanakert ünvanlı bu lentdə reportaj müəllifinin (və ya müəlliflərinin) soyadı göstərilməyib, lakin həmin vaxtlar SİTA xətti ilə V. Birkinin və S. Qondusovun DQMV mövzusu üzrə "ixtisaslaşdıqlarını" nəzərə alsaq, fəhmle güman edərik ki, dəst-xətt onlarındır. Budur həmin reportaj:

"STEPANAKERT, 15 yanvar (SİTA). Ötən gecə Stepanakertin şəhəratrəfi Kərkicahan qəsəbəsində ermənilərlə azərbaycanlılar arasında atışma olmuş, bir erməni evi və üç azərbaycanlı evi yandırılmışdır. DQMV Daxili İşlər İdarəsinin şəhadətinə görə, hadisə yerinə gəlib çıxması yanğınsöndürənlər atəşə tutulmuş və geri qayıtmaq məcbur olmuşlar. Atışma zamanı zərər çəkənlər barədə məlumat daxil olmamışdır.

DQMV bu gün cəbhəyanı zolağı xatırladır. Kəndlərdə sənəklər qazılır, yolların bir çoxunda qalaqlar qurulur, "özünümüdafiə postları" gücləndirilmişdir. Beşinci gündür ki, yük qatarları gəlmir - vilayətin blokadası bərpa olunmuşdur. Əzəq məhsulları, yanacaq ehtiyatları tükənmək üzərdir.

Azərbaycan SSR-in muxtar vilayətinin qonşuluğundakı Şaumyan və Xanlar rayonlarında yenə qan axıdılır. Bu rayonlarda daxili qoşun bölmələrinin sayı artırılmışdır, Hacıkənd kəndinə silahlı terrorçuların böyük qüvvələri də axışıb gəlməkdədir. Onlarda hərbi texnikanın, avtomatların, qumbara-

ların olması vəziyyəti mürəkkəbləşdirir. Hərbçilərin dediyinə görə, döyüş əməliyyatları yerinə doludağıdan zenit qurğularının getirilməsi nəzərdə tutulur; həmin qurğulardan hərbi vertolyotlara atəş açmağa başlamışlar.

Erməni kəndlərini müdafiə etmək üçün bu iki rayona avtomat silahlarla silahlanmış erməni yaraqlıları da gəlməkdədirlər. Məlum olmuşdur ki, Gəncədə və Yerevanda cinayətkar ünsürlər bu silahın böyük bir dəstini ələ keçirmişlər (...).

(...) Azərbaycanın alovlandığı və Ermənistanın gur-gur gurladığı, Azərbaycan SSR-in Şaumyan və Xanlar rayonlarında iki xalqın təmasının qorxulu olduğu günlərdə Bakıda milli müdafiə komitəsinin, Yerevanda isə milli qurtuluş qərarının yaradıldığı elan edilmişdir. Bu nədir, vətəndaş müharibəsinə doğru aparən yoldurmu? "Qarabağ problemi"nin iki ildə həll olunmamasının yekunu hələlik budur.

SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin operativ qrupu rəhbərinin müavini milis polkovniki A. Solodovnikov SİTA-nı müxbirinə demişdir:

- Fövqəladə şərait fəvqəladə tədbirlər görməyi tələb edir. Sülhə çağırmaq nəinki kifayət deyildir, həm də sülhü müdafiə etmək lazımdır. Mümkün olan hər cür vasitələrlə".

Bax, belə! Nə az, nə azacıq: HƏR CÜR (?!!) VASİTƏLƏRLƏ!!! Bu "qətiyyət" - belə çıxır ki, həmin günlərdə Mərkəzin, deməli, həm də respublikanın rəhbərliyinə məlum olan, lakin yaranmış informasiya blokadası və imperiya amirliyi siyasətinə xas olan mübhəmlik üzündən sorğu xalqa çatmayan "tədbirlər" planı yalnız "Qara yanvar. Bakı-1990" məcmuəsindən xəbər tutduğum sənəddə - Sov.İKP MK-nın, SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin və SSRİ Nazirlər Sovetinin "Azərbaycan və Ermənistan xalqlarına" məktubunda da əksini tapıbmış. Yanvarın 19-da Moskva qəzetlərində dərc olunmuş həmin məktubun bir yerində deyilir: "Sovet adamları Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və Azərbaycanın, habelə Ermənistanın

bəzi digər rayonlarında (qərribə səslənsə də, mətndə məhz beledir - Ş. Y.) fəvqəladə vəziyyət elan etmək barədə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanını anlayışla qəbul etmişlər. Onlar buna məcburi, lakin tamamilə haqlı olaraq atılmış addım kimi baxır, bizdən ən qətiyyətli tədbirlər görməyi tələb edirlər. Ölkənin rəhbərliyi də bildirir: lazım olan bütün tədbirlər görülməkdir".

Daha bir yazı: "Yollar niyə kəsilib?". Onu Tahir Aydınov (Rüstəmov) hazırlamışdı. Yanvarın 18-də səhərdən Bakının küçələrində idi. Yazını katibliyə həmin gün axşam tərəfi təqdim etmişdi. Qəzetin 19 yanvar nömrəsində dərc ediləcəyini nəzərə alaraq, təhkiyəni "dünən" formasında aparıb:

"Biləcəri qəsəbəsi tərəfdən Bakıya daxil olan baş yolda nəqliyyatın hərəkəti həmişə sıx olur. Adətən, yağışlı-qarlı günlərdə magistralin 1-ci mikrorayona qovuşduğu yerdəki yoxuşun müxtəlif yerlərində maşınlar sürüşüb köndələnə dayanır: gediş-gəliş kəsilir, adamlar bəzən növbəti dayanacağı qədər piyada gəlməli olurlar. Yoxuşu götürmək, bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün bir ildir ki, yolda əsaslı təmir-tikinti işləri aparılır. Yollarda qardan, buzdan əsər-əlamət olmadığı üçünki mülayim qış günündə burada müxtəlif markalı yuzlrlər-lə yuxarı maşını yenidən köndələnə yolları kəsmişdi. Bu dəfəki tıxacı təbiət deyil, son günlər baş verən hadisələrdən həyəcanlanmış şəhər əhalisi yaratmışdır.

Hadisə yerində "KamAZ" markalı yük maşınına söykənib papiros çəkən ağ saçlı sürücüyə yaxınlaşdıq. Vəziyyətə münasibətini soruşduq. Yorğun və əsəbi halda cavab verdi: "Birinci dəfədir ki, özüm öz yolu müəssirəm. Eşitmişik ki, şəhərimizdə yenidən qadağan saati tətbiq etmək üçün kənar-dan qoşun hissələri gətirilir. Buna Bakının dinc həyatını pozmaqdan başqa nə ad vermək olar? Əsgərləri Bakıya yox, Ermənistanla həmsərhəd zonalara, hər gün günahsız adamların basqınlarına məruz qaldığı, qanlarının axıdıldığı rayonlara

aparmaq lazımdır. Etirazımızı hamılıqla bildirmək üçün şəhərin giriş yollarına çıxmışıq. Bakıya qoşun hissələri gətirilməsinə yol verməyəcəyik!"

Yolun sıx kəsildiyi başqa yerdə bir nəfər səkinin üstünə çıxıb toplaşanlara ucadan deyirdi: "Görün bizi hara gətirib çıxartdılar. Bir ölkədə yaşayasan, adını Sovet Sosialist Respublikası qoyasan, min illər od-ocaq qonşusu olduğun xalqın torpağına göz dikəsən?! Adamları ağrıdan odur ki, 1988-ci ilin fevralında hər şeyə asanlıqla son qoymaq olardı. Gün kimi aydın bir həqiqəti - Azərbaycan xalqına qarşı ermənilərin təcavüzünü görməyə o vaxtdan bəri nə mane olub, kim mane olub?".

Yolu müxtəlif yerlərdən kəsmiş maşınların hamısının yanında belə söhbətlər gedirdi. Hamı Azərbaycan xalqının başına gətirilmiş olmanın müsbətlərdən son dərəcə qəzəblə, həyəcanla danışır, xalqın yuxusuna belə girməyən hadisələrin səbəkarlarını lənətləyir, yurdu muza dinciliyi qaytarmaq üçün birgə, ağıllı mülahizədən başqa yol olmadığını qeyd edirdi.

...Bütün bu söhbətləri dinləyərkən fikirləşirdik: "Doğrudanmı Bakıda fəvqəladə vəziyyət, qadağan saati tətbiq ediləcək? Bu, ağlasığmaz, böyük müsbətlər, belələr gətirə bilən tədbir olardı".

...Həmin 18 yanvar günü Moskvada fəhlə və kəndli nümayəndələrinin Ümumittifaq müşavirəsi açılmışdı. (Çox-çox sonralar - "91-ci ilin avqust qiyamı" deyilən məzhəkədən sonra "köhnə bolşevik" Yeqor Liqaçov keçmiş Baş katibin ünvanına gileyənib deyəcək ki, bu, fəhlə-kəndli sinfinin nümayəndələri ilə onun yeganə görüşü idi, halbuki ziyalıların nümayəndələrini beş-altı dəfə Kremlə yığmışdı). Müşavirənin ikinci günü şəhər iclasının əvvəlində ölkənin və partiyanın başçısı bəlağətlə təxminən bu sözləri demişdi: "Orada, Bakıda vəziyyət gərgindir: sovet hakimiyyətini devirmək, islam respublikası qurmaq istəyirlər. Bütün sovet xalqının mənafeyini və tələbini nəzərə alaraq biz tədbir görməyə məcbur olmuşuq..."

Müsavirinin gedişi barədə SİTA-nın hesabatı olan teletayp lentini günortaüstü almışdıq. Təxminən beşin yarısında aldığı-mız başqa bir lent (təəssüf ki, onun nə vaxtsa ittiham sənədi-nə çevrilə biləcəyini anlamamış və qoruyub saxlaya bilməmişəm) "Zarubejniye otkliki o sobitxiyax v Zakavkazye" qeydi ilə başlanırdı. Dəqiq yadımdadır: saat dördədən keçmişdi. Səhərdən MK-nın qarşısındakı mitinqdə olmuşdum. Təxminən saat 2-də redaksiyaya qayıdanda yenə bilmirdim ki, qəzetlər bu axşam çıxacaq, yoxsa yox? Hər ehtimala qarşı, nömrə üçün materialları cəmləsəm də, hələ onları səhifələr üzrə maketləşdirməmişdim. Redaksiyada üç-dörd nəfər vardı - hamı şəhərə dağılıbmışdı. Teletayp otağına qalxıb təzəlikcə daxil olan materialları götürüb, redaktor əvəzi qalmış Rəfail Nağıyevin otağına qayıtdım. Şöbə müdiri İlham Rəhimli də yanında idi. İlham həmin axşam növbətçi redaktor olduğuna görə, nömrənin əqibətini bilmək istəyirdi. Bax, elə o vaxt həmin lent diqqətimi çəkdi. Birinci xəbər Londondan idi. Orada deyilirdi: Böyük Britaniyanın baş naziri Marqaret Tetçer Zaqafqaziya hadisələrində Qorbaçovun tutduğu mövqeni bəyəndiyini bildirmiş və demişdir ki, əmin-amanlığı bərpa etmək üçün onun Bakıya qoşun yeritməkdən savayı özge çarəsi yox idi...

Sonralar "Ayna" qəzetində (№49, 1991-ci il) keçmiş DTK polkovnik-leytenantı Oleq Əliyevlə dərc olunmuş müsahibədə sual məhz belə qoyulmuşdu:

- Neçə düşünürsünüz, Bakıya qoşun yeridilməsi zəruri idi mi? DTK-çının cavabı:

- Zənnimcə, yox. Heç olmasa yalnız ona görə ki, qoşun bu vaxt artıq şəhərdə idi.

- Belə bir fakt var ki, 20 yanvarda qoşun sovet hakimiyyətini qoruyub saxlamaqdan ötrü yeridilmişdir. Belə bir söhbət gəzirdi ki, Xalq Cəbhəsi həmin məqamda hakimiyyəti ələ keçirməyə hazır idi.

- Fikrimcə, bu, qoşunun yeridilməsi haqqında məsələyə

**Mezahir Süleymanzadə və Şakir Yaqubov.
Bakı, yanvar, 1990-cı il**

bəsit yanaşma olardı. Əgər hadisə barədə ümumilikdə danışasay olsaq, onda yəqin ki, bunun üçün rəsmi bəhanə yanvarın 13, 14 və 15- də baş verən hadisələr, dövlət sərhədinin dağıdılması olardı. Mənim fikrimcə, Mərkəz hadisələri müəyyən dərəcədə təhrik etdi. Əgər desək ki, Moskva Vəzirovu xilas etməyə çalışırdı - bu, gülünc çıxardı, ona görə ki, Moskva bu vaxt artıq bilirdi ki, Vəzirov siyasi lider kimi daha Azərbaycanda yaşamayacaqdır. Əgər respublikada partiya siyasətinin xilas barədə danışsaq, bu, güman olunan səbəblərdən biridir, lakin əsas olanı deyildir. Məncə, ən vacib səbəblərdən biri, nə qədər qərribə görünə də, bu olmuşdur ki, sözün həqiqi mənasında, bir-iki aya Qarabağ probleminin həll edilməsi imkanı yaranmışdı.

- Nəyi nəzərdə tutursunuz?

- O vaxtlar milli-azadlıq hərəkatının, onu belə adlandırıq, müəyyən dərəcədə müstəqil olaraq bütün məsələləri, o

cümlədən Dağlıq Qarabağla bağlı məsələləri həll edə bilməsi imkanı yaranmışdı. Əgər yadınızdadırsa, o vaxtlar milli özünümüdafiə dəstələri yaradılmışdı. Müxtəlif məlumata görə, müxalifət bu dəstələrin yardımı ilə praktik olaraq bütün rayonlarda vəziyyətə nəzarət edirdi. Proses elə bir səviyyəyə yüksələ bilirdi ki, onlar həm də Dağlıq Qarabağda vəziyyətə nəzarət edə bilirdilər. Axı problem təkcə erməni millətçiliyi üzündən deyil, həm də Mərkəzi hakimiyyətin göz yumması nəticəsində ortaya çıxmışdı. Bütövlükdə Zaqafqaziya bölgəsində təsir vasitəsi lazım idi. Ola bilsin ki, bu, təhqir kimi səslənsin, amma deməliyəm: bütöv bir millət üzərində eksperiment aparılırdı. Sovet İttifaqının digər bölgələrində baş verən hadisələr ilk dəfə Zaqafqaziyada, kəsə desək, Azərbaycanda sınaqdan çıxarılmışdı. Daha bir məqama da diqqət yetirmək lazımdır. Azərbaycan cənub istiqamətində az əhəmiyyətli hərbi-strateji platsdarm deyildir. Az adamlar bilir ki, həmin günlərdə Azərbaycanda taktiki nüvə silahları yerləşdirilmişdi. Sonra onu çıxarıb apardılar. Görünür, doğulmaqda olan yeni hakimiyyət orqanlarına bu silahlar və bu platsdarm üzərində nəzarət qoymağa imkan verilməməsi çox əhəmiyyətli idi. Bu, məncə, ən vacib səbəb idi...

Qərībā şey idi: elə o dəm MK-nın binası qarşısında mitinq davam edirdi.

Ölkə başçısının səlahiyyətli nümayəndəsi kimi guya münasibəti vəziyyəti nizama salmaq üçün Bakıya gəlmiş SSRİ Ali Soveti İttifaq Sovetinin sədri, həmin an anasının və arvadının "xalis" erməni olması, özünün isə Tbilisinin ermənilər yaşayan məhəlləsində dünyaya gəlməsi, orada təhsil alması kimi faktların heç kəsin yadına düşmədiyi və heç kəsə heç nə demədiyi boz "yuloçka" paltolu akademik Yevgeni Primakov mitinq iştirakçılarının qabağında dayanıb fısıltı qarışıq xırıltılı səsi ilə ucadandanışanla (həmin foto mənə indi də qalır) bildirirdi: Bakıda fəvqəladə vəziyyət tətbiq olunmayacaq, başqa

sözle, qoşunlar şəhərə girməyəcək.

Şəhərin əsas giriş yollarında, Salyan kazarmalarının qarşısında bənd-bərə qurulsay da, Bakıya tufanqabağı süket çökmüşdü və başa düşmək olmurdu ki, Tetçer nədən danışır?

Keçmiş DTK polkovnik-leytenantı Oleq Əliyev deyirdi:

- Hadisələrdən azca əvvəl Moskvadan - SSRİ DTK-dan sanballı rəhbər əməkdaşlar qrupu gəldi və mahiyyətə bütün rəhbərliyi öz əlinə götürdü. Hər şeydən öncə, SSRİ DTK sədrinin birinci müavini Bobkovu, o vaxtlar SSRİ DTK sədrinin müavini, bu hadisədən sonra isə birinci müavini olmuş Ageyevi misal göstərə bilərik. Onlar əsas fəaliyyət göstərən şəxslər idilər. Bunlardan bir az aşağı vəzifəliilər - SSRİ DTK idarələrinin rəisləri və reis müavinləri də vardı. Ümumi sayları 30 nəfərdən az olmazdı. Bunlardan əlavə, SSRİ-nin müxtəlif bölgələrindən, ilk növbədə Rusiya Federasiyasından ezam olunmuş çoxlu əməkdaş da vardı. Görünür, onları əməliyyatın yerinə yetirilməsini "təmin etməkdən" ötrü buraya toplanmışdılar. Məqsəd indi aşkar olmuşdur: Azərbaycana, xüsusən Bakıya qoşun yeridilməsinin qanunauyğunluğunu sübut etmək.

Faktik olaraq təkcə DTK deyil, digər respublika strukturları - DİN, Ali Sovet, prokurorluq, MK hər hansı bir iş görmək imkanlarından məhrum edilmişdi. Bakıda bu idarələrin hər birinin xətti ilə Moskvadan rəhbərlər vardı. Əgər yadınızdadırsa, Ali Sovetin xətti ilə o vaxtlar SSRİ Ali Soveti palatasının sədri Primakov gəlmişdi. Sov.IKP MK xətti ilə Mixaylov və Girenko, DİN xətti ilə o vaxtlar SSRİ daxili işlər naziri Bakatin özüyü. Yazov özü də buradaydı, onu sonra o vaxtlar quru qoşunlarının komandanı olan Varennikov əvəz etdi. Biz o vaxtlar öz qərarımızı qəbul etmək imkanından məhrum edilmişdik. Lakin SSRİ DTK mərkəzi aparatı əməkdaşlarının gördüyü bütün tədbirlər respublika DTK-sının markası altında

edilirdi. Və hamıda belə bir təəssürat yarandı ki, həbsləri və sair tədbirləri Azərbaycan DTK-sı keçirir, baxmayaraq ki, bizim əməkdaşların buna çox hallarda heç bir qarışacağı olmurdu. Deyə bilərik ki, bizi qapazaltı etmişdilər, biz təcrid olunmuş şəraitdə qalmışdıq. SSRİ DTK-sı ali rəhbərliyinin Azərbaycan DTK-sına etibar etmədiyini belə bir fakt da göstərir ki, Bakı şəhərinə qoşun yeridildəndən dərhal sonra qoşun generalları ilə yanaşı, DTK və DIN, xüsusi şöbə idarələri generallarının da iştirak etdiyi ali komanda heyətinin müşavirəsini keçirən general Varenikov çox ciddi şəkildə göstəriş vermişdi: bütün tədbirləri müstəqil şəraitdə görməli, heç bir halda Azərbaycan DTK-sının əməkdaşları ilə əlaqəyə girməməli! Mən əminəm ki, əgər biz özümüz fəaliyyətdə olsaydıq, o günlər baş vermiş kütləvi qan tökülməsinə yol verməzdik...

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

Şakir, xatırlayırsansa, sovet ordusu Almatıda, Tbilisidə, sonralar Vilnüsədə də dinc əhaliyə qarşı silah işlətməşdi. Amma Bakı

qırğını həm miqyasına, həm də onu həyata keçirənlərin vəhşilik dərəcəsinə görə misilsiz idi. Azərbaycan paytaxtının küçələri qan selinə dönmüşdü. Analarımızın, bacılarımızın ah-naləsi eşşə yüksəlmişdi.

Mitinglər keçirildi, cinayət işi qaldırıldı, təhqiqat komissiyaları yaradıldı, qalaq-qalaq sənədlər Moskvaya göndərildi, Milli Məclisdə müzakirələr oldu, müxtəlif illərdə müxtəlif adamların adları çəkildi, amma bu boyda hadisəyə hüquqi qiymət verilmədi, bir neçə nəfər də olsun cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmadı.

Hər il "Şəhidlər Xiyabanı"na getdik, qırmızı qərənfillərdən xalı toxumaq bacardığımızı bütün dünyaya göstərdik. Şairlərimiz şəhidlər haqqında şeirlər yazdılar, bəstəkarlarımız mahnılar bəstələdilər, mollalarımız şəhidlərimizin ruhuna dualar

oxudular. Şəhid ailələrinə imtiyazlar verildi, bəzi şəhidlərin yaşadığı binalara xatirə lövhələri vuruldu. "Şəhidlər Xiyabanı"nda möhtəşəm abidə ucaldıldı, abadiq işləri görüldü. Beləcə, 25 il gəlib keçdi. Cinayət göz qabağında ola-ola məsuliyyətə cəlb etməyə bir neçə nəfər də olsun cinayətkar tapılmadı. Yalnız təbii fəlakətlər zamanı belə olur: tufan qopur, zəlzələ baş verir, sel gəlir, yüzlərlə insan fəlakətin qurbanına çevrilir, təbiəti isə cəzalandırmaq mümkün olmur. Bunun üçün heç bir dövlətin cinayət məəcəlləsində müvafiq maddə yoxdur. Sanki Bakıda da, sadəcə, təbii fəlakət baş vermiş, göydən yere yağış yerinə güllə yağmışdı. Nə əmr verən olmuşdu, nə də bu əmrə misli görünməmiş vəhşiliklə icra edən. 25 il ötdü, şəhidlərin qanı yerdə qaldı. Onların xatirəsini əbədləşdirsək də, ruhunu sakitləşdirə bilmədik...

20 Yanvar qırğını xalqımızın tarixindən silib atmaq mümkün olmayacaq. Hər dəfə bu hadisələr yada düşəndə "Səhər"i də xatırlayacaqlar. Çünki "Səhər" 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsinə ucaldılmış ən böyük söz abidəsidir.

**ŞAKİR
YAQUBOV**

...Şənbə gecəsinin bütün dəhşətini sinirləri ilə yaşamış və bu yaşantını təsvir etməkdə həqiqətən aciz olan yüzlərdən,

minlərdən biri kimi, yanvarın 20-də səhər saat 7 radələrində evdəki "beşmanatlıq radio"dan uzaqgörənlikdə mənim cavan həmkarımdan da geri qaldığını sübut edən Mixail Qorbaçovun yanvarın 19-da imzaladığı, lakin ilk dəfə yanvarın 20-də şəhər elan olunan fərmanı eşidəcəkdim: "Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi olunması haqqında" SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanını. Üstündən on ay yarım keçəndən sonra Nobel mükafatına layiq görülmə, bütün dünyada "sülhsevər, insan hüquqları uğrunda mübariz" kimi tanınan bu "siyasi xadim" öz xalqının qatlinə fərman verərkən SSRİ

Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndini əsas tutduğunu bildirəcəkdi. Təleyin istəhzasına bax ki, o vaxtkı Leningradlı olan SSRİ xalq deputatı, Leningrad Soveti İcrayyə Komitəsinin sədri Aleksandr Şelkanov Sovet İttifaqının ilk prezidenti vəzifəsini tutmağa yeganə namizəd olan Qorbaçovu Bakı faciəsi üstündə ittiham edərkən Konstitusiyanın ələ həmin maddəsinə isnad etmişdi: "Belə hesab edirəm ki, məhz bu gün müzakirə olunan namizədin rəhbərliyi altında Bakıda yanvar hadisələrinə dair çıxarılmış qərarda antidemokratiklik özünü büruzə vermişdir. Bu halda Konstitusiya iki dəfə - 119-cu maddənin 13-cü və 14-cü bəndləri kobudcasına pozulmuşdur".

Şelkanov bu sözləri təxminən iki ay sonra - 90-cı il martın 13-də SSRİ xalq deputatlarının növbədənəknar üçüncü qurultayında söyləyəcəkdi. Həmin qurultaydan təxminən 8 ay sonra bədnam Qarabağ hərəkatının ilhamçısı və baş ideoloqu Levon Ter-Petrosyan Ermənistan Ümummilli Hərəkatının qurultayında çıxış edərkən deyəcəkdi: "Bizim hərəkat, bizim haqimiyyət orqanları Ermənistanın yadelli qoşunlar tərəfindən işğalının qarşısını almağa müvəffəq oldular. Ona görə ki, vətəndaş müharibəsinin ardınca ləbüd surətdə Ermənistan sovet qoşunları tərəfindən işğal ediləcəkdi. Necə ki, Azərbaycanla belə oldu".

Bütün bunlar sonra, çox sonra olacaqdı...

Yanvarın 20-də mən redaksiyaya gələndə saat on olardı. Evdən isə təxminən yeddi radələrində çıxmışdım - Biləcəri yoxuşunun başından metronun ələ həmin gün qeyri-iradi "Qanlı meydan" adını qazanmış stansiyasına qədərki təxminən iki kilometrlik yola üst-üstə iki saatadək vaxt getmişdi, o iki kilometrde gördüklərim, eşitdiklərim gözlərimə və yaddaşıma əbədlilik həkk olunub - istəsəm də, silə bilmərəm. Onlar barədə danışmağı da artıq hesab edirəm - onsuz da hər şey aydındır: gören görüb, bilən bilir... Həmin iki saatda anbaan şüurumda

qətiləşən, möhkəmlənən fikir bu idi ki, tezliklə özümü redaksiyaya çatdırmalıyam...

...Redaksiyada on-on iki adam vardı. Qərribə bir hiss bürümüşdü həminin varlığını, heç kim bir-birinin üzünə baxmaq istəmirdi - sanki hamı suçlu bir iş üstündə tutulmuşdu. Təxminən saat 12 radələrində üçüncü mərtəbədəki foyədə kortəbii şəkildə düzenlənən yığıncaqda biz üçümüz - rəhmətlik Rəfail müəllim, sən və mən fəvvrən bəyan elədik ki, "bu qanlı qırğının, amansız faciənin birbaşa səbəbkarı Vəzirov və onun komandası olduğu üçün Cəmil Əlibəyovun da - Allah ona rəhmət eləsin! - redaktor kimi bu kollektivə dönüşünə bəraət yoxdur". Onu da deyim ki, Cəmil müəllim bir aya yaxındı ki, müalicə alırdı - "leqkomissiya" xəstəxanasından təzəcə çıxmışdı, müalicəsinin ev şəraitində davam etdirsə də əra-sıra redaksiyaya gəlir, "yuxarı"ndan əldə etdiyi müəyyən məlumatları müavinlərinə, mənə çatdırır, "çətin günlərdə şəraitli düzgün qiymətləndirə bilməyimiz üçün" bəzi-para məsləhətlərini verirdi; axırncı dəfə isə yanvarın 18-də günortadan qabaq iş yerində olmuşdu.

Ətiraf edirəm: şəxsən mən "Cəmil Əlibəyovun redaktor qalmaqala mənəvi haqqı yoxdur" - hökmünü verəndə emosional stres vəziyyətində olmuşam, eyni zamanda isə baş vermiş faciə ilə bağlı düşüncəmi dilə gətirmişəm - məhz həmin anlarda 20 Yanvarın günahını istisnasız olaraq, Azərbaycan rəhbərliyində gördüm və şəxsi qənaətimə görə, bu misilsiz müsibətə rəvac verən rəhbərlik daha öz kürsüsündə qalmamalıydı. Həm də təkcə Vəzirov yox, respublika səviyyəli bütün digər vəzifə sahibləri! Amma az vaxt ötdü, bəzi mətləblər aydınlaşdı və mən yəqin elədim ki, qanlı şənbe gecəsinə aparan yol xeyli uzun, bu yol boyunca marğa yatan "tənzimləyicilər"nin sayı isə xeyli çoxmuş! Və respublika rəhbərliyi də bu "tənzimləyicilər" zəncirində bir həlqəymiş! Belə olan təqdirdə - Vəzirovla çox isti münasibətləri olsa da, respublikanın

1 nömrəli qəzetinə başçılıq etsə də! - Cəmil Əlibəyovu hansısa bir məsələdə ciddi şəkildə təqsirləndirmək, təbii ki, sağlam məntiqə sığmayan söhbətdi.

Hər nəse, söz deyilmədi, "qiyam" baş vermişdi, "qiyamçılar" da dediklərindən geri çəkilmirdilər. Bizim ona asi kəsil-məyimizi Cəmil müəllim yanvarın 21-də axşam tərəfi, MK-nın qəbul otağında bizdən - səninlə məndən öyrənəndə və fikrimizin qəti olduğunu biləndə ideoloji işlər üzrə katibin yanına qalxıb istefa ərizəsini yazdı...

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

Mən də o fikirdəyəm ki, biz o zaman Cəmil Əlibəyovla bağlı mövqeyimizdə, hərəkətlərimizdə emosional olmuşuq. Sonralar Cəmil müəllimlə dəfələrlə görüşdük, ünsiyyətdə olduq. O müdrik insan bizim emosionallığımızı bir dəfə də olsun üzə vurmadı. Həmişə deyərdi ki, mən fəxr edərim ki, "Səhər" qəzeti məhz mənim redaktor olduğum dövrdə "Kommunist" in iqtisadi əlavəsi kimi nəşrə başlayıb, sonra müstəqil nəşr kimi oxucu məhəbbəti qazanıb. Nə isə, qayıdaq 1990-cı il Yanvarın iyirmisinə...

**ŞAKİR
YAQUBOV**

...Redaksiyada iş otaqlarının çoxu açıq olsa da, hamının üz tutduğu qapı redaktor müavini Rəfa-il Nağıyevin otağının qapısı idi. Dünəndən, srağagündən "Kommunist" (indiki "Azərbaycan") nəşriyyatının mətbəəsi bağlı idi, qəzetin çıxıb-çıxmayacağı barədə düşünməyə dəyməzdi. Cari işlə məşğul olmaq lazım idi. Nəydi o "cari iş? Dərhal ağla gələn bu oldu: həmin dəqiqələrdə meyqyasını təsəvvür edə bilmədiyimiz amansız zülm barədə həqiqəti bir yana çıxarmaq. Hara? Hara mümkünsə!

Həqiqi mənada hakimiyyətsizlik şəraiti yaranmışdı o vaxt

respublikada. Və bu, kütləvi informasiya vasitələri sahəsində də özünü göstərirdi. Ən müxtəlif səbəblər üzündən (mən həmin səbəblərin nədən ibarət olduğunu bilərəm və güman edirəm ki, indi bunları sadələməyin əhəmiyyəti yoxdur - o mənada ki, vəziyyəti dəyişdirmir) yanvarın 20-də Cəmil müəllimlə yanaşı, Azərbaycanın direktoru, Dövlətlərədlionun sədri, "Vişka"-nın və "Sovet kəndi"-nin (daha sonra "Bərəkət", "Həyat") redaktorları vəzifə başında deyildilər. Təkcə "Bakinski raboçi"nin redaktoru Gennadi Qluşkov yerindəydi, ondan da aldığımız cavab bu oldu: "Hesab edin ki, bu gündən redaktor deyiləm. Etiraz əlaməti olaraq...". Sonradan məlum olduğuna görə, həmin gün redaksiyada ondan və informasiya şöbəsinin müdiri, mərhum əməkdar jurnalist Aqşin Kazımzadədən savayı heç kim yox imiş. Qluşkovun sonrakı sözləri də çox təbii səsləndi: "Nə etmək istəyirsinizsə, mən də sizinləyəm".

"Nə etdiyimiz" barədə mən 91-ci ilin yanvarında "Səhər" qəzetində, bir il sonra isə çapdan çıxan "Mən şahidəm ki..." kitabımda ətraflı bəhs etmişəm. Yeri gəldiyi üçün bir daha həmin anlara qayıtmaq istəyirəm.

Birinci işimiz o oldu ki, Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqı idarə heyətinin sədri Hacı Hacıyevin iştirakı ilə "Dünya xalqlarına müraciət" in mətnini tərtib etdik: "Azərbaycanın paytaxtı qana qəltan edilib. Moskvanın göstərişi ilə göndərilmiş tanklar adamları amansızcasına basıb keçmişlər, Bakının küçələri azərbaycanlıların meyitləri ilə doludur. Azərbaycan jurnalistləri dinc əhaliyə qarşı vəhşi terrora hiddətli etirazlarını bildirir və bütün dünya xalqlarını öz azadlığı, istiqlaliyyəti, vətəninə ərazi bütövlüyü uğrunda çarpışan Azərbaycan xalqı ilə həmrəy olmağa çağırırlar".

Azərbaycanın direktorunun müavini, tənqidçi-ədəbiyyatşünas Yaqar Qarayevin təbirincə desək, "səksəninci illərin Bakısına əllinci illərin komsomolçusu ağılı ilə qayıtmış" Vəzirovun curlarından, başına ağıl qoyanlardan biri olan Saveli Perets (yeri

gəlmişkən, "şef" Azərbaycanda "işini görüb" Moskvaya qayıtdıqdan az sonra Perets də İsrailə köçüb getdi və dərhal da xalqımıza qarşı ermənipərəst yazılarla çıxış etməyə başladı - Ş. Y.) müraciətin mətnini SİTA-ya ötürməyi boynuna götürdü. Lakin biz başa düşürdük ki, hələ bir gün əvvəl (!) Qorbaçovun Bakıya qoşun yeritməkdən savayı özgə əlacı olmadığı (?) barədə xarici rəylər yayan SİTA bu müraciəti, sadəcə olaraq, qəbul etməyəcək və heç bir informasiya orqanına ötürməyəcək. Bəs nə etməli? Gerek ki, Zülfüqar Rüfətoğlu təklif verdi: bəlkə Xarici İşlər Nazirliyi vasitəsilə yayaq?!

Təklif ağıla batdı. Nazir Hüseynağa Sadıqovu axtarmağa başladıq. Nəhayət, nazirliyin hansısa bir əməkdaşı ilə razılaşdıra bildik: qoy İran və İraq konsulluqlarından nümayəndə çağırınsınlar, müraciəti rəsmi şəkildə təqdim edək. Bəlkə onların vasitəsilə sözüümüz SSRİ sərhədini aşdı...

Zülfüqar və daha bir nəfər nazirliyə yollandılar. Soraq gəldi ki, MK-nın qabağında mitinq olacaq. Müraciətin bir nüsxəsini Tahir Rüstəmovə verib ora göndərdik - qoy oxusun, qoy xalq bilsin ki, Azərbaycan jurnalistləri, hər halda "Kommunist"-in işçiləri, təsəvvür olunduğu kimi, müti qul deyillər.

Bütün bunlar dərjada damla idi. Daha bir variant ağıla gəldi: SSRİ-nin hansı şəhərində kimin tanış varsa, zəng vuraq, həqiqəti deyək. İndi sovet mətbuatının, Mərkəzi televiziya və radio-nun həmin axşam M.S.Qorbaçovun deyəcəyi sözlərdən savayı bir söz deməyəcəyi yəqin idi. Burasını da bildirdik ki, dediklərimizi çap etməyəcəklər. Hər halda üreyimizi boşaldardıq...

Bu sözləri söylədiyim vaxtdan sonra nə qədər yaşayacağımı bilmirəm, ancaq onu dəqiq bilirəm ki, ömrümün son dəqiqəsinə qədər "20 Yanvar" ifadəsindən gözəlim qaralacaq və həmin şənbə günü təxminən dörd saat iştirakçısı olduğum bir səhnə dönə-dönə gözəlim önündə canlanacaq: yaş fərqi 30-35 il olan kişiler sonsuz intizarla telefonun dillənməyini gözləyirlər. Zəng çalınan kimi aparatın üstünə cumur, ehtirasla

dəstəyi qamarlayıb qulaqlarına sıxır və ucadan, vahiməli əks-səda verən bir səsə deyirlər: "Alo, vı slišite?. U nas po radio zvuçit traunaya muzika...". Sonra qəhər qurğuşun kimi boğazlarına çökür və bir müddət nədən, necə söz açmağı sanki unudurlar. Nəhayət, özlərini ələ alaraq telefon xəttinin o başındakı adamların (əsasən SSRİ-nin müxtəlif teleqraf agentlikləri başçıların və ya hətta onların ailə üzvlərinin, Moskvada işləyən əcnəbi jurnalistlərin) səbrinin tükənəcəyini başa düşür, dərhal ürəklərinin üstünə ağırdan da ağır bir daş basıb həqiqət barədə onlara ün yetirirlər...

Təxminən on ildə ki, Özbəkistanın "Yoş leninçi" qəzetinin redaktoru Jabbor Razzakovun telefonu vardı məndə. Daş-kənd birinci cavab verdi. Jabbor deyildi, müavini idi. Yadımda qalan budur: ondan təkidlə xahiş edirdim ki, müsibətimizi təcili surətdə SSRİ xalq deputatı Muxtar Şaxanova çatdırın - Ali Sovetin sessiyalarının translyasiyalarından onu mübariz, döyüşkən deputat kimi tanıyırdım... Səsimin boğulduğunu gören Rəfail müəllim dəstəyi əlimdən aldı... Qəribə idi, mən israrla "Şaxanov", "Muxtar" deyirdim, telefonun o başındakı müsahibim də təsdiqləyirdi. Üstündən beşgə gün keçəndən sonra, yanvarın 25-də axşam "Kommunist" nəşriyyatının mətbəəsində Oljas Süleymenovla söhbət zamanı birdən-birə başa düşdüm ki, ağıllı-başlı səhv salmışam: Daşkənd Universitetinin rektoru Erkin Yusupovu nəzərdə tutaraq... Qazaxıstan Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin katibi Muxtar Şaxanovun adını çəkmişəm, müsahibim də bunu üzə vurmayıb... Bunlar təfsilatdır, indi üçün bəlkə də əhəmiyyəti yoxdur, ancaq fikirləşirəm ki, həmin dəqiqə hansı vəziyyətdə olduğumuzu göstərmək üçün lazımdır.

Redaksiyanın təzə əməkdaşı mərhum Sabir İsmayilov qonşu otaqdan Frunzeye (indiki Bişkekə) zəng vurmuşdu - orada tələbə yoldaşı olurdu. Yadımdadı, sən özün Gürcüstan qəzetlərindən birinə xəbər yetirməklə məşğul idin...

MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ

Təkcə Gürcüstana yox, çox yerə, hətta hər qarışına belə olduğum Ermənistana da zəng vurmuşdum. Mənə zəng edənlər də var idi. İngilis dilini bilmədiyimə görə Londondan olan həmkarımın danışımaq mümkün olmadığı. Sonra rus dilində "Səhər" qəzetinin bəyanatı"nı hazırlayıb Amerika Birləşmiş Ştatlarından, Avropanın bir neçə ölkəsindən zəng edənlərə çatdırdım. Həmin bəyanat belə idi: "1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet ordusunun silahlı birləşmələri müxtəlif istiqamətlərdən Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərinə hücum etmişlər. Yüzlərlə əliyalın, günahsız insan qətlə yetirilmişdir. Yaralıların sayı-hesabı yoxdur. Öldürülən dinc Bakı sakinləri arasında qocalar, qadınlar, uşaqlar var.

Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan olunub, küçələr tanklarla, zirehli avtomobillərlə, silahlı əsgərlərlə doludur. Televiziya, radio işləmir, qəzetlər çıxmır, hələ qanı yuyulmamış küçələrdə ictimai nəqliyyat gözə dəymir. Sakinlər çəşqinlik içindədirlər. Şəhərdə qorxunc şeylər dolaşır. Adamlar Sov.İKP MK-nın Baş katibi Mixail Qorbaçovu, SSRİ müdafiə naziri Dmitri Yazovu, öz xalqını qoyub qaçmış Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirovu bu misli görünməmiş cinayətin əsas günahkarları hesab edir, Kommunist Partiyasının bu əməlinə etiraz əlaməti olaraq tonqal qalayıb partiya biletlərini kütləvi sürətdə yandırır.

Bakı qan içində, bütün dünyadan təcrid olunmuş vəziyyətdədir. "Səhər" qəzetinin əməkdaşları fəvqəladə vəziyyət şəraitində öz həyatlarını təhlükə qarşısında qoyub materiallar hazırlayırlar. İndiki şəraitdə qəzet buraxmaq mümkün olmadığı üçün həmin materialları müxtəlif vasitələrlə xarici kütləvi informasiya vasitələrinə göndərməyə çalışırıq. Ümid edirik ki, dünya ictimaiyyəti günahsız xalqı-

mıza qarşı törədilən vəhşilikdən xəbər tutacaq, öz etiraz səsini ucaldacaqdır."

Mən həmişə iftixar hissi keçirirəm ki, "Səhər" 20 Yanvar hadisələri zamanı xarici kütləvi informasiya vasitələri üçün ən etibarlı mənbə olub.

ŞAKİR
YAQUBOV

Məzahir, yadımdadır, kimse Azərbaycan xidməti telefon məlumat kitabçası gətirdi. Bu hesaba SSRİ-nin, demək olar, bütün informasiya agentliklərinə dərdimizi yetirə bildik. Agentliyin direktoru olmayanda müavininə, xidməti telefonları bağlı olanda isə evlərinə zəng etməkdən savayı əlacımız qalmırdı. Estoniya Teleqraf Agentliyi direktorunun arvadının ürəkdan, yana-yana dediyi "Derjites, rebnya, derjites" - sözləri, R. Nağıyevin isə "Bu, Qorbaçovun Pribaltikada keçirmək istədiyi əməliyyatın baş məşqidir" - kəlmələri indi də qulaqlarımda səslənir. (Dünyanın işinə bax: təxminən bir il sonra, mən bu hisslər barədə "Səhər" qəzeti üçün qeydlərimi hazırladığım vaxt Moskva televiziyasının direktoru Vilnüsə "Qara yanvar" - qoşunun "cavab atəşi açmağa məcbur olması barədə" SİTA-nın məlumatını oxuyurdun...

Azərbaycan Elman Cəfəri gəldi - əlində teletayp lentləri vardı. "SİTA-dan gələn kanal bağlıdır, - dedi, - Moskvadan heç nə alınır. Bunlar bizdən gedən materialların surətidir".

Birincisi SİTA-nın direktoru Leonid Kravçenkonun (sonralar - 91-ci ilin avqustuna qədər SSRİ Dövlətlərarası radio-sunun sədri işlədi, 90-cı ilin yayında Azərbaycandan Sov.İKP XXVIII qurultayına nümayəndə seçildi...) adına ünvanlanmış xidməti məktub idi, S. Perets yazmışdı. Vəziyyətin obyektiv təsviri və şərhli olmasa da, dövrün ruhunu dəqiq əks etdirirdi üçün onun mətnini bütünlüklə sitat gətirməyi lazım bilirdim:

"Hörmətli Leonid Petroviç! Bakıda gecə çox ağır olmuşdur.

Gecəyarısı şəhərə qoşun yeridilmişdir. Tanklar şəhərin əsas magistrallarında avtobuslardan, trolleybuslardan, yük avtomobillərindən qurulmuş qalaqları süpürüb atmışdır. Müqavimət göstərənlər, yaxud sadəcə, yolda dayananlar da süpürülüb atılmışdır. Bakıda qoşun hissələrinin yerləşdiyi rayonda - Salyan kazarmaları deyilən yerdə bir neçə saat vuruşma getmişdir. Nəticədə bu magistrallar və bu rayon həqiqi mənada qana boyanmışdır. Aeroporta gedən yol meyitlə doludur. Bakı Şəhər Soveti İcraiyyə Komitəsindən alınan məlumata görə, onlarca adam öldürülmüş, yüzlərlə yaralanmışdır. Müəssisələr, şəhərin xidmət bölmələri, mətbəələr işləmir. Qəzetlər yenə çıxmır. Dünən, güman edildiyinə görə, hərbiçilər tərəfindən respublika televiziya və radiosunun yardımçı enerji stansiyası partladılmışdır. Televiziya və radio işləmir.

Azərbaycanın hərbi-hüquq şöbəsinin müdiri Hüseynov (istefada olan keçmiş DTK-çı Əsildar Hüseynov nəzərdə tutulur - Ş.Y.) gecə Salyan kazarmaları rayonunda olmuş və qanlı qırğını öz gözləri ilə görmüşdür.

Radio-translyasiya şəbəkəsi ilə müntəzəm olaraq Vladimir Sergeyeviç Dubinyakin müraciəti verilir. Müraciətdə deyilir ki, qoşunlar mövcud quruluşu devirməyə çağıran Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin ultimatumuna cavab olaraq yeridilmişdir. Bakılılara təklif olunur ki, küçələrə çıxmasınlar, təmkinlərini qoruyub saxlasınlar.

Öz növbəsində, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi öz kanalları vasitəsilə bəyanat verərək, ona qarşı irəli sürülən ittihamları rədd etmiş, xalqı işğalçı qoşunlara müqavimət göstərməyə çağırmışdır.

Azərbaycanın yalnız sizinlə əlaqə saxlayıram. MK-dan heç bir göstəriş yoxdur. Birtəhər hərbi komendanta zəng vurub xahiş etdim ki, heç olmazsa, müraciətini bizə göndərsin və minimum informasiya versin. Təəssüf ki, iş qeyri-müəyyən vədlərdən o yana getmir. SİTA-nın müxbirləri Fomin və Bud-

ris bizdədirlər. Demidov isə hərbiçilərin yanındadır. İndinin özündə, saat 10-da da (Moskva vaxtı ilə) agentliyin binası yaxınlığında atış səsleri eşidilir.

Əlavə məlumat alsam, sizə xəbər edəcəyəm. Vəziyyət dəyişməsə, əməkdaşların təhlükəsizliyi naminə, güman ki, saat 13-14 radələrində rabitəni kəsəcəyəm".

İkinci lent Azərbaycanın rəsmi materialı kimi SİTA-ya verilməmiş Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının "Dünya xalqlarına müraciət"i idi. Həmin lentin sonunda SİTA buraxıcısının nəzərinə belə bir qeyd də vardı: "Bakı Şəhər Soveti İcraiyyə Komitəsi sədrinin ilkin məlumatına görə, 55 nəfər öldürülmüş, 180 nəfər yaralanmışdır".

Redaksiyada kortəbii surətdə 10-15 nəfərlik kiçik qrup yaranmışdı. Bu qrup məlumat toplamaq, vəziyyəti öyrənmək, həqiqəti xəbər vermək üçün ağıla gələn hər vasitəyə əl atırdı. Tədricən rəsmi materiallar gəlirdi. Azərbaycanın ictimai-siyasi xəbərlər baş redaksiyasının baş redaktoru mərhum Azər Ələsgərov Şeyx həzrətlərinin müraciətinin mətnini və hərbi komendantın 1 nömrəli əmrini gətirdi: hər ikisi rus dilində idi, qəzetdə veriləcəkdisə, tərcümə olunmalı idi. Rəhmətlik Elman qəti imtina etdi və həmin an üçün çox təbii bir tərzdə dedi: "Ümumiyyətlə, mən bundan sonra rus dilindən heç nə tərcümə etməyəcəyəm". E.Cəfəri Azərbaycanın ştatlı tərcüməçisiydi, çərəyi SİTA və Azərbaycan materiallarının rus dilindən ana dilinə tərcüməsindən çıxırdı və təbii ki, sözünün üstündə dura bilməzdi. İlk günlərin sarsıntısı keçəndən sonra yenə sevimli peşəsi ilə məşğul olmağa başladı. İndisə komendantın əmrini Azər müəllim tərcümə etməyə razı oldu, şeyxülisləmin məktubunu isə redaksiyamızın beynəlxalq həyat və tərcümə şöbəsinin müdiri Akif Qəhrəmanova verdik - müləhizə belə idi: kamil tərcüməçidir, üstəlik, "İslam" və "Şəriət" kitablarını tərcümə edib, necə deyirlər, Şeyxin dilini yaxşı bilir...

S. Perets rabitəni saat 13-14-də kəsəcəyinə söz versə də, Azərbaycanın savayı daha bir informasiya orqanında da iş getdiyini görüb fikrindən daşındı. Günün ikinci yarısında onun L. Kravçenkoya ikinci məlumat məktubunun mətnini gətirdilər:

"Hörmətli Leonid Petroviç!

Şəhərdə vəziyyət son dərəcə gərgin olaraq qalır. Qüvvələrdə qütbləşmə baş vermişdir - Azərbaycan KP MK-nın binası qarşısında 50 minədək adam toplaşmışdır. Küçələrdə duran tanklarla onların yolunu kəsmişlər, əsgərlər tam döyüş vəziyyətini almışlar. Adamların başqa bir dəstəsi Lenin adına meydandır. Burada artıq 250-300 min adam yığılıb. Onlara heç kim mane olmur. Meydanda və MK binası qarşısında toplaşmış adamların başı üzərində qara mətəm bayraqları dalğalanır.

Tələf olanların kədərli siyahısı böyüyür. "Təcili yardım" xəstəxanası həkimlərinin məlumatına görə, artıq 640 nəfər yaralanan və ölənlər vardır. MK binasının yaxınlığında olan fotoxronikadan indicə bizə zəng vurdular: orada adamlara güllə atırlar.

Elan edilmişdir ki, sabah (əslində isə yanvarın 22-də - Ş. Y.) saat 12-də Lenin adına meydanda dəfn mərasimi olacaqdır.

Bizdə olan məlumata görə, respublika hökuməti üç günlük mətəm elan etmək niyyətindədir.

Sizin müxbirlər Fomin və Budrişə kömək etmək istədik, onları respublika Daxili İşlər Nazirliyinə göndərdik, lakin qəbul etməyib geri qaytardılar.

Nə MK-nın mətbuat mərkəzi, nə Daxili İşlər Nazirliyinin, nə də hərbi komendantın mətbuat mərkəzi işləyir. Hərbi komendantdan böyük əziyyətlə bəkililərə müraciəti və 1 nömrəli əmri ala bildim. Onları yaymağa hazırıq, lakin əfsus ki, harayasa vermək imkanı yoxdur - SİTA-nın rabitə kanalından savayı bütün rabitə kanalları bağlıdır. Adamların təhlükəsizliyi məqsədilə rabitəni kəsirəm".

Axşam saat səkkiz radələrində isə Bakı radiosu Azər-

baycan və rus dillərində respublika Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Mikayıl qızı Qafarovanın bəyanatını yaymağa başladı: "Azərbaycan xalqı, respublikanın bütün vətəndaşları adından Azərbaycan SSR-in suverenliyinin kobudcasına pozulması və SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti tərəfindən respublikanın paytaxtı Bakı şəhərində fövqəladə vəziyyətin elan edilməsi ilə əlaqədar qəti etirazımı bildirirəm. Bütün məsuliyyəti ilə bildirirəm ki, Bakıda fövqəladə vəziyyətin təbii edilməsi barədə Azərbaycan SSR-in ali hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən qərar qəbul edilməmiş və SSRİ Ali Sovetinin bu cür qərar qəbul etməsi üçün razılıq verilməmişdir. Tökülən qanlar üçün bütün məsuliyyət SSRİ-nin o orqanlarının və vəzifəli şəxslərin üzərinə düşür ki, onlar həmin qərarı qəbul etmiş və onu bilavasitə yerinə yetirmişlər. Azərbaycan xalqı öz oğul və qızlarını faciəli surətdə həlak olmasını heç kəsə bağışlamayacaqdır".

Təxminən həmin vaxtlarda dünyanın ən müxtəlif radiostansiyalarının dalğalarında Sov.İKP MK-nın Baş katibinə Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin sədri şeyxülislam Allahşükür Paşazadənin müraciətinin mətni səslənirdi. Şeyx həzrətləri diplomatiya etiketində qəbul olunmuş bütün nəzakət qaydalarını bir kənara tullayıb hiddət və nifrətdən yağrılmış müraciətinə bu sözlərlə başlamışdı:

"Mən hansı sözləri işlədirməmişəm, Azərbaycan xalqının bütün kədərini, milyonlarla ürəkdə həmişəlik iz qoymuş intehəsiz dərdi ifadə edə bilməyəcəyəm.

Bunu ona görə demirəm ki, dərdimizə şərik çıxasınız, halımıza acıyasınız, bu, xalqım üçün təhqir olardı, həlak olmuş həmvətənlərimin xatirəsinin həyasızcasına ələ salınması demək olardı.

Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakıda törədilmiş vəhşiliklər ağlasığmazdır. Şəhərin küçələri yüzlərlə günahsız adamın, o cümlədən uşaqların, qocaların al qanına

boyanmışdır. Tankların tırtılları altında ezilmiş, yaxın məsafədən pulemyot və avtomat atəşləri ilə öldürülmüş adamların eybəcər şəkli düşmüş meyitləri tük ürpədir.

Dövlət başçısı kimi sizin icazə verdiyiniz bu qanlı qırğına, bu dəhşətli cinayətə haqq qazandırmaq heç çür mümkün deyil...".

Taleyn istehzasına bax: elə həmin axşam Moskva vaxtı ilə saat 22-də ölkənin gələcək prezidenti televiziya kameralarının qarşısında arın-arxayın oturub sovet xalqına (həmin "sovet xalqı"nın bir hissəsi olan bizi azərbaycanlılar o vaxt bundan xəbər tutmayacaqdıq - qəzetlər çıxmırdı, radio işləmirdi, televiziya isə açıq-aşkar susdurulmuşdu - yanvarın 19-da saat 19.35-də teleradio mərkəzinin enerji blokunu partlatmışdılar) müraciətlə deyəcəkdiki:

"...Siz bilirsiniz ki, SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilmiş, Daxili İşlər Nazirliyi qoşunlarının və sovet ordusunun bölmələri şəhərə girmişdir. Onlar əsas obyektləri tutmuş, dövlət idarələrini nəzarət altına almışlar, talançılara, şulுqların təşkilatçılarına və fitvaçılarına qarşı qəti tədbirlər görülür... Sovet ordusunun və daxili qoşunların əsgərləri və zabıtları SSRİ Konstitusiyasının və qanunun müdafiəsi sahəsində öz borcunu yerinə yetirirlər...".

Nobel mükafatının gələcək laureatı kamera qarşısında oynadığı rolun öhdəsindən məharətlə gələcək, lakin elə həmin çıxışında "ölkəmizin bütün xalqları tərəfindən başa düşüləcək, təqdir ediləcək" tədbirlər adlandırdığı tədbirlərin əsil mahiyyətini açmayacaq, həqiqəti deməyəcəkdiki...

Əsil həqiqət isə həmin vaxt bütün siyasi vəzifələrdən və dövlət vəzifələrindən uzaqlaşdırılaraq Moskva yaxınlığındakı Barvixada, DTK-nın tam nəzarəti altında yaşamağa məcbur edilən İttifaq əhəmiyyətli fərdi pensiyaçı Heydər Əliyevin 21 yanvarda Azərbaycan SSR-in daimi nümayəndəliyinə gəlmiş buradakı yığıncaqda elədiyi çıxışda əksini tapmışdı...

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

Ümummilli liderimiz 20 Yanvar haqqında daha geniş fikrini hadisədən düz on il sonra, 2000-ci il yanvarın 19-da Respublika Sarayında keçirilən mərasimdə xalqa çatdırmışdır.

Mən həmin mərasimin canlı şahidi, rəsmi iştirakçıyam.

Heydər Əliyev salona daxil olub öz yerində aylaşandan sonra diktör elan etdi: "Qanlı yanvar günlərində öz sözü ilə xalqa sədaqətini sübut etmiş insanların ölkəmizdə xüsusi yeri, xüsusi hörməti vardır. Həmin günlərin təkrar olunmaz ab-havasını bərpa etmək üçün bu mərasimdə onlardan bir neçəsinin dinləməyə ehtiyac vardır."

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Hacı Allahşükür Paşazadə, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə çıxış etdikdən sonra tribunaya məni dəvət etdilər. Əlbəttə, mərasimdə çıxış edəcəyimi əvvəlcədən bildirdim. Müəyyən hazırlıq da görmüş, nə deyəcəyimi əzbərləməyə çalışmışdım. Amma tribunaya qalxıb salona baxan kimi deyəcəyim sözlər yadımdan çıxdı. Bütün mərasim iştirakçıları kimi Heydər Əliyev də nəzərlərini mənə yönəltdi. Özümü ələ alıb sözbə başladım:

- Cənab Prezident!

Hörmətli mərasim iştirakçıları!

1990-cı ilin qanlı yanvar hadisələrindən on il keçib. Zaman ötdükcə bu faciənin dəhşətini daha aydın duyur, şəhidlik zirvəsinin nə qədər yüksək olduğunu görür və hiss edirik. Al qəhrəmanları bürünmüş "Şəhidlər Xiyabanı" indi xalqımızın and yeridir. Şəhidlərimizin xatirəsi bizim üçün nə qədər əzizdirsə, bu qanlı qırğını törədənlərin günahı bir o qədər bağışlanmazdır. Bu gün 20 Yanvar faciəsinin baskıkarlarını biz ittiham edirik. Ancaq vaxt gələcək, onları tarix ittiham edəcək. Tarixin ittihamı isə çox ağır olur.

Azərbaycan xalqının yaxşı yadındadır: taleyin hökmü ilə 20 Yanvar faciəsi barədə ilk dəfə söz demək məsuliyyəti məhz

“Səhər” qəzeti jurnalistlərinin üzərinə düşmüşdü. Bu, asan iş deyildi, çünki Azərbaycan tam informasiya blokadasına alınmışdı, televiziyanın enerji bloku partladılmış, fəvqəladə vəziyyət rejiminə uyğun olaraq ciddi hərbi senzura tətbiq edilmişdi. Küçələrdəki qan izləri hələ yuyulmamışdı, müxtəlif yerlərdə partiya biletlərindən tonqallar qalanmışdı. Bakıda törədilən cinayətin miqyasını nəinki bəynəlxalq aləm, heç Azərbaycan vətəndaşlarının özləri də bilmirdilər. Informasiya blokadası nəticəsində xalq arasında ağlaşılmaz şayiələr dolaşırdı. Cəmaat vahimə içində idi. Günün günortaçağı da Bakı küçələrində atəş səsləri eşidilirdi. Azərbaycan başsız qalmışdı.

Əlləri qana bulamışım Əbdürrəhman Vəzirov Moskvaya qaçmış, respublikanın digər rəhbərləri, günahsız xalqı qırğına verən adamlar küncdə-bucaqda gizlənmişdilər. Əhali isə çəş-qin halda belə bir suala cavab axtarırdı: Bakıda nə baş verir? Qərribə de olsa, bu sualın cavabı Moskvadan gəldi. Heydər Əliyev cənabları Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayən-dəliyinə gələrək çıxışına bu sözlərlə başladı: "1990-cı il yan-varın 20-nə keçən gecə Azərbaycanda milli faciə baş vermiş-dir". Bu "milli faciə" ifadəsi kifayət idi ki, 20 Yanvar hadisələ-rinə veriləcək qiymətin istiqamətini müəyyənəlsəydik. Qəti qe-rara gəldik ki, bu milli faciə ilə bağlı əsl həqiqəti ilk növbədə öz xalqımıza, sonra isə dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq.

Şəhidlərimizin dəfn günlərində "Səhər" qəzeti dərddli xalqımızın yarasına məlhəm oldu. "Səhər" in mətəm nömrəsi iki milyon tirajla nəşr olunaraq əhaliyə pulsuz paylandı. Qəzetdə dərc olunmuş "Vətən bu gün ağı deyir" reportajını on bir jurnalist yazmışdı. Amma onu oxuyan hər bir adamda belə təsəvvür yaranır ki, həmin reportaj bir müəllifin qələmindən çıxıb. Çünki o zaman yaşından, vəzifəsindən, istedadından asılı olmayaraq hamı eyni cür düşünürdü, hamının qəlbindən evni hissələr keçirdi.

"Səhər" qəzeti matəm nömrəsindən sonrakı buraxılışların-

**О КҮНЛӘР НӘИНКИ ГАЗЕТ ЧЫХАРМАГ,
ҺАТТА ШӘНД ШӘКИЛЛӘРИНИ ЧАП
ЕДИБ КИМӘСӘ КӨСТӘРМӘЈИ
ӨЗҮ ДӘ ТӘҤЛҮКӘЛИД**

[illegible]

da ilk dəfə olaraq şəhidlərimizin, yaralılarımızın siyahısını dərc etdi. Böyük çətinliyə baxmayaraq qəzetin rus və ingilis dillərində çıxan nömrələri xarici ölkələrə göndərildi. Biz iftixar hissi keçiririk ki, dünyanın aparıcı agentliklərinin ən etibarlı informasiya mənbəyi o zaman məhz "Səhər" qəzeti idi.

Mən əsl jurnalist fədakarlığı göstərən qələm yoldaşlarının adlarını bilərəkdən çəkmədim. Xalqımız onları yaxşı tanıyır. Bir də ki, qəzet təkcə jurnalist əməyinin məhsulu deyil. "Səhər" in informasiya blokadasını yarması üçün "Azərbaycan" nəşriyyatının poliqrafçılar, texniki işçilər, sürücülər, adi vətəndaşlar əməklərini əsirgəməmişdilər. Unutmaq lazım deyil ki, on il əvvəl qəzet paylaşmaq qəzet buraxmaqdan qat-qat çətin və təhlükəli idi.

Vətənin azadlığı, xalqın səadəti uğrunda canından keçən şəhidlərimizin xatirəsi heç zaman unudulmayacaq. Bizim məni rahatlığımız ondadır ki, həmişə şəhid ruhuna dualar oxunanda, şəhid məzarları önünə qırmızı qərənfillər düzüləndə xalqımız "Səhər" qəzetini də xatırlayacaqdır.

Çıxışımı bitirib tribunadan ayrılanda baxışım yenidən Heydər Əliyevin nəzərləri ilə toqquşdu. Deyəsən, çıxışmdan razı qalmışdı...

Ümummilli liderimiz hamını dinləyəndən sonra tribuna qalxdı:

- Əziz həmvətənlər!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bu günlər Azərbaycan xalqının matəm günləridir. Biz qanlı Yanvar faciəsinin 10-cu ildönümünü qeyd edirik. Həmin o müdhiş gecə Vətən yolunda, azadlıq yolunda, istiqlalyyət yolunda həlak olanların xatirəsinin, ruhunun qarşısında mən bu gün bir daha baş əyirəm.

20 Yanvar 1990-cı il Azərbaycanın tarixində ən faciəli gündür. Ancaq eyni zamanda o gecə, o gün Azərbaycan xalqı öz qəhrəmanlığını, rəşadətini və şəhidlik zirvəsinə qal-

Məzahir Süleymanzadə: Ümummilli ilərimiz Heydər Əliyev Respublika Sarayında 20 Yanvar faciəsinin 10 illiyinə həsr edilmiş mərasimdə mənə yaxınlaşıb əlimi sıxdı, "Siz o faciəli günlərdə əsl jurnalistika qəhrəmanlığı göstərmisiniz, çox sağ olun" dedi.

xa bilməsini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Ona görə də bu gün biz həmişə qəm, kədər hissi ilə oluruq. Amma eyni zamanda böyük qürur hissi keçiririk ki, xalqımız qəhrəman xalqdır, sınımaz xalqdır.

Azərbaycan xalqının tarixində, XX əsrdə faciəli hadisələr az olmamışdır: 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı edilən qırğınlar, soyqırımı. Azərbaycanca Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra xalqa, millətə qarşı aparılan repressiyalar, terrorlar. 1937-1938-ci illərdə xalqımıza qarşı kütləvi repressiyalar. 1988-ci ildə Azərbaycana hərbi təcavüz etmək məqsədilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin meydana çıxması və Vətənimizin oğullarının şəhid olması.

Ancaq bütün bunların içərisində Azərbaycan xalqına vurulan ən böyük zərbə, edilən hərbi təcavüz, terror məhz 1990-cı ilin yanvar ayının 20-də olmuşdur. Mən sadaladığım, bəlkə də indi xatırlamadığım bütün keçmiş faciəli hadisələr ayrı-ayrı şəxslərə, ayrı-ayrı qruplara qarşı yönəldilmişdir. Yaxud da ki, məsələn, 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən törədilən qırğın, erməni-azərbaycanlı münasibətləri ermənilərin azərbaycanlıların torpaqlarını ələ keçirmək, azərbaycanlıları əzmək məqsədi daşmışdır. Ancaq yanvar hadisələrini, yanvar faciəsini bütün bu faciələrdən, bu dərdlərdən fərqləndirən odur ki, o gecə illər boyu hakimiyyəti altında olduğumuz SSRİ dövləti, Sovet hakimiyyəti və Azərbaycan kommunist hakimiyyəti tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi təcavüz edilmişdir. Yəni dövlətin, hökumətin, hakimiyyətin öz xalqına qarşı yönəldilmiş təcavüzü, təbiidir ki, ən dəhşətlidir, ən faciəlidir və siyasi nöqteyi-nəzərdən bütün başqalarından fərqlidir.

Tarixə nəzər salarkən onu demək olar ki, Sovet hakimiyyəti qurulandan SSRİ-də yanvar hadisələrinə qədər Sovet hakimiyyəti tərəfindən öz xalqına, öz vətəndaşlarına qarşı edilən belə hərbi təcavüz heç vaxt, heç yerdə olmamışdır. Heç bir xalqa qarşı olmamışdır. Heç bir respublikaya qarşı olmamışdır.

Heç bir millətə qarşı olmamışdır. Bu bizə qarşı olmuşdur, Azərbaycan xalqına qarşı olmuşdur. Amma bu, təkcə SSRİ rəhbərliyinin yox, o vaxt birlik təşkil edən və öz xalqını əzməyə, sındırmağa çalışan Sovet dövlətinin, Azərbaycan hakimiyyətinin birlikdə öz xalqına qarşı etdiyi təcavüz, terrorur.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra SSRİ hökuməti bir neçə ölkələrə təcavüz etmişdir. 1956-cı ildə sovet qoşunlarını Macarıstana yeritdilər. Çünki Macarıstan xalqı sovet ideologiyası ilə razılaşmırdı, öz yolu ilə getmək istəyirdi və onları bu yoldan çəkəndirmək üçün, onları əzmək üçün sovet qoşunları Macarıstana yeridildi və böyük qanlar töküldü. Xalq şəhidlər verdi. Sovet ideologiyası orada hakimiyyətinə möhkəmləndirdi.

1968-ci ildə Çexoslovakiyada gedən proseslər Çexoslovakiyanın sosialist ölkələri sırasından çıxmaq təhlükəsinə gətirdi. O vaxt da SSRİ hökuməti qoşunlarını Çexoslovakiyaya yeritdi və orada olan o hərəkatın qarşısını aldı, öz hakimiyyətini orada möhkəmləndirdi.

1979-cu ildə Əfqanıstanda sovet ideologiyası əsasında hökumət qurmaq istəyən qüvvələrə yardım etmək məqsədilə SSRİ-nin böyük qoşun hissələri Əfqanıstana yeridildi, qanlar töküldü.

Mən bunları niyə xatırlayıram? Ona görə ki, bütün bu hallarda Sovet hakimiyyəti, SSRİ dövləti ayrı-ayrı ölkələrdə öz hakimiyyətini qurmaq, möhkəmləndirmək məqsədilə belə təcavüzlər etmişdir.

Amma Azərbaycan xalqı isə artıq 70 il idi ki, bu dövlətin tərkibində yaşayırdı, bu ölkənin vətəndaşları idi, bu hakimiyyətin rəhbərliyi altında idi. Demək xalqımız bu hakimiyyət üçün, kommunist hakimiyyəti üçün öz vətəndaşları kimi doğma olmalı idi. Ancaq bu, olmadı və bu da ümumiyyətlə, müəyyən qədər Azərbaycan xalqına olan münasibətin nəticəsində idi. Bunun səbəbi, təbii ki, 1987-1988-ci illərdə başlanmış Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü ilə bağlı idi.

Təbiidir ki, 20 Yanvar həmin bu siyasətin, bu zəncirin böyük bir halqası idi.

Həqiqətən, o dövrdə xalqımız öz torpaqlarını, öz suverenliyini qorumaq üçün ayağa qalxdı. Xalqın ayağa qalxmasının əsas səbəbi həm SSRİ hökuməti başçılarının Azərbaycana qarşı ədalətsiz mövqeyi idi, həm də Azərbaycanın başçıları'nın öz torpaqlarını, millətini, xalqını qorumaq üçün tədbirlər görməməsi idi. Bunlar hamısı Azərbaycanda xalqı ayağa qaldırdı və xalq öz gücünü göstərdi. Xalq meydanlara çıxdı. Xalq küçələrə çıxdı.

Bütün xalqı cəzalandırmaq üçün, xalqı sındırmaq üçün və beləliklə, həmin o Dağlıq Qarabağ məsələsini Ermənistanın xeyrinə həll etmək üçün Azərbaycana bir zərbə vurmaq lazım idi və bu zərbə də vuruldu. Azərbaycana hərbi təcavüz edildi. Azərbaycana fiziki zərbə vuruldu. Azərbaycana siyasi zərbə vuruldu. Azərbaycana mənavi zərbə vuruldu. Bunun günahkarları həm SSRİ rəhbərləri idi, həm də Azərbaycanın rəhbərləri. Bu barədə bu gün burada elan olunan sənədlərdə hər şey çox açıq-aydın nümayiş etdirildi.

Mərasimdə çıxış edən hörmətli ziyallılarımız, şəhid anası, şəhid qızı, 20 Yanvarda - o gecə xəsarət almış insanlar burada çox səmimi danışdılar. Düzü, mən sizə onu da deyim ki, bu gecə başlandı indiyə qədər mən, - güman edə bilməzəm, siz də - böyük həyəcan hissələri keçirirəm. Çünki bu tarixi xronikanın bir daha gözəndən keçirilməsi, yada salınması, o dəhşətli hadisələrin bir daha göstərilməsi və burada çıxış edənlərin fikirləri, sözləri çox təsirlidir. Mən ona görə çox həyəcanlıyam və çox həyəcanla danışram. Ümumiyyətlə, bu gecənin ilk dəfə məhz bu şəkildə keçirilməsi, hesab edə bilməzəm ki, bizim tariximizə, millətimizə, xalqımıza olan hədsiz məhəbbətimizin nümayişidir. Mən bu gecəni hazırlayanlara və burada çıxış edənlərin hamısına təşəkkür edə bilməm."

Respublika Sarayında keçirilən bu mərasimdən 15 il ötür,

ancaq Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin bu sözləri hələ də qulağımda səslənir: "20 Yanvar 1990-cı il Azərbaycanın tarixində ən faciəli gündür. Ancaq eyni zamanda o gecə, o gün Azərbaycan xalqı öz qəhrəmanlığını, rəşadətini və şəhidlik zirvəsinə qalxa bilməsini bütün dünyaya nümayiş etdirdi."

**ŞAKİR
YAQUBOV**

Məzahir, yadımdadırsa, yanvarın 20-də, təxminən axşam 9-da Rəfail müəllim, sən və mən sürücümüz Əzim kişinin maşınında redaksiyanı tərk edirdik. Sabah bazardır, iş günü deyil - qəzet çıxmır, bazar ertəsi redaksiyada görüşüb hər şeyi qətiləşdirməliyik; bundan sonra yaşayacağımı? Yaşayacağıqsa, necə yaşamalıyıq, necə ölməməliyik? Ən qərribəsi isə budur ki, qəzetin çıxmamağına görə dəli olmuşduq, eyni zamanda **bütün bunlardan sonra** "Komunist" adlı qəzeti buraxa biləcəyimizi də ağılımıza gətirmirik. Yolda fikrimiz bir qədər də durulur: "SƏHƏR"-i buraxmalıyıq. Əgər buraxa bilsek!...

Qəzetçi ömrümdə peşəmdən yana qürur hissi keçirdiyim anlar az olmayıb. Yaddan çıxmayı da var, unudulan da. Ancaq 1990-cı il yanvarın 25-də bütün varlığımıza hakim kəsilmiş duyğunu ömrümün son anına qədər yaşadacağım şəksizdir - inanmıram ki, belə hissi ikinci dəfə keçirmək mümkün ola...

...Bazar ertəsi - yanvarın 22-də ayaqüstü, dəhlizdə keçən yığıncağımızın son sözü bu oldu: "Bu günə qədər nə etmişiksə, necə yaşamışıqsa, bunların hamısı qalır 1990-cı il yanvarın 20-dən o tayda. İndən belə vicdanımızın əleyhinə getməyə, ürəyimizin hökm etmədiyi kimi yazmağa haqqımız yoxdur".

Yığıncaqda Rəfail müəllim qəti fikrimizi bildirdi: "Komunist"-i buraxmaqdan söhbət gedə bilməz, ona görə "Səhər"-i hazırlayaçağıq. Dəfn mərasimini xüsusi qrup işıqlandıracaq - rəhbəri Vaqif Bəhmənlidir. İkinci qrup - redaksiyada

qalanlar respublikanın müxtəlif yerlərindən materiallar hazırlayacaq. Yazılanların ümumi redaktorluğu Məzahir Süleymanzadəyə həvalə olunur. Rəfail müəllim digər qəzetlərin redaktorları ilə əlaqədə hərbi senzordan qəzetin çapına icazə alacaq, materialları senzordan keçirəcək və ümumi rəhbərliyi həyata keçirəcək. Texniki heyətlə iş - maşınların və sürücülərin işinin təşkili, fotomaterialların toplanması, mətbəədə növbətçiliyin təşkili və əməkdaşlar üçün komendantlıqdan buraxılış vərəqələrinin alınması, nömrənin tərtibi və sair işlər məsul katib kimi mənə tapşırırlar.

Yığıncaqdan birbaşa hərə aldığı tapşırığın ardınca yolları.

Qızgın iş gedir. Materiallar üst-üstə qalır. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin dünən, yanvarın 21-də axşam başlanan fəvqəladə sessiyası yanvarın 22-də səhərə yaxın işini başa çatdırıb - bu barədə xəbərimiz var; bir qayda olaraq, rəsmi materiallar teletaypla, Azərinform vasitəsilə daxil olur, ancaq indi sessiyadan bir xətt də material almadı. Telefon zənglərimiz heç yana çatmır - nəinki şəhər, bütün Azərbaycan mətəm içindədir. Bu yandan isə SİTA ən müxtəlif materiallar verir - Qorbaçovun Mərkəzi televiziya ilə çıxışından tutmuş, sərhədyanı rayonlardan qərəzli reportajlara qədər. Hər birini az qala zərərbinlə, döndə-döndə oxuyuruq - hamısında bizi günahkar çıxarırlar, amansız kütləvi qırğına, qoşunların Bakıya yeridilməsinə, fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsinə hər vasitə ilə haqq qazandırılar. Məsələn, "İzvestiya"-nın müxbirləri V. Litovkin və S. Mostovşikov bizim redaksiyadan yüzçə addım aralıdan - 26 Bakı komissarı (indiki Səbail) Rayon Partiya Komitəsi binasının qarşısından gecə reportajı veriblər. SİTA xətti ilə yayılan həmin cızmaqaramada adı, milliyyəti bilinməyən qoca kaftar əsgərlərə dua-sənə edir ki, nə yaxşı özlərini yerləşir, yoxsa bu Azərbaycan "bolşevik"ləri xalqa göz verib işıq vermir. Qorbaçov deyir ki, "Sovet Ordusunun və daxili qoşunların əsgərləri və zabitləri SSRİ Konstitusiyasının və qanunun

müdafiəsi sahəsində öz borclarını yerinə yetirirlər" və s. Rusdilli xalqlar əleyhinə psixozu dolayısı şiddətləndirən yazılar da gözə deyir. Hamısının da üstündə danışsız icra edilməsi tələb olunan qrif var: "Nömrəyə". Verməsən, sabah haqq-hesab tələb edəcəklər: niyə? nə üçün? kimin mənafeyi naminə? və s. (Yeri gəlmişkən, sonralar - dəqiqiliyinə qəlbən inanmadığımız məcburi materialları verməkdən müxtəlif bəhanələrlə boyun qaçırdığımız vaxtlarda yuxarı dairələrdə hətta belə bir "xoruz" buraxmışdılar: guya redaksiyalarda "Xalq Cəbhəsinin ekstremistləri yuva salmışdır" və xalqı Konstitusiyaya zidd hərəkətlərə təhrik edirlər...).

Heç nəyə baxmadan, ciddi seçim gedir: Rəfail müəllim rəsmi kanallarla verilmiş hər materialı döndə-döndə oxuyur və çoxunu kənara tullayıb, "Qətiyyəni yaramaz!" - deyir.

Qaydaya görə, saat 12-dək cari nömrə üçün müəyyən qədr material yığılmaqdan ötrü mətbəəyə göndərməliyik. Mətbəə isə işləmir. Xəbər çıxır ki, Mətbuat prospektindəki redaksiyaların başçıları "Kommunist" nəşriyyatının direktoru Musa Nəbiyevin yanına yığışıblar - mətbəə fəhlələri ilə işə başlamaq barədə danışıqlar gedir. Bizim mövqeyimiz belədir: bir halda ki, televiziya işləmir, radio hərbiçilərin əlindədir, radio jurnalistləri etiraz əlaməti olaraq işə çıxmırlar, komendantın əmrini də oxumağa diktör tapılır və bunu hərbiçilərin özləri edirlər - qəzetlər çıxmalıdır; xalqa məlumat vermək, özümüzü düşdüydümüz informasiya blokadasından çıxarmaq üçün, neçə olacağını bilmədiyimiz sabaha və sabahkı nəsilərə bugünkü böyük faciəmizdən yazılı məlumat vermək üçün qəzetlər çıxmalıdır.

Rəfail müəllim nəşriyyata yolları. Çox keç qayıdır - təxminən saat 5 radələrində. O vaxta qədər bizdə əsas materiallar, nömrənin cizgiləri hazırdır. Fikir ayrılığı yoxdur: birinci səhifəyə iri şəkil veririk - təbii ki, dəfn mərasimindən. Yanında da Ə.Əfqanın essevari şəkil sözü-ağısı. "Səhər" in başlığı dörd

sütunluqdur, səhifədə isə beş sütun var. Aydın məsələdir: həmin "artıq" sütunda nömrənin məzmununu açan cümle verilməyib. Cümle hazırda - mən göz yaşlarımı zorla boğub Pərinazə diqtə edirəm: "Əzəli və əbədi məskənimiz - Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda həlak olmuş günahsız Vətən övladlarının xatirəsinə həsr edilir". Rəfai müəllim redaktor üzəlgörənliyi ilə mətndə düzəlişlər aparır: "Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda" ifadəsini "Azərbaycanın tam suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda" sözləri ilə, "həlak olmuş" kəlməsini "şəhid olmuş" ifadəsi ilə əvəz edir. Həmişə qəbul edirik və həmin an ağılımıza da gəlmir ki, şənbə gecəsi qurbanlarını ilk dəfə biz "şəhid" adlandırırıq.

Şəhidlərin dəfn mərasimindən reportaj hazırdır. Hidayət Elvüsal, rəsmən məzuniyyətdə olan Rusvat Bayramov, Bəxtiyar Sadiqov, Tahir Rüstəmov, Araz Qurbanov, Dilman Musesayev və Zülfüqar Rəfətəoğlu onu adət etmədiyimiz bir şəkildə hazırlayıblar: Hökumət Evinin qarşısındakı meydandan Dağüstü parka qədər qəm karvanının keçdiyi yol boyunca hərəsi bir nöqtədə dayanıb həmin nöqtədəki əhval-ruhiyyəni qələmə almışdı. Redaksiyada oturub ağır dərdi siqaret tüstüsüylə bol-bol ciyərlərinə, ürəyinə çəkən Vəqif Bəhməni isə mahir bəna kimi daşı daş üstünə qoyub əzəmətli qala divarı ucaltmışdı:

"O gecə bütün Azərbaycan xalqı minillik qəhrəmanlıq, yənilməzlik tarixini təkrar edirdi. Qanlı tarix təkrar olunurdu. Xalq qurban verə-verə oyanırdı, ayağa qalxırdı" - bu sözlər Vəqifin qələmindən süzülüb. Bu da: "Dünya bilməlidir ki, nə oğullar nələrə görə sinələrini qırmızı gülləyə verdilər. Dünyanı Allah yaradıb. Allah haqqın tərəfindədir. Dünya haqqın səsinə diksənə yəqin. Diksənə, nəhaq qan salanları lənətləyər, inşa-lah!". (Bu sətirləri isti-isti, necə deyərler, mürəkkəbi qurumamış halda oxuduğumuz vaxt biz nə qədər də sadələvh olmuşduq! Dünya nəinki diksindi, heç tükü də tərənəmədi. Nəinki

nəhaq qan salanları lənətlədi, əksinə, xalqımıza ölüm hökmünü imzalayana üstündən on ay keçəndən sonra Nobel süllük mükafatını verdi!).

...Reportaj əla çıxmışdı, özünə layiq başlıq da olmalı idi. Başlıq isə yox idi. Bədhəştən dedim: "Vətən bu gün ağ deyir...". Otaqda olanların heç birinin cıqırını da çıxmıdı. Sən isə, Məzahir, tələsik qələmlə reportajın sərlövhəsini yazıb materialı mənə uzatdın: mətbəəyə göndərmək olardı (mən sərlövhənin həqiqətən də uğurlu olduğunu sonra başa düşdüm - Qışkışqı onu "Bakinski raboçi"nin matəm nömrəsinə ümumi başlıq vermək üçün bizdən icazə istəyəndə. Peşəkər qəzetçilər təsdiqləyərlər: yazı sərlövhəsinin qəzet "papağı"na, özü də özge dildə çıxan qəzetin "papağı"na çevrilməsi faktına nadir hallarda təsadüf edilir...).

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

"Çıxdı "Səhər" qəzeti, səhər boyandı qana..." Bu, Şakir, unudulmaz şairimiz Xəlil Rza Ulutürkün misralarıdır. Lefortovo həbsxanasında yazdığı şeirlərindən birini 20 Yanvara həsr edib. Ümumiyyətlə, 20 Yanvar qırğını və 20 Yanvar şəhidləri haqqında çox yazılıb. Hələ bundan sonra da yazılacaq. Ancaq heç bir yazı "Vətən bu gün ağ deyir..." reportajının yerini verməyəcək. Çünki "Səhər" qəzeti faciədən dərhal sonra iki milyon tirajla nəşr olunmuş nömrəsində dərddə xalqımızın yararsına həmin reportajla mülhəm qoyub:

"İstəklil oxucular, 20 yanvar qanlı şənbə günündə Bakıda şəhid olmuş yurddaşlarımızın son mənzilə yola salınması mərasimindən əməkdaşlarımızın hazırladıqları reportaj, dəhşətli faciədən bəhs edən fotosəkillər yanvarın 22-də bizdən asılı olmayan səbəblərə görə çap edilmədi. Aradan iki soyuq və hüznü qış günü keçib. Həmin fasiləyə görə materiallara əl gəzdirmək, matəm dəqiqələrinin göynərtli əhval-ruhiyyəsinə

əks etdirən cümlələri zamanca dəyişdirmək də olardı. Xalqımızın, eləcə də bizim hamımızın şəhidlərlə vidalaşdığımız dəqiqələrdə keçirdiyimiz sarsıntı və həyəcanları, ağrı-acını, sonsuz dərdi olduğu kimi çatdırmaq üçün bir vergülə də toxunmadıq.

Bu sətirlərin, fotoşekillərin hərəsi bir dözülməz fəryaddır. Anadımı inildəyən, atadımı qovrula-qovrula dizlərini ovxalayan, bacıdımı nalə qoparan, təzə gəlindirmi qəfil dərдин ağırlığından dili tutulan, bunu bizdən yaxşı bilirsən, oxucu. Təskinlik tap, bu məşhur beyti Quran ayəsi kimi ucadan-ucade: "Bayraqları bayraq edən üstündəki qandır, torpaq onun uğrunda ölən varsa, vətəndir". Ana torpağa tapşırığımız bu nakam gənclərin al qanını səkilərdən, yollardan yumağa çalışıblar, ancaq əllərdən, vicdanlardan yuya bilməyəcəklər.

Yox, bu gənclər ölməmişlər və heç zaman ölməyəcəklər. Hər dəfə sən, mən, o, Şəhidlər Xiyabanına baxanda onların ölməz ruhu ilə salamlasaq və sonsuz minnətdarlıqla təkrar-təkrar deyəcəyik:

- Rahat yatın, əzizlərimiz. Sizin hər damla qanınız vətən torpağına atılmış igidlik imzasıdır.

Günahsız qana bələnmiş, taleyi zülm və zülmkarlar əlində oynucağa çevrilmiş xalqımızın dərдинi sözə çevirmək ölmək qədər çətinidir. Azərbaycan anaları qara bağlamışlar! Üç gündür Bakının göz yaşları qurumur. Haqqa üz tutduğumuz yerdə nahaq qana düşmüşük.

İkinci cahan savaşında küçəsində, meydanında birçə güllə atılmayan Bakının divarları güllələrdən deşik-deşik olmuşdur.

O gecə, yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə saat 24-01 rədələrində laydivar, şəkil oğlanlarımızın Vətən eşqi ilə alışıb yanan sinələri tankların, avtomatların soyuq lülələrinə dirəndi. O gecə-yurdumuzun yenilməz başına özü boyda qara yaylıq bağlayan gecə idi. Anaları, ataları, qardaşları, bacıları ağıldan gəcəydi o gecə!

O gecə bütün Azərbaycan xalqı minillik qəhrəmanlıq, ye-

nilməzlik tarixini təkrar edirdi. Qanlı tarix təkrar olunurdu. Xalq qurban verə-verə oyanırdı, ayağa qalxırdı.

Nənələrimiz müqəddəs yaylıqlarının ucuyla göz yaşlarını qurudub günahsız qana bais olanlara qarğış yağdırırdılar. Göy üzündən Allah baxmırdımı?

Əliyalın, qəlbi odlı, üreklərində yurd sevgisindən başqa heç bir duyğu olmayan, Vətən yollarına döşənib doğma Bakının dincliyini qoruyan o şəkil oğlanlara necə qıydılar? Vətənin yolunda canından keçmək, onu candan çox istəmək

günahdırmı? Hara baxırdın, ilahi?

Say-seçmə, boylu-buxunlu, təpərli, qeyrətli oğlanlar... Kim nə deyir desin, ölüm azadlıq eşqindən çox-çox aşağıdır. Ölüm heç nədir. Çünki ölmədən dirilmək, ölmədən yaşamaq mümkün deyil. Çünki haqq işi üçün tökülən qan yerdə qalmır.

Kimi, kimi harayladı, kimi çağırırdı sinəsindən qan əvəzinə yurd sevgisi axan o oğlan?

Mən aşiqəm, hər aylar,
Hər ulduzlar, hər aylar.
Başım cəllad əlində
Dilim səni haraylar.

Kimi? Kimi? Səni, hər şeydən uca və müqəddəs olan Vətən, səni!

O gecə, o gecə... Qəhrəmanlıq tarixi təkrar olunurdu. Onlar qurban gedə-gedə inanırdılar. İnanırdılar ki, xalqımızın iradəsini qan-qada ilə dolu illər sarsıda bilməyib. Qəhrəmanlıq qandan-qana keçib.

Ana torpaq, hər daşına üz qoyum,
Hər dərəndə çaldığım saz yaşayır.
Kimi sənin çiynində, sən kiminin...
Şöhrətini yaşadan az yaşayır.

Onlar az yaşadılar. Az ömürlərində şəhid bədənləri ilə ötüb gələn nəsillər üçün elə rahat, elə hamar yol saldılar ki, xalq bir gecənin içində minillik yol qət etdi. İndi dünyaya meydan oxuyan ən qüdrətli məmləkətlərdən də irəliyə. Çünki Vətən uğrunda canından keçməyi bacaran oğullarımız var.

Var! - məktəbə gedən uşağımız da, diri qalan, yaralanan oğullarımız da, qocalarımız da, qız-gəlinlərimiz də bu böyük və müqəddəs yolun yolçusuna çevrilmişlər. Hamı bir nəfər kimi. Hamı bir gecənin içində.

O gecənin ki, ölümə hamilə idi, ölüm doğurdu. O gecənin ki, qəhrəmanlığa hamilə idi, qəhrəmanlıq doğurdu.

O gecə... Boğulan gecə. Televizorların gözü kor oldu, ra-

dioların danışan dili lal oldu. Həqiqət isə həqiqətdir. Onu heç cür gizlətmək olmaz. Necə ki, olmadı. Göz yaşlarımız dünyanın yanığını yandırır. Hayqırtımız məmləkətlərə çatır. Dünya bilməlidir ki, nə oğullar nələrə görə sinələrini qırmızı gülləyə verdilər. Dünyanı Allah yaradıb. Allah haqqın tərəfindədir. Dünya haqqın səsinə diksinər yəqin. Diksinər, nəhaq qan salanları lənətləyər, inşallah!

Bazar ertəsi. Yanvarın 22-si. Bakı yas içindədir. Bu gün iki milyonluq bir şəhərdə bir gülümsər üz görmək mümkün deyil. Azadlıq və həqiqət meydanı qəm, dərd əlindən çat verir. Yüz illər boyu qızların, oğlanların qəmsiz-qüssəsiz qalxdığı Qız qalasının - ismət, namus qalasının köksünə qara bayraq sancılıb. Qız qalası özü boyda daş olub ədalətsizliyin, namerdliyin təbəsinə düşmək istəyir. Qız qalası üz cırrır, yaxa yırtır. Neçə-neçə şəhid cənazəsi onun müqəddəs göz yaşlarına bürünür. Bu göz yaşları şəhid yaralarına mülhəm ola bilmir.

Bakı öz tarixi boyu belə izdiham, belə müsibət görməyib. Bakıya hələ belə ağ deyilməyib. 1918-ci ildən bəri Bakıda hələ bu qədər qan axıdılmayıb. Azadlıq meydanında - el mətəmində, şəhidlər mətəmində kükrəyən izdihamı dənizə bənzətmək olmur. Xəzərdə, gəmilərin aramsız fit verdiyi körfəzdə də bitmir bu izdiham. Sahilsiz izdiham, sahilə kədər. Kədərimiz qədər insan, insanımız qədər kədər... Xəzər dənizinə mətəm küçələrindən kükrəyib doluşan al-qırmızı cənazələrin də sonu görünür.

Hər yandan sədalar ucalır: "Şümür!", "Lənəttullah!". Qəzəb dolu ağızlar bu qəzəbin köpünü alacaq söz axtarı, tapa bilmir. Müsəlmanlar da, yəhudilər də, ruslar da "Allah!" deyib göyə əl açıblar. Yağış kimi güllə yağdırıb Bakının küçələrini qana boyayanlara sanki o gözəgörməzədən başqa kimsənin cəza verməyəcəyinə inanmış insanlar acı göz yaşları axıdılar.

...Cənazələrin arxasınca gedən qız-gəlinin, ana-bacıların başları üstündəki al-qırmızı örtüklü xoşçalar da izdiham dən-

zine qarışib. Nə dəhşətli səhnə, nə müdhiş faciə...

Toy örtüklü cənazələrin arxasınca şəhidlərin ata-anaları, qohum-əqrabaları, qonşuları axışırlar. İzdiham dənizi içində cənazəli insan seli. Hər cənazənin içində çinar boylu şəhid, fidan boylu körpə...

Şəhid edilmiş türk şairi S.Ali yada düşür:

Başın önə əyilməsin!
Ağlama, könül, ağlama!
Ağladığın duyulmasın!
Ağlama, könül, ağlama!

Dərdlərin qalxarkən şaha, -
Bir sitəm yolla Allaha,
Görəcək günlər var daha, -
Ağlama, könül, ağlama...

Başı bəlalər çəkmiş Novruz bayramımızı gözləməyə, o müqəddəs, əziz günə qədr tab eləməyə ağacların gücü çatmayıb, ağaclar qara yarpaq bitirib, müqəddəs örpəklərin hər tiyəsi bir budağın üstündən asılıb. Ağaclarımız qara geyib, ilahi!

Hayqırtısı dünyanı başına götürən Xəzər. Su da bağırarmış. Suyumuzun üreyinə güllə dəyib.

Yox, qardaşlar, bacılar, yox, Xəzərin müqəddəs suları öz-başına dalğalanmır, şəhidlər üçün tökdüyümüz göz yaşlarından daşır...

Əzizim su dayandı,
Od düşdü, su da yandı.
Dərdimi suya dedim,
Alışdı, su da yandı.

O gecə, o gecə... Doğulan körpələr sinələrində qəlpə doğulacaqlar, gözlərində nifrət doğulacaqlar. Daha bizə ölüm olmayacaq. Çünki gedəcəyimiz uzun azadlıq yolunda dostumuzu da, bədxahımızı da tanıyıırıq.

Azərneft meydanından qalxan və metro stansiyası tərəf-

dən gələn yollarda hüznü insan dənizi təlatümdədir. Yol kənarındakı binaların eyvanlarından, elektrik dirəklərindən, ağaclardan qara bayraqlar asılıb. Küçələrə çıxmağa imkanı olmayan qocalar və xəstələr eyvanlarda inildəyir, göz yaşları axırlar. Filarmoniya ilə üzbəüz ağ mərmər binanın qarşısındakı tribuna və pillələrdə, hasarların üstündə, yaxınlıqdakı alçaq binaların damlarında yaxasına qara lent bağlamış, əllərində gül dəstəsi və qara bayraqlar tutmuş yüz minlərlə adam dayanıb. Binaların, qırmızı mərmərli tribunanın divarlarında, əllərdəki transparant və plakatlarda dəhşətli insan qırğını, insan qəssablığını lənətləyən, xalqımızın başına gətirilmiş misilsiz dəhşətli ssenariçiləri ifşa edən sözlər yazılmış, şəkillər çəkilmişdir.

İnsan dənizi sonsuz kədər, hədsiz nifrət içərisində matəm dəstəsinin gəlib keçməsinə gözləyir. Saat 13.35-də Azərneft meydanı tərəfdə qara haşiyəli qırmızı örpəklə örtülmüş ilk cənəzə görünür. Ürək dağlayan nidalar, anaların, bacıların fəryadı göyə yüksəlir. Sonra ikinci, üçüncü, dördüncü... Matəm izdihamı ağır-ağır yuxarı qalxır. Yol boyu düzülmüş gözüyaşlı analar, bacılar, papaqlarını çıxarıb başını şax tutmuş atalar, oğullar əllərindəki gül dəstələrini xalqımızın iki ildən bəri davam edən haqq işi - Azərbaycanın suverenliyi və torpaqlarının bütövlüyü uğrunda mübarizədə qurban getmiş şəhidlərin cənəzləri üstünə, irəliləyən izdihamın ayaqları altına atırlar.

Əllərdə şəhidlərin şəkilləri tutulub. Gülməsr çöhrəli gənc, saçları gözüünün üstünə tökülmüş yeniyetmə, təmkinli ağsaqqal, milis nəfəri... Nisbətən kiçik bir cənəzə yaxınlaşır. Rəngli fotoda 7-8 yaşlarında məsum bir uşaq hələ də güldür. Günahsız uşağın qətlə yetirilməsi...

Bu kiçik tabutu gören anaların, bacıların bir çoxu tab gətirməyib özündən gedir. Yolların kənarından gül yağışı davam edir. Hər yerdə izdiham ehtiramla matəm dəstəsinə yol açır. Filarmoniyanın tinində meydana toplaşmış yüz minlərlə

adam cənəzləri göz yaşları içərisində qarşılayır. Matəm dəstəsi meydandan sola burulub binaların arası ilə Dağüstü parka tərəf qalxır. Uzanıb gedən nəhəng insan dənizinin içərisində hər 10-15 metrden bir çiyinlər üstündə gətirilən şəhidlərin al görkəmli cənəzləri ana yurdun bağrına açılmış qanlı yaralar kimi közərir. Cənəzlərin bu yerdən ötüb keçməsi xeyli çəkir. Parka tərəf qalxan yurddaşlarımızın ləngərlili, hüznü axını bitib-tükənir.

Bakı göz yaşları tökür. "Haqq mənəm" - dediyinə görə dabanından soyulan Nəsiminin qədəmində milyon-milyon qərənfillər qızır.

Xəzər sahilində qərar tutmuş Nizami cəngavəri Bəhram-Gur həmişəkindən daha qəzəb və nifrətlə boğazından yapışdığı əjdahanı son qətlə yetirmək istəyir. Bəlkə bu şəhidlərin könül dağlayan cənəzləri də, bu milyon-milyon insan axını da əjdaha ilə üzbəüz olan Bəhram-Gura kömək üçün tələsir. Yoxsa əziz, doğma adamları dəfn etməyə belə tələsməzlər. Hamı birləşməyə axır, birləşməyə, birləşməyə. And içib birləşməyə.

Dinclik, əmin-amanlıq sevən, qonşunun toyuğuna belə kiş deməyən xalqı bu gün qan yaddaşı birləşdirir. Xəstəxanalarda oğullarımız, qocalar, qadınlar həkimlərə yalvarır: "Həkim, qurban olum, yaralıya mənim qanımlı vurun". Azadlıq eşqi qandan-qana keçir. Bütün Azərbaycan bu gün qan qardaşdır.

Bakının Dağüstü parkı da heç vaxt belə insan axını görməyib. Onun nəinki giriş və çıxış yolları, saysız-hesabsız pilləkənləri və ətrafındakı binaların damları, hətta ağaclarının budaqları da adamlarla doludur. Bu istirahət guşəsi faşist güləsindən qətlə yetirilən qəhrəman eloğlumuz Həzi Aslanovun dəfnindən bəri ilk dəfədir ki, ağuşuna gələnlərin üzlərində təbəssüm əvəzinə kədər, baxışlarında sevinc yerinə acı göz yaşları, əllərində al-qırmızı transparantlar əvəzinə qara bayraqlar görünür, dillərindən şən nəğmələr deyil, tükürpədən ağı eşidir. Əvvəlcədən qərara alındığı kimi, xalqımızın öz suve-

ren hüquqları uğrunda şəhid olmuş oğul və qızları burada torpağa tapşırılaçaqlar.

Saat ikiyə on beş dəqiqə qalmış çiyinlərində cənazələr gətirən izdiham parka yaxınlaşır. Adamlar əllərindəki tər gülləri cənazələrin üzərinə qoyurlar. Ana və bacıların daha da gurlaşan fəryadı təzədən gəmilərin fit səsinə qarışır.

...Fotokameralar şaqıldayıb, dəfn mərasimi videolentlərə köçürülür. Jurnalistlər arasında xarici informasiya agentliklərinin nümayəndələri də var. Qoy çəksinlər, qoy bütün dünya xalqımızın başına gələn bu ağır müsibəti, analarımızın göz yaşını görsün, ibrət götürsün. Qoy yüzlərlə qətlin işaçıları da unutmasınlar ki, şəhidlərin qanı yerdə qalmaqacaq.

Ana Vətənə, İnsanlığa, Azadlığa atılan güllələrin qəzəbini ürəklərində soyudan şəhidləri torpağa tapşırıq. Ağı deyən anaların, qız-gəlinin göz yaşları sinələri yandırır. Altı ay, cəmi altıca ay bundan qabaq toyları olan iki gəncin - İlhamın və Fərizənin tabutu torpağa kömüləndə fəryad səsləri göylərə bülənd olur. Namərd gülləsinə tuş olan sevgilisinin dərdinə dözə bilməyən Fərizə özünə qəsd edib. Qeyrət və namus qoşa dəfn olunur.

Semaşko adına şəhər xəstəxanasının həkimi Firuzə xanım hönkürə-hönkürə danışır:

- Güllələrin qana boyadığı adamları elə hey xəstəxanaya daşıyırdılar. Camaatın hamısı, hətta uşaqlar axışb gəlir, qan vermək üçün növbəyə dururdular. Yaralananlar arasında 13-16 yaşında uşaqlar, yeniyetmələr də vardı. Xəstəxananın həyəti, yolları gülləyə tutulur, qan vermək istəyənlər yanımıza buraxılmırdılar. Hətta işıqlarımızı söndürdülər. Həkimlər şam işığında operasiya edirdilər...

Bu həqiqətin canlı-cansız şahidləri var. 45-01 AQA nömrəli "QAZ-24" markalı təcili yardım maşını güllələrdən dəşik-dəşikdir...

Dərbənd ellərindən harayımıza gələnlər sırasında Əjdər kişi

də vardı. O qəzəblə dünyünlədiyi yumruğunu havaya qaldırdı:

- Yox! Xalqı tankla, top-tüfənglə diz çökdürmək olmaz. Ayıq olun! Sayıq olun!

Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə şəhidlərin tabutu önündə deyir:

- Bizi guya İslam respublikası yaratmaq istəyimizlə günahlandırılar. Bu, əvvəlcədən hazırlanmış qanlı cinayətə bütün xristian dünyasında haqq qazandırmaqdan, dünyanı İslama qarşı çevirməkdən savayı heç bir məqsəd güdmür. "Bakıya qoşun yeridin" deyə yalvaran ermənilərin arzusunu "Pravda" qəzetində bəyan etmək bu günahsız tökülən qanlara verilən rəvac imiş. Dinc, namuslu, dost Azərbaycan xalqını kimlərin-sə xətinə qırmaq nə dövlət rəhbərinə, nə də adi bir insana yaraşan hərəkət deyil.

Acı fəryad səslərindən dörd bir yan titrəyir. Belə müsibəti görməyən, eşitməyən kəsler namərdliyin nə demək olduğunu bilməz.

Bakıda təhsil alan bir ərəb Qurandan surə oxuyur. Şəhidlərə halallıq verir. Azərbaycanlıların məzarı başında ucalan bu səs bütün dünyaya yayılır. Bütün millətlər təklənmiş, haqqı əlindən alınmış, qanına qəltan olunmuş xalqımızın səsinə eşidir.

Axşam düşür. Qüruba enən günəşin üzünü örtən qara buludlar "kirpiklərini" sıxıb, göz yaşlarını yerə səpələyir və sanki bununla ana təbiət müsibətə düçar olmuş xalqımızın ağır dərinə şərik çıxdığını bildirmək istəyir. Kim bilir, bəlkə də o, qəlbimizə vurulmuş yarını soyutmaq üçün belə edir.

...Axşam düşür. Lakin insan axını azaltmaq bilmir. Azalmaq da. İnən ki, günlər, aylar ötecek, ata və analar övladlarının əllərindən tutub buraya getirecek və bu mezarlarda uyuyanların haqq işindən, şəhidlərin kimlərin əlilə qətlə yetirildiklərindən söz açacaqlar.

Hələlik isə ürəklərimizin başına od salan ah-nalə, fəryad səsləri kəsilmir. Aradır güllə səsi də eşidilir...

Bakı bir qanlı bayraq kimi öz şəhid oğullarını başı üzərinə qaldırdı. İndi bizim bir ağızdan and içməyə müqəddəs türbəmiz var. İndi bizim and içməyə müqəddəs bayrağımız var.

Ağlamayın, qardaşlar, bacılar, analar, atalar. Belə oğulları olan xalq ağlamaz. Əlinizdəki milyon-milyon qərənfil şəhid qəbirələrinin üstünə səpin. Qoy dünya görsün ki, bizim əlimizdəki güllə deyil, güldür."

"Səhər" düz qırx gün 20 Yanvar şəhidlərinə yas tutdu. Eh-sanımız yalnız söz olsa da millətimizi ovundurmağa çalışırdıq. Oğul itirmiş analar, qardaş itirmiş bacılar, ər itirmiş gəlinlər ağı, bayatı deməyi "Səhər"dən öyrəndilər.

Yeri gəlmişkən, 20 Yanvarla bağlı indi dillər əzbəri olan bir çox yazıları, o cümlədən Məmməd Aslanın məşhur "Ağla, qərənfil, ağla" şeirini, el ağbırçeyi, yazıçı-alim Əzizə Cəfərzadənin ağlarını, bayatılarını "Səhər"in oxucularına mən təqdim eləmişdim...

**ŞAKİR
YAQUBOV**

...Komendantlığın Nəsimi rayon sahəsindən üçüncü dəfə, axşam saat səkkizmin yarısında kor-peşamanı qayıtdım. Gecə işi üçün buraxılış vərəqəsi vermədilər bizə. Bir kapitanla ağızlaşaraq: "Nə haqla bizə buraxılış vərəqəsi vermirsiniz? Biz yarım milyon tirajla çıxan qəzetik, MK-nın orqanıyıq" - deyərək etirazımı bildirərkən qonşu otaqdan çıxıb bizə yaxınlaşan nataraz polkovnikin acıqlı sözləri indi də qulaqlarımda səslənir: "Hansı qəzetdir o? Milli dildə çıxan qəzet? Tüpürüm sənin MK-na da, qəzetinə də!.. Lazım deyil sənin qəzetin heç kimə! Çıxırsa, qoy "Vışka" çıxsın, "Bakinski raboçi" çıxsın...". Və bir də etirazıma cavab: "İndi səni otuz sutkalığa qoduqluğa atırıq, onda bilərsən ki, sovet zabiti ilə ağızlaşmaq nə deməkdir!". Onsuz da bəlli idi ki, sovet zabiti kimdir və onunla ağızlaşmaq nə deməkdir: gündüz ana torpağa tapşırığımız

şəhidlərin al qanını səkilərdən, yollardan hələ yumamışdılar... Sonralar həmin polkovnikin qanına-iliyincən faşist əhval-ruhiyyəli bandit-general Aleksandr Lebed olduğunu biləndə, onun birbaşa göstərişi ilə neçə-neçə günahsız soydaşımızın qanına qəltan edildi, istintaq təcridxanalarına atıldığı barədə təkzibedilməz faktlar üzə çıxanda "heç nədən" özümə iş açmaq istədiyimi anladım.

1992-ci ildə "Gənclik" nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış "Şahidlər" kitabına indi Qırğız Respublikasında Azərbaycanın fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri olan yazıçı-dramaturq Hidayət Orucovun yazdığı ön sözdən neçə illər sonra başa düşdüm ki, komendantlıqda mənim başıma gələnlər ordu təmsilçiləri üçün adi şey imiş. Dəqiqlik üçün kitabdan həmin parçanı olduğu kimi sitat gətirməyi lazım bilirəm. Müəllif yazır:

"İmam Mustafayev (Azərbaycan KP MK-nın keçmiş birinci katibi, Azərbaycan KP MK-nın üzvü, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki, 1970-ci ildən ömrünün sonuna - 1997-ci ilə qədər akademiyanın Genetika və Seleksiya İnstitutunun direktoru - Ş.Y.) Qara yanvar günlərində bir böyük məclisdə ikicə gün qabaq başına gələn dəhşətləri yana-yana danışdı. Hərbçilər onun məşinısını saxlayırlar. Hirsle tələb edirlər:

- Dokument!

Kişi Nazirlər Sovetinin sənədini onlara təqdim etmək istəyir.

- Net, vıxodite, srazu je!!! - Zabit bağırır.

- Ya je vam predstavil pravitelstvennoye udostovreniye...

- Ya pleva! i na vas, i na vaşe pravitelstvo. Qde je oni bili?

Kişi neyləsin, görür ki, çini kiçik olmayan bu zabit özünü xuliqan kimi aparır, ona görə də sakitcə məşindən çıxır... Hərbçi yenə nümayişkarənə bağırır:

- Vstane k stene!

- Vı oskorblayete menya na moyey rodnoy zemle, - deyir ağsaqqal.

Zabitlərin başçısı yenə öz təhqirlərindən əl çəkmir,

utanmaz-utanmaz:

- Mı yeşyo vam pokajem eto çya rodina, - deyə yenə bağırır..."

İndi təsəvvür elə, İmam Mustafayev kimi dünyagörmüş ağsaqqalla, təmkinli, mədəni ziyalıyla belə rəftar edən zabitlər adi adamlara, xüsusilə dəliqanlı cavanlara necə divan tuturdular...

Buradaca belə bir mənzərə gözümün qabağına gəlir: sulu qar yağır, yol kənarındakı ağacların arxasında, kolların dibində gizlədilmiş hərbi texnikadan, marğa yatmış əsgər və zabitlərdən savayı heç bir ins-cinsdən soraq yoxdur. "Ölü şəhər"də adda-budda atəş səslərindən başqa heç nə eşidilmir. Sürüşümüz - təbiətin narahat, kəmhövsələ olan Ramiz Abdullayev adəti üzrə tələsir. Onu sakitləşdirməyə çalışırıq: "Tələsmə, asta sür, qəfil gülləyə tuş olarlıq". O isə, əksinə, tez sürüb aradan çıxmağı məsləhət görür. Bir neçə gün ötəndən sonra isə deyirmiş: "Bunlara etibar yoxdur, adamı öldürüb meyitini də aparıb gizlədirlər..."

Zarafat idi, ancaq bu zarafatın özündə də həqiqət vardı - Qara yanvar HƏQİQƏTİ! Elə yadıma düşən başqa bir əhvalat bunun tam əksi olsa da, həqiqətdi - acı həqiqət!..

Yanvarın 20-si, şəhər təxminən səkkiz radələrində. Redaksiyaya tələsirəm. Təbii ki, özümdə deyiləm. Metronun indi "20 Yanvar" adlanan stansiyasında günü bu gün də məşğuliyyətinin nədən ibarət olduğunu bilmədiyim, lakin küçə və meydanlarda yaxa yırtanlardan biri kimi tanıdığım cavan oğlan dişlərini qıcırdayaraq soruşur: "İşə gedirsən? Kimə lazımdır sizin o qəzet?". O məni yaxşı tanıyır, yaşca xeyli cavandır, xasiyyətimə də az-çox bələddir, özünə və özü kimilərinə - özləri konkret bir işin qulpundan yapışmayan, peşəsi başqalarına şəbədə qoşmaq olan, əsil mənada camaatın əsəbləri ilə oynayan, meydanda boğazına güc verməyi postunda öz işini səliqə-sahmanla, canı-dildən görməkdən üstün tutanlara münasibətimdən də az-çox xəbərdardır. Bunu da bilir ki, "o

qəzet" in, yəni "Kommunist" in vicdanlı işçiləri amansız mənavi repressiya şəraitində, baş verə biləcək faciənin qarşısını almaq üçün az iş görmüdürlər. Azı on gün olardı ki, "Kommunist" də boğazdan yuxarı deyilmiş bir cümlə də dərc olunmurdu, üstəlik, iki gün idi respublikada heç bir qəzet çıxmırdı... Ona heç nə demədim, ancaq sözlərinin deyiliş tərzini məni üşütdü. Üzümü yana çevirməli oldum. Güman ki, məni söysə də, həmin an ona cavab verməyəcəkdim.

...Kiçik bir qrup qalmışdı redaksiyada, Rəfai müəllimi gözləyirdik. Elmira Qafarovanın köməkçisi Balas Abbaszadə gəlib çıxdı - qoltuğunda bir yığın material vardı. Elmira xanımın 20 yanvar tarixli bəyanatının mətni, Azərbaycan SSR Ali Soveti fəvqəladə sessiyasının gedişi barədə rəsmi məlumat, sessiyanın materialları: "Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyətin ləğv edilməsi haqqında" qərar, "SSRİ Ali Sovetinə, müttəfiq respublikaların ali sovetlərinə", "Sovet İttifaqının xalqlarına, bütün dünyanın parlamentlərinə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatına müraciət"... Gözləri sevincdən yanır: materialları çatdırdığına, bizi redaksiyada tuta bildiyinə görə. O, Elmira Qafarovanın bəyanatının radio ilə efirə necə verilməsindən və bunun hərbi sensor üçün ağır nəticələrindən, sessiyanın gedişindən, bizim üçün materialları necə əldə etməsindən vəcdlə danışır. Bizimşə gözlərimizdə ölənməkdə olan ümidin qığılcımlarından başqa heç nə yoxdur: fəhm ilə anlarıq ki, bundan belə qəzet buraxmaq mümkün olmayacaq...

Səhərdən bəri ağır sarsıntı içərisində, aç-susuz, ayaq üstə olan, səhhətindən şikayətlənən Rəfai müəllimin gəlişi o qığılcımların üstünə buz kimi su çiləyir: mətbəə bağlıdır, fəhlələr tətil edirlər, üstəlik, hərbi sensor BİZİM BURAXMAQ İSTƏDİYİMİZ qəzetin çıxmasına heç cür razı olmur... Şübhələrimizi tamamilə-kamala çatdırmaq üçün o, stolun üstünə makinada rus dilində yazılmış, imzalı-möhürlü bir vərəq qoyur: "Kommunist" in redaktor müavini R.M. Nağıyev, "Bakinski raboçi"nin redakto-

ru G.Q. Qluşkov və "Vişka"nın redaktor müavini O.M. Mirzəyev Bakıda fəvqəladə vəziyyətin tətbiq olunmasına etiraz elaməti kimi, redaktə etdikləri qəzetlərin buraxılışından qeyri-müəyyən müddətə imtina edirlər. Rəsmi bəyanatdır, dörd nüsxədən ibarət çap edilib, imzalarla və möhürlə təsdiqlənib, bir nüsxəsi hərbi komendantlığa təqdim olunub. Vəssalam! Redaksiyanın qapısını surquqlayıb, möhürləyib getmək olar...

Buradaca həm gülüş, həm də təəssüf doğuran bir məsələni qeyd etməliyəm. Qara yanvarda informasiya blokadasından çıxmaq üçün göstərdiyimiz cəhdlər barədə şəhidlərin ili ərəfəsində "Səhər" qəzetində dərc etdirdiyim qeydləri çapa hazırlayanda bu etiraz bəyanatı ilə bağlı faktı dəqiqləşdirmək üçün işin içində olan həmkarlarımla fikir mübadiləsi elədim. Qeydlərimin mötəbər alınmasını ürəkdən arzu edənlər bir ağızdan məsləhət gördülər ki, yazıda Osman Mirzəyevin adını çəkməyim - hər necə olsa, rəsmi şəxsdir, Prezident Aparatının şöbə müdürüdür və Qara yanvarda onun da belə "özfəaliyyət"lə məşğul olması faktı ona xeyir gətirməz. Könülsüz məsləhətə qulaq asdım. "Bu həmin "Səhər"dir ki..." adlı qeydlərim çıxandan sonra Osman müəllim zəng vurdu, yazının Prezident Aparatında da rəğbətə qarşılandığını bildirdi, sözləri arasına qıyıldı: "Bəs mənim adıma niyə çəkməmişən?". Qaş qayırdığım yerdə, necə dəyərlər, göz çıxardığımı başa düşüb üzrxahlıq elədim... Səhvimi sonra, 1992-ci ilin əvvəlində "Mən şahidəm ki..." kitabım çapdan çıxanda düzəltdim...

...Axşam 10-un yansında redaksiyanı tərk etdik. Mən vəziyyətdən xəbərsiz olan əməkdaşları xəbərdar etmək üçün qapıya kiçik bir elan yapışdırıram: "Redaksiya bağlıdır. Fəvqəladə vəziyyət götürülməyincə, qəzet çıxmayacaq". Evə gələndən sonra, balalarımın narahat baxışları ilə üz-üzə qalanda başa düşdüm ki, məhz fəvqəladə vəziyyət şəraitində idarə qapısına o cür elan yazıb yapışdırmazlar...

...Yanvarın 23-nü qətiyyən xatırlamıram. Hər halda bildiyim

budur ki, redaksiyaya getməmişdim. Yanvarın 24-də isə yalnız axşam tərəfi mətbəənin açılmasına güman yarandı.

Nəşriyyata yollandıq. Müxtəlif iş sahələri üzrə 10-15 fəhlə və ustani direktorun qəbul otağına yığa bilməmişdilər. Deyilənə görə, bunlar əsasən böyük-küçük yeri tanıyan və nəşriyyatın nisbətən yaxınlığında yaşayan (həmin günlərdə bu, heç də az əhəmiyyətli amil deyildi) işçilərdi. Nəşriyyat rəhbərliyinin onları yola gətirmək cəhdləri bir-birinin ardınca puça çıxırdı. AXC-nin ümumrespublika etiraz aksiyasına çağırışı öz təsirini göstərirdi: heç bir vəchlə işə başlamağa razı olmurdular. Şərt qoydular: qoy Xalq Cəbhəsinin rəhbərlərindən biri gəlsin, sözüümüzü ona deyək...

Gerek ki, AXC-nin rəyasət heyətinin üzvlərindən olan Nəcəf Nəcəfovun ardınca adam göndərdilər - qadağan saatının başlanmasına lap az qalmış onu nəşriyyata yetirdilər. Keçirdiyi mənəvi sarsıntılara (bunun əlamətləri danışığımda, hərəkətlərində hiss olunurdu) baxmayaraq, ümumən vəziyyəti başa düşüb, çətinliklə də olsa, mətbəə işçiləri ilə dil tapa bildi. Fəhlələrin 5-10 nəfərdən ibarət kiçik bir qrupu yalnız "Səhər"i və "Bakinski raboçi"ni işləməyə razılıq verdi. Ona qədər isə Rəfəil müəllimlə Qluşkov baş hərbi senzora əsli alver etmişdilər: "Bunu olar, bunu yox", "Bunu verəcəyiksə, onda bunu da..." Nəticədə E.M. Qafarovanın bəyanatını yox, sessiyanın müraciətini yox, rəsmi məlumatı və sessiyanın qərarını, M.S. Qorbaçovun fərmanı və televiziya ilə çıxışı müqabilində şəyxülisləmin tarixi məktubunun xülasəsini, hərbi komendantın əmri müqabilində fotoittham kimi üreyimizdən olan şəklilə və s. verməyə icazə aldıq.

O vaxt "Kommunist" in iqtisadi əlavəsi olan "Səhər" A-3 formatında, həftədə bir dəfə 4 səhifədə çıxırdı. Dərdimiz dərin, müsibətimiz böyük idi - 4 səhifəyə sığmazdı. Nəşriyyatın rəhbərliyi qarşısında şərt qoyduq: neçə səhifə alınırsa-alınsın... İnşafən, razı oldular. İlk dəfə "Səhər" 12 səhifədən ibarət çıxdı.

"Səhər" in birdəfəlik tirajı 240 min nüsxə, "Kommunist" inki yarım milyondan çox idi. Buna da mətbəə rəhbərliyinin icazəsini aldıq: qəzet dörd "Kommunist" tirajı qədər - yeni 2 milyon tirajla çap olunub yayımlıdır.

"Səhər" in 12 səhifəsi "Kommunist" in 6 səhifəsi demək idi. Adətən, 6 səhifəlik nömrəni 2 məsul redaktor, 3 səhifə növbətçisi, 2 nəzarətçi növbətçi, 3 korrektor və 3 korrektor köməkçisi, 3 metranpaj, 3-4 linotipçi və buraxıcı - üst-üstə 20-21 adam hazırlayırdı. "Danışıqlar" in əvvəlində elə təqribən bir o qədər də adamımız vardı. Nömrə üzərində işə başlayanda isə cəmi-cümletən on nəfər idik: redaktor əvəzi Rəfəil Nəğiyev, redaktor müavini Məzahir Süleymanzadə, baş müxbir Dilman Musayev, müxbirlər Zülfüqar Rəfətəoğlu, Hidayət Elvusal, buraxıcı Mehman Fərzullayev, linotipçilər Pənah Seyidov və Fəzail Yusifoğlu, metranpajlar Arif Rzayev və Xanlar Əliyev, bir də mən.

Yanvarın 25-də gecə saat 1-də başladığımız qəzeti gündüz saat 12-də çapa imzaladıq. Bu vaxta iş başında dördümüz qalmışdıq: Hidayət Elvusal, Dilman Musayev, sürücü Əzim kişi və mən.

Həmin nömrəni görənlər görüb, oxuyanlar oxuyub. Hətta peşəkarların da tuta bilmədiyi bəzi cizgilərini qeyd etməyi lazım bilərəm. "Səhər" in həmin nömrəsi kommunist mətbuatı tarixində ilk dəfə "Bütün ölkələrin proletarları..." şüarı olmadan çıxdı. Amansız senzura şəraitində sözlə deyə bilmədiyimiz fikirləri tərtibatla demişdik: birinci səhifəsi son mənzilə aparılan "qəm çarvanı" şəklilə açılan nömrə sonuncu səhifədə zirehli transportyor və tanklarla kəsilmiş yolda əli qalxanlı hərbiçilərin şəklilə tamamlanır və həmin şəklilin altında hərbi komendantın rus dilində (Azərbaycan dilində çıxan qəzetdə rusca! - anlamaq istəmədiyimiz dildə!) 1 nömrəli əmri verilib. Qorbaçovun fərmanı və çıxışı ilə eyni səhifədə, yan-yanə şəyxülisləmin hər hansı bir dövlət başçısının yeddi qatından keçə bi-

ləcək məktubu dərc olunub. Orta (6-7-ci) səhifələr səssiz fəryaddir: başdan-başa fotoşəkillər və ölenlərin, yarananların sayı-hesabı barədə iki abzaslıq rəsmi məlumat. Rusdilli əhali əleyhinə psixoza qarşı iki məktub - ikisi də rus dilində. Bakıya respublika ağı deyir, onunla yanaşı, Dağlıq Qarabağda vəziyyətə dair xəbərlər verilib - Qanlı şənbə öz başlanğıcını Qarabağ faciəsindən götürür (hər halda, rəsmi versiya belədir. Ancaq gün kimi aydındır ki, Bakı qırğınıni törətməkdən ötrü Qarabağ problemi bəhanədir. Burada böyük imperiya siyasəti xalqın demokratiya uğrunda milli azadlıq mübarizəsi ilə kəllə-kəlləyə gəlmişdi və təbii ki, heç nəyi olmasa da, nəhəng hərbi maşınına malik imperiya bu mübarizədə üstünlük qazanmışdı...). Sonrakı səhifədə isə Naxçıvandan, İran-Sovet sərhədindən reportaj: Bakıya ordu yeritmək zərurətini sərhəd xəttinin dağıdılması ilə çox əlaqələndirirdilər. "Literaturnaya qazeta"ya və onun icmalçısı, islamın açıq-aşkar düşməni, "İslamşünas" İ. Belyayevə cavab və "Kommunist" in iki müxbirinin - təcrübəli Firudin Rəsulovla gənc Araz Qurbanovun Ermənistan ərazisindəki Nüvədi kəndindən reportajı: "Nüvədililər deyirlər: "Bu torpaqdan köçdü yoxdur!" - "Səhər" in bu nömrəsinin yaranmasının baskıları da "Bu torpaqdan köçdü yoxdur" qətiyyəti ilə güllə qabağına çıxmışdılar. Və bu da sonuncu sütun, sonuncu akkord, ən ağır söyüşdən də sərt səslənməli olan kiçik statistik məlumat: "Yalnız Azərbaycanın RSFSR-ə borcu yoxdur!".

Səmimi sözümdür: nömrə atüstü, fəhmlə, daxili intuisiya ilə belə alınır. Sonradan öz-özümə çox fikirləşmişəm: əgər iş-təşeydim, nömrəni bu şəkildə tərtib edə bilərdimmi? Hər dəfə də cavabım eyni olub: Yox! Yox! Yox! Onda o dərd bizim şüurumuza hakim kəşilib, bizi idarə edəyibdi.

...Nömrənin sonunda qeyd vermişik: "Bu nömrənin qonoran şəhidlərin şərəfinə ucaldılacaq abidənin fonduna köçürüləcəkdir". 450 manat. Yəqin ki, o müqəddəs fondadakı ilk ia-

nə elə bu məbləğ olub - "Şəhidlərə abidə fondu"nu ağıla gətirən, mətbuata gətirən "Səhər" in yaradıcılarının köməyi.

"Səhər" həmişə "Redaksiya həyəti" imzası ilə çapa imzalanıb. Həmin ənənə də bu nömrədə pozulub və biz qəzeti hazırlayan yaradıcı işçilərin hamısının ad-soyadını verməkdən özümüzü saxlaya bilməmişik. Bircə ona təəssüf edirəm ki, hansı səbəbdənsə birinci səhifədəki elegiyanın müəllifi, qələm dostumuz Ə. Əfqanının adı həmin siyahıya düşməyib.

Nömrənin quruluşu barədə bu qədər.

Sonra?

...Təxminən saat 14-də qəzetin signal nüsxələri çap maşınının ağzından çıxdı. Az qala bütün mətbəə burada idi. Heç kim - hər halda mən və Hidayət - bilmirdi ki, aqlasın, yoxsa sevsin. Qərribə hiss idi. Bir həftə idi ki, bu mətbəədə qəzet çap olunmurdu - yanvarın 18-dən sonra "Səhər" ilk dəfə nifrət-kədər, hüzn buzunu qırışdı.

Nəçə dəyərlər, rəngi qurumamış bir qom qəzeti Dilmanla redaksiyaya göndərdim. Tapşırıdım ki, bir nüsxəsini üzbəüzdəki "Arşın mal" mağazasının vitrininə yapışdırınsınlar. Belədə eyni vaxtda çox adam ayaq üstdəcə qəzeti görüb oxuya bilər.

...Saat 15 üçün biz də çap xətinə tərk elədik.

Əzim kişi salonu, yük yeri "Səhər" in matəm nömrəsi ilə dolu "QAZ-24"-nü Dağüstü parkın girəcəyində saxladı: cümə axşamı idi, iynə atsaydın, adam əlindən yerə düşməzdi. Qəhər məni boğa-boğa Hidayətə dedim:

- Kömək elə, camaata paylayaçaq...

Maşından qucağı dolu çıxdı. Adamlar sanki bir komanda ilə nəzərlərini bizə tərəf çevirdilər.

İlk nüsxələri çəkincə-çəkincə, tərəddüdlə uzatdıq onlara: "Buyurun, baxın, bu da...".

Sonra hər şey gözlərimizdə dumana büründü... Deməli, ölmək hələ tez imiş! Deməli, hələ kiməsə, nədəsə gerekmişik!

...Sonralar deyirdilər ki, axundlar, mollalar matəm mərə-

sımlarında "Səhər" in həmin nömrəsini qabaqlarına qoyub adbaad onu hazırlayanların ölənlərinin ərвахına fətihe oxuyurlarmış. Qarğış da söyləyə bilirdilər ünvanımıza. Bu, vəziyyəti dəyişdirməyəcəkdi - hər halda biz bacardığımızı eləmişdik...

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

1990-cı il yanvarın 19-dan 28-dək Bakıya ittifaq qəzetləri gətirilməyib. Xatırlayırsan ki, o vaxt mən həmin qəzetləri Tbilisidən gətizdirib "Kommunist" qəzeti üçün "Sağalmaz söz yarası" adlı xülasə hazırlamışdım. Həmin xülasəyə nəzər salmaq 25 ildən sonra da maraqlı olar:

"Olan oldu, keçən... keçmədi, bir qeyrət dünyünü olub qəlbimizin başına yazıldı. "Qanlı şənbe" günü tarixə çevrildi. Şəhidlərimizi ana torpağa tapşırıdım, cüməaxşamını keçirdik, üçü, yeddini verdik. Allah onlara rəhmət eləsin. Allah hamımızı da səbr versin...

Səbrli olun, bir də ona görə ki, bundan sonra tanıdığınız, inandığınız, bel bağladığınız, ümid bəslədiyiniz adamlar haqqında ziddiyyətli fikirlər eşidəcəksiniz. Nəticə çıxarmağa tələsməyin. Unutmayın ki, bizim azadlıq ordumuzun Çexoslovakiyada törətdiyi qırğına 21 ildən, Əfqanıstan müharibəsində yerli xalqa "qardaşlıq köməyinə" isə 10 ildən sonra düzgün siyasi qiymət verilmişdir. Bakı hadisələrinin tam mənzərəsi neçə aydan, neçə ildən sonra aydınlaşacaq? Bu, tarixin işidir. Tarix heç kəsəin səhvini bağışlamır.

Hələlik gəlin bütün deyilənlərə səbrlə qulaq asaqla, yazılanları diqqətlə oxuyaqla.

Mətbəə işçiləri ümumi tətilə qoşulduqlarına görə əksəriyyətiniz mərkəzi qəzetlərin "qanlı şənbe"dən sonrakı nömrələrini oxumamısınız. Amma oxumaqla lazımdır, heç olmasa ona görə ki, dostumuzu-düşmənimizi tanıyaqla. Görək bizim haqqımızda nə yazırlar, görək şəhidlərimizin misli görünməmiş

dəfn mərasimini ittifaq oxucularına necə çatdırırlar, görək bu qədər qan tökülməsinə nə ilə haqq qazandırılar, görək rusların Bakıdan köçürülməsinə sərəncam verib ölkədə antiəzərbaycan hərəkatı qaldıranlar kimlərdir??? Əlbəttə, bu suallar sizdə ittifaq qəzetlərinə maraqla oyatsa da onları tapa bilməyəcəksiniz. Odur ki, bir sıra materialların məzmunu ilə oxucuları tanış etməyi özümə borc bildim.

"Pravda", "İzvestiya", "Krasnaya zvezda" qəzetlərinin yanvarın 19-dan sonrakı nömrələrini vərəqlədikcə, SİTA müxbirlərinin Bakıdan verdikləri xəbərləri nəzərdən keçirdikcə əsəblərimi güclə cilovlayıram. Azərbaycan xalqının təmsalında "düşmən obrazını" məharətlə, xüsusi səylə yaradıblar. Bu materialları oxuyan ukraynalının, belorusun, latışın, estonun və xüsusilə də rusun mənim xalqım barədə nə düşüncəyəini təəvvürə gətirmək o qədər də çətin deyil.

Əbdürrəhman Vəzirovun sonuncu mətbuat konfransına xatırlayıram. SİTA-nın müxbiri N.Demidov heyrətamiz səbirsizliklə soruşdu ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət, nəhayət, elan ediləcəkmi? İndi məlum olur ki, niyə tələsirmiş. Budur, N.Demidovun qanlı gecədən SİTA-ya verdiyi reportajdan sətirler: "Bəlkə musiqiyə qulaqla asaqla - deyə, serjant mənə göz vuraraq radioqəbulədicinin düyməsini basdı. Onun əlində avtomat silah, mənim əlimdə avtomat qələm vardı".

N.Demidov avtomat qələmini avtomat silahla müqayisə edir. Bu müqayisə çox yerinə düşüb, ona görə ki, avtomat qələmin vurduğu yara musiqi sədaları altında qan tökən əsgər avtomatının törətdiyi fəlakətdən təhlükəlidir. Çünki güllə yarasa sağalar, söz yarası yox. N.Demidovun "obyektivliyindən" daha bir misal gətirib keçək o biri materialların şərhinə: "Yaşlı bir azərbaycanlı qadın əsgərlərə yaxınlaşıb dedi: "Mənim əziz balalarım, nə yaxşı ki, gəldiniz, bizə çox lazımsınız, biz qorxuruqla".

Əlbəttə, azərbaycanlı qadın əsgərə xoşgəldin də deyər,

qurbanolum da. Həmişə deyib də, hamımızın süfrəsi daim əsgərin üzünə açıq olub. Amma "şənbə gülləbaranının" ertəsi günü yox. Həmin gün bütün Azərbaycan anaları ağı deyirdi, göz yaşı tökürdü...

Bakı dəniz limanındakı hadisələr barədə SİTA bildirir: "Admiral V.V.Sidorovun bəyanatına görə, limanda heç bir blokada olmamışdır".

"SSRİ Xarici İşlər Nazirliyinin nümayəndəsi" Bakı dəniz limanında blokadanın yarılması barədə suala cavab verərək bildirmişdir ki, iki qərargah gəmisini ələ keçirmək üçün desant desant salınmış, bu zaman hərbiçilər tərəfindən bir güllə belə atılmamışdır";

"Paraşüt-desant bölməsi Xəzər Donanması gəmilərinin iştirakı ilə Bakı dəniz limanında blokadanı ləğv etmişdir. Onlar iki gəmini terrorçulardan təmizləmişlər. Əməliyyat zamanı buraya gələn üçüncü gəmidən pulemyot və avtomat atəşi açılmış, iki hərbi qulluqçu ağır yaralanmışdır. Basqını zərərsizləşdirmək üçün desant-döyüş maşınının topundan xəbərdarlıq atəşi açılmışdır. Lakin terrorçular atəşi dayandırmamışlar. Belə olduqda desant-döyüş maşını gəminin gövdəsinə bir neçə atəş açmışdır. Topdan istifadə edilməsi nəticəsində tələfat olmamışdır".

Bir xəbərin üç variantı. Oxucu hansına inansın?

"İzvestiya"nın parlament şərhçisi V.Şepotkin qəzetin 24 yanvar tarixli nömrəsində iddia edir ki, 1982-ci ildə Brejnev Bakıya gələrkən ona bağışlanmış briyantlı qılınca müləkiləri məsuliyyətə cəlb olunsaydı, bu gün vəziyyət belə kəskinləşməzdi. Yəni bütün bu qırğının təşkilatçıları "gizli iqtisadiyyatın" rəhbəridir. "İzvestiya"nın xüsusi müxbirləri yanvarın 23-də Bakıdan verdikləri reportaja Rostov vilayətindən olan sıralıqlar Boris Borisovun və İqor Redkonun öldürülməsi ilə başlayırlar. Əlbəttə, bu sətirlər qəlbimizi ağrıdır. Amma öldürülən tək cəsgərlərdimi? Günahsız şəhidlərin də analarına, bacılarına

təsəlliverici bir söz demək olmazdı?

Yanvarın 25-də dərc edilmiş növbəti reportaj. "Gecələr bəzi adamlar motosikletlə şəhəri dolaşır, piyada patrul dəstələrinə hücum çəkirlər. Evlərin pəncərələrindən zirehli texnikaya benzin dolu bankalar atılır. Bəzi evlərin divarlarına üzərində "qatillər" yazılmış əsgər və zabıt şəkilləri yapışdırılmışdır. Şayiə gəzir ki, şəhidlərin əvəzinə şəhərin rus əhalisi cavab verməli olacaq, xalq cəbhəsinin üzvü olmayan bakılılar da cəzalarına çatacaqlar".

Sonra müxbirlər bəkililərin binaların birinə vurulmuş "Böyük Oktyabr XX əsrin əsas hadisəsidir" şüarını qoparmaq cəhdindən söhbət açır, bu zaman əsgərlərin özlərini olduqca təmkinli apardıqlarını bildirirlər. Görsən Bakıda "Böyük Oktyabr XX əsrin əsas hadisəsidir" şüarının qoparılması cəhdi böyük qəbahətdir, yoxsa Moskvada, Leninqradda V.İ.Lenin portretinin nümayişkarane cırılması? Reportajın axırında Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyası haqqında qısa məlumat verilir və göstərilir ki, deputatlar qoşunların tezliklə şəhərdən çıxarılmasını tələb etmişlər.

"İzvestiya"nın xüsusi müxbiri İ.Andreyev qəzetin 26 yanvar tarixli nömrəsində Bakıdan köçürülən rusların, zabıt ailələrinin aqibətinə əl təsvir edir ki, sanki onlar - qadınlar, qocalar, uşaqlar, hətta südəmə körpələr vəhşilərin əlindən canlarını qurtarıb özlərini güclə aeroporta çatdırmışlar. Müxbir yazır: "İndi onlar rahat nəfəs ala bilərlər, çünki buradan Moskvaya cəmi üç saatlıq uçuşdur". Yüksək rütbəli hərbiçilər də Bakının rusdilli əhalisinin döyüldüyünü, təhqir olunduğunu bildirir, çıxış yolunu yalnız onların köçüb canlarını qurtarmasında görürlər.

Həmin nömrədə Q.Alimovun "Didərginlər Moskvaya gəlirlər" adlı reportajı da dərc olunub. İki qadın və bir uşaq təsvir olunmuş şəkilin altında yazılıb: "Azərbaycandan 53 təyyarə gəlib, on minə yaxın didərgin gətirib. Bunlar - hərbiçilərin ailələridir.

Bunlar - qadınlar, uşaqlar, qocalardır. Bunlar - ruslardır...”.

İlahi, nələr yazılmayıb bu reportajda? “Bakıda yaşamaq mümkün deyil”, “Mağazada bizə çörək də satmırlar”, “Həmi ruslardan üz döndərib”, “Bizi döyürlər, təhqir edirlər”, “Nə olur-olsun, bir də Bakıya qayıtmaram...”.

Sonra müxbir göstərir ki, əsgərlər hərbi akademiyalarda papaqlarını götürüb didərginlər üçün qəpik-quruş yığırlar. Çünki onlar canlarını bəkilimləri əlindən güclə qurtarıb Moskva pulsuz qaçmışlar. Təcili olaraq ölkənin bir neçə bankında Azərbaycandan “qovulmuş” didərginlərə yardım üçün xüsusi hesab açılmışdır.

Əlbəttə, didərginə, evsiz-əşiksizə əl tutmaq, kömək etmək lazımdır. Amma bunu antiazerbaycan kampaniyasına çevirmək bədxalıqdır. “İzvestiya”nın Bakıda güclü qar yağan gün, ermənilərə şəhərdən köçdüüyü zaman keçdiyi şəkli saxlayıb yanvarın 27-də dərc etməsinə başqa nə ad vermək olar? Həmin nömrədəki reportajda da şəhərdəki əsas hadisələrdən çox rusların Bakıdan qovulmasından, onlara vurulan fiziki və mənəvi zərbədən bəhs edilir.

Sən demə, SSRİ müdafiə naziri, ordu generalı D.T.Yazov bir müddət Azərbaycanda xidmət edib, xalqımızın istiqanlığına, qəlbimizin təmizliyinə yaxşı bələddir. Həç olmasa o, Azərbaycandan zabıt ailələrinin köçürülməsinin qarşısını vaxtında ala bilərdi. Buna nüfuzu da imkan verirdi, səlahiyyəti də çatırdı.

“İzvestiya”nın 28 yanvar nömrəsi. Birinci səhifədə P.Quti-ontovun “Əsgərin borcu və ictimaiyyətin borcu” məqaləsi diqqətə cəlb edir. Müəllif əmindir ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan etməkdən başqa çıxış yolu yox idi. Mən onun yerinə olsaydım, qəti fikir söyləməyə tələsməzdim. Çünki bu məsələ hələ müzakirə olunmayıb, hələ əsl həqiqət ortaya çıxarılmayıb.

Bakı dəniz limanından şəkil. Qaçqınlar gəmiyə minmək üçün basabas salıblar... Ümumiyyətlə, “İzvestiya”nın dərc etdiyi şəkillərə baxdıqca Ermənistanın vəhşicəsinə qovulmuş

azerbaycanlı didərginlər yadıma düşür. O zaman onların şəkillərini qəzetdə dərc etmək istədik, Əbdülrəhman Vəzirov “məsləhət görmədi”. Bu faciəli şəkillər mərkəzi qəzetlərin səhifələrində də görünmədi. Beləliklə, ölkə 200 mindən artıq azerbaycanlı didərginin faciəsindən əməlli-başlı xəbər tutmadı. İndi Moskva Hərbi Dairəsinə Bakıdan 14.377 nəfər rus köçürülüb, bütün dünyaya car çəkirlər. Bütün bunların nəyə, hansı məqsəddə xidmət etdiyini indidən söyləmək çətindir. Amma bir şey qəti aydındır: azerbaycanlılarla rusların arasında, müsəlmanlarla xristianların arasında şübhə toxumu səpmək nə yenidənqurmaya xidmət edir, nə də xalqlar dostluğunun möhkəmləndirilməsinə. Hələlik bunu təkcə “Zaman” xəbərlər proqramının əməkdaşları başa düşüblər. Görsən “7 gün” proqramına baxan “İzvestiya” müxbirləri Bakıda ruslara əsl münasibəti, özü də rusların, hərbiçilərin öz dilindən eşidəndə hansı hissləri keçirdilər?

“7 gün” proqramının apancısı A.Tixomirova bir də ona görə minnətdar ki, öz həmkarlarının səhvlərini düzəldərək həqiqəti dedi: öldürülənlər arasında qadınlar da, uşaqlar da var.

Bəs Qafqaz hadisələri barədə ordu qəzeti - “Krasnaya zvezda” nə yazır? Qəzetin 20 Yanvar tarixli nömrəsində Yerevandan verilmiş bir məqalə olduqca maraqlıdır. Müəllif V.Kosarev göstərir ki, Yerevanda və respublikanın digər şəhərlərində çoxminli mitinqlər keçirilir. Televiziya və radio vasitəsilə mitinqlərin başlanacağı vaxt bildirilir. Əsas tələb belədir - erməni əhalisinin müdafiəsi üçün bizə silah verin. Minlərlə adam “Ümummilli erməni hərəkatı” təşkilatına gedib müdafiə dəstələrinə üzv yazılır. Silahlı olmayanların siyahısı ayrıca tutulur ki, onlar silahla təmin edilsinlər.

Hərbiçilərin və onların ailə üzvlərinin ünvanına hədələr yağdırılır. Naməlum şəxslər general-mayor İ.Kondratyuku və dörd zabiti tutub girov saxlamışlar. Tələb edirlər: silah verin, sursat anbarlarının yerini göstərin.

Ermənistan KP MK-nın birinci katibi S.Arutyunyan təcli Moskvaya gedərək ölkənin partiya və dövlət rəhbərləri ilə görüşüb və yanvarın 18-də axşam bu görüş barədə televiziya vasitəsilə əhaliyə məlumat verib.

Bax, belə. Yanvarın 18-də Yerevanda silahlanmış adamların hərbcilərə və onların ailə üzvlərinə münasibəti də, yaranmış təhlükə də, radio və televiziyanın saqqallı ekstremistlərə xidmət etməsi də bu xəbərdən aydın olur. Bəs niyə fəvqəladə vəziyyət Yerevanda yox, ancaq Bakıda elan olunub?

"Krasnaya zvezda"-nın 24 yanvar tarixli nömrəsində dərc olunmuş materiallarda Bakıda, Yerevanda və Naxçıvanda vəziyyət təhlil olunur. Müxbir Bakıdan verdiyi materialda yazır: yerli əhali qabağımızı kəsib soruşur: "Ruslar niyə köçürlər?", "Hərbcilər öz ailələrini nə səbəbə aparırlar?".

Bəli, azərbaycanlılar bu köçək üçün səbəbini bilmirlər, rusların Bakını tərk etməsinə istəmlər.

25 yanvar tarixli "Krasnaya zvezda"-da şeyxülislam Al-lahşükür Paşazadənin M.S.Qorbaçova məktubuna xüsusi diqqət yetirilir və ondan sitat gətirilir: "Biz bunu heç vaxt unutmayacaq və heç kəsə bağışlamayacağıq". Sonra müxbir yazır ki, əsasən rusdilli əhəlinin yaşadığı Artyom adasının suyu və qazı kəsilmişdir, çörək getirmişdir.

Artyom adasını bilmirəm, rusların yaşamadığı bizim binada da su və qaz kəsilmişdi. Bakıda belə şeylər tez-tez olur.

Qəzetin 26 yanvar tarixli nömrəsində təzə xəbər odur ki, Stavropoldan Bakıya gələn ehtiyat əsgərlər arasında Sov.İKP vilayət komitəsinin katibi İ.Nikişin, diyar, şəhər və rayon partiya komitələrinin, icraiyyə komitələrinin 60 nəfər işçisi də olmuşdur. Onlar əsgər şineli geyərək əvvəldən axırədək Bakı əməliyyatında iştirak etmişlər.

Biz əsasən SİTA-nın, "İzvestiya"-nın və "Krasnaya zvezda"-nın bir sıra materiallarına nəzarət saldıq. Söhbəti "Pravda", "Trud", "Komsomolskaya pravda", "Raboçaya tribuna", "Sels-

kaya jizn" və s. qəzetlərin materialları əsasında davam etdirə bilərdik. Ümumittifaq radiosunun, xüsusilə "Mayak"-ın bir sıra verilişlərini təhlil etmək olardı. Amma buna ehtiyac duymadıq. Çünki yaxın vaxtlarda həmin informasiya orqanlarında Bakı hadisələrinə münasibətin dəyişəcəyinə ümidimiz var".

**ŞAKİR
YAQUBOV**

Qəzetin növbəti - 12 fevral 1990-cı il tarixli nömrəsini hazırlayırdı. Axşamüstü redaksiyada ki işimi tamamlayıb "Kommunist"

nəşriyyatına yollanmaq ərafəsində redaktor əvəzi Rəfail Nağıyev otağıma gəldi (bu onun köhnə şəkəri idi - konkret tapşırığı olan işçiləri yanına çağırmaq, özü onların yanına gedib işin gedişini öyrənərdi); nömrə ilə bağlı hansısa problemin olub-olmadığını soruşdu, hər şeyin qaydasında olduğunu biləndə:

- Axşama özüm də gələrdim mətbəyə, - dedi, - bəlkə vacib bir material da gətirdim...

Cümləsinin ikinci hissəsi diqqətimi çəkdi:

- Nə materialdı elə?

Heç vaxt sərt ifadə verə bilmədiyi sifətində, sadəcə, həmin günlər üçün hamıya xas olan bir ciddilik vardı:

- Midhət Teymuroviciin yanına gedirəm, deyirəm bəlkə ondan təzə bir şey qopara bildim...

"Midhət Teymuroviç" deyəndə həmin anda o, akademik Midhət Teymur oğlu Abasovu nəzərdə tuturdu. Bu məqamda M.T.Abasov SSRİ xalq deputatı və 1990-cı il 20 yanvar hadisələrini araşdıran deputat-istintaq komissiyasının sədri olaraq, SSRİ Ali Sovetinin növbəti sessiyasında iştirak etmək və başçılıq elədiyi komissiyanın yekun rəyi ilə ölkə (SSRİ) deputatlarını tanış etmək üçün gerek ki, elə bu axşam Moskvaya uçmalıydı. Bilirdim ki, Rəfail müəllimlə uzun illərin dostudurlar, bir-birlərinə ərək edirlər və ilin-günün istənilən vaxtında qeyri-formal şəraitdə görüşləri baş tutur. Bu dəfəki görüşün

təşəbbüscüsünün kim olduğunu bilməsəm də, güman ki, bu, qarşılıqlı bir maraqdan doğmuşdu.

...Təxminən axşam saat yeddi üçün Rəfail müəllim birbaşa mətbəəyə gəldi, əlində də güman elədiyim vacib material: "Midhet Teymuroviç" in imzaladığı 1990-cı il 20 yanvar hadisələrini araşdıran deputat-istintaq komissiyasının yekun rəyi. Buradaca qəzetçiliklə bağlı, sənin də çox yaxşı bildiyin bir məqamı qeyd etməyi lazım bilirəm, o da bundan ibarətdir ki, bizim vaxtımızda, yeni sovet illərində xüsusən də respublikanın rəsmən 1 nömrəli qəzetində geniş ictimai-siyasi mənə yükünə malik hansısa hadisə barədə sərbəstcəsinə nəse yazıb çap etdirmək, sadəcə, mümkün deyildi - bunun əvəzi partiya biletin və tutduğun vəzifə idi: birdəfəlik hər ikisindən məhrum olub "bomji" a çevrilə bilirdin... Başqa sözlə, ən xırda bir mətn də müvafiq instansiyalarda razılaşdırılmaqla, rəsmi informasiya agentliyi vasitəsilə redaksiyaya daxil olmalı idi və sən də qəzet(çi) olaraq, aldığı mətnin nöqtə-vergülinə əl vurmadan onu bəzən hətta qeyd olunan səhifədə verməli idin.

Bu, adi günlərin iş qaydası idi, indi isə üstəlik, respublika da fəvqəladə vəziyyət hökm sürürdü və həyat, fəaliyyət qaydalarını da "onlar" - hərbcilər müəyyən edirdilər, "onlar" isə, həmin dövrə Nəsimi rayonunun hərbi komendantı, məşhur avantürist sovet-rus generalı Aleksandr Lebedin mənə birbaşa dedi ki, "naplevali na naşu SeKa, na naşu qazetu i na nas v tselom".

Bax, belə bir vəziyyətdə Rəfail müəllim yoldaşyana münasibətdən istifadə edərək, çap olunmaq üçün Midhet Abasovdan deputat-istintaq qrupunun rəyinin bir nüsxəsini əldə etmişdi.

Deputat-istintaq komissiyasının rəyi makina yazısı idi, ancaq rus dilindəydi. Rəfail müəllim oturub onu vərəq-vərəq tərcümə elədi, mətbəənin sayılıb-seçilən linotipçilərindən olan Niftali Ələsgərov, adətən, yığılmaq üçün əlyazma halında bir cümlə də qəbul etmədiyi halda tərcüməni əlyazmasından yığ-

dı və materialı rəsmi sənəd kimi 1-ci səhifədə yerləşdirdi.

Rəfail müəllimin tövsiyəsi ilə "Bakinski raboçi" qəzetinin redaktoru Gennadi Qluşkov da, tərcümə prosesi istisna olmaqla, eyni işləri gördü və qəzet səhifələri çapa icazə alınması üçün nəşriyyat direktorunun iş otağında lövbər salmış hərbcı senzora təqdim olundu.

Və burada ilişdik. Senzor materialın çapına icazə vermədi, fikrini bir kəlmə ilə ifadə elədi: çıxarılın! Biz razılaşmadıq. Dedi ki, onda bütövlükdə qəzetin çapına icazə verməyəcək. Nə qədər dil tökdüksə də, oxucuların, xalqın mənafeyini əsas götürməyin vacib olduğunu sübut etməyə çalışdıqsa da bir şey çıxmadı, sensor sözündən dönmədi. Hadisənin sonrakı gedişatını Rəfail müəllim "Şahidlər" kitabında dərc olunmuş xatirələrində belə təsvir edir:

"Gennadi Qluşkovla dilbir olub son tədbirə əl atdıq - mətbəə fəhlələrini öyrətdik ki, sensorun yanına getsinlər, həmin material dərc olunmasa, bundan sonra işə çıxmayacaqlarını, tətill edəcəklərini bildirsinlər.

Amma biz qüvvələr nisbətini nəzərə almamışdıq - bütöv xalqa divan tutan ordu bir qəzetin redaktorunu, digər qəzetin redaktor müavinini, əlbəttə, istədiyi vaxt əzə bilərdi.

Sensor mətbəə işçilərinin tələbini eşidən kimi bizi yanına çağırırdı və telefonun dəstəyini götürüb general Ovçinnikova zəng vurdu, yaranmış vəziyyət haqqında məlumat verdi. Məsələ böyüdü. General-leytenant materialı haradan aldığımızı soruşdu. Nədənə Midhet Abasovun adını çəkmək istəmədik, dedik ki, respublika Ali Sovetinin Rəyasət Heyətindən məlumat üçün göndəriblər. Ovçinnikov özünün qəti qərarını bildirdi: material heç bir vəchlə dərc edilməyəcək, bu bir, ikincisi, əgər sabah saat 12-dək Ali Sovetin məktubla bərabər göndərdiyi təliqənin - müşayiətçi kağızın - surətini gətirməsəniz, fəvqəladə vəziyyətin qanunları tətbiq olunacaq, sizin barənizdə ən ciddi tədbirlər görülməkdir".

Ən ciddi tədbirlərin nə demək olduğunu əla bilirdik - ordu Bakıya giren kimi xalqımızın digər övladları ilə birlikdə kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri də tutulub zindana salınımışdılar.

İndi sən hadisələrin davamına fikir ver. Rəfail müəllim yazır ki, "həmin gecə iş çox gec qurtardı. Evə obaşdan getməyimizə baxmayaraq Gennadi ilə birlikdə özümüzü səhər saat 11-ə yaxın Ali Sovetin Rəyasət Heyətinə çatdırdıq. Oradan bizə adi təliqə verə bilərdilər ki, bəs komissiyanın bəyanatını dərc olunmaq, yaxud sadəcə, məlumat üçün sizə göndəririk.

...Hətta Moskvaya, Elmira Qafarovaya zəng vurdular, amma cürət eləyib adi kağıza, heç bir məsuliyyət tələb etməyən xırda sənədə qol çəkməyə ürək edən tapılmadı. Biz isə güman edirdik ki, nəinki istədiyimiz təliqəni verəcəklər, üstəlik, qabağa düşüb hərbi komendantlıqla əlaqəyə girecəklər, materialın dərc olunmasını tələb edəcəklər. Yalnız Tofiq Bağırov - Ali Sovetin Rəyasət Heyəti sədrinin müşaviri Tofiq Məsim oğlu - hər ikimizin əlini sıxdı, ürək-dirək verdi, ata qayğısı ilə "Möhkəm dayanın, uşaqlar" - dedi. Onun əlindən təsəlli verməkdən başqa bir şey gəlmirdi. Əmin idik ki, işə gələn kimi həbs olunacağıq..."

Buradaca tarix üçün qeyd etməliyəm ki, birinci dəfə o, məşhur sovet kino rejissoru və aktyoru Stanislav Qovoruxinin 20 yanvar qırğını barədə "Moskovskiyə novosti" qəzetində dərc olunmuş yazısını "Kommunist"də Azərbaycan dilində çap etdirmək istəməsinə görə 30 sutkalıq həbs cəzası almışdı: 9 dildə nəşr olunan və 140 ölkədə yayılan "Moskovskiyə novosti" qəzetində dərc edilmiş həmin məqalə "Yoxsa məşqdir bu?" adlanırdı. Özü ustad tərcüməçi ola-ola, Rəfail Nağıyev onu dilimizə çevirməyi şair-tərcüməçi rəhmətlik Əhəd Muxtara həvalə eləmişdi. Məqalə əvvəl-axır "Kommunist"də də çap olunmuşdu - "Müəyyən səbəblərə görə material ixtisarla dərc edilir" qeydi ilə!..

1990-cı il yanvarın 19-20-də Bakı şəhərində olmuş hadisələrin təhqiqi üzrə Azərbaycan SSR Ali Soveti komissiyasının 1990-cı il fevralın 11-də Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin iclasında bəyənilmiş və o vaxtlar rəsmi mənbələrdə çap edilməmiş bəyanatının sonralar əldə etdiyim mətni belədir:

"1990-cı il yanvarın 19-dan 20-ə keçən gecə Bakı şəhərində dinc əhəlinin kütləvi qırğınına səbəb olan, amansızlığına görə dəhşətli cinayətkar hərəkət baş vermişdir. Bu, Azərbaycanın bütün çoxmillətli xalqını dərinəndən sarsıtmışdır.

İttifaq hakimiyyət orqanları ölkənin qanunlarını və beynəlxalq hüquq normalarını sayə almadan, Azərbaycan SSR-in suveren hüquqlarına məhəl qoymadan, SSRİ-nin yaradılması haqqında müqavilənin şərtlərini, SSRİ Konstitusiyasını və Azərbaycan SSR Konstitusiyasını kobudcasına pozaraq, respublikanın ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının razılığı olmadan və fəvqəladə vəziyyəti tənzimləyən qanunvericilik aktı olmadan Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasına qeyri-qanuni surətdə qoşunlar yeritmiş və onun paytaxtı Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyət elan etmişlər.

Şəhərin sakinləri fəvqəladə vəziyyət tətbiq ediləcəyi haqqında xəbərdar edilməmişdir. Yalnız hadisədən 7 saat sonra hərbi komendantın elanı verilmişdir. Əməliyyatda SSRİ İttifaqının quru, hərbi dəniz, hərbi hava və hava desant qoşunlarının iri hissələri, həmçinin SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin və Daxili İşlər Nazirliyinin xüsusi təyinatlı qoşunları fəaliyyət göstərmişlər. Qeyd olunan hərbi hissələrin və birləşmələrin şəhərə yeridilməsi hərbi qulluqçuların humanizmə zidd, qəddar hərəkətləri ilə müşayiət edilmişdir. Gözə dəyənlərin hamısı həyatdan məhrum edilmişdir, yaşayış evləri və tibb müəssisələri atəşə tutulmuş, "təcili yardım" maşınları, yoldan keçib gedən və yol kənarında dayanan maşınlar tanklar tərəfindən əzilmiş, yaralıları qətlə yetirilmiş, yerlərdə təcili yardım göstərən tibb işçiləri gülləbaran edilmişlər.

İlkin məlumatlara görə, bu günə qədər dinc əhalinin 168 nəfəri ölmüş, 715 nəfəri yaralanmış və bədən xəsarəti almışdır. 400 nəfərdən çox adamın taleyi barədə məlumat yoxdur. Onların arasında qadınlar, qocalar və uşaqlar - azərbaycanlılar, ruslar, tatarlar və yəhudilər vardır. Çoxlarını ölüm mənzillərdə, küçə qapılarında, avtobuslarda və iş yerlərində haqlamışdır. Bu günə qədər yeni qurbanlar və yaralardan ölənlər barədə məlumatlar alınır. Hərbi qulluqçulardan 28 nəfəri ölmüş, 80 nəfəri yaralanmışdır ki, onların çoxu komandanlığın razılaşdırılmamış hərəkətləri nəticəsində öz yoldaşları tərəfindən fəlakətə məruz qalmışdır.

Dan yeri ağaranda bakılıların nəzəri dəhşətli mənzərə ilə qarşılaşdı: dinc əhalinin al qanına boyanmış asfalt, eybəcər halla salınmış cəsədlərin qalıqları, əzilmiş və güllələrdən deşik-deşik olmuş avtomaşınlar, gülləbaran edilmiş yaşayış evlərinin və xəstəxanaların, o cümlədən uşaq xəstəxanasının binaları.

Həmin vaxtda Bakı şəhərində real vəziyyət aşağıdakı amillərlə səciyyələnir:

Birincisi, erməni ekstremist millətçilərinin millətlərarası ədavətin qızışdırılmasına və DQMV-ni Azərbaycan SSR-dən qoparıb ayırmağa yönəldilən qanuna zidd, məqsədyönlü hərəkətləri arıdcıl və müvəffəqiyyətlə həyata keçirmələri və buna SSRİ ittifaqı tərəfindən adekvat yanaşılmaması. Belə ki, təkcə 1989-cu ilin avqust-dekabr aylarında 91 dəfə Ermənistan SSR ərazisindən silahlı qrupların Azərbaycan kəndlərinə soxulması və onları atəşə tutması qeydə alınmışdır ki, bunun da nəticəsində Azərbaycan SSR-də 52 nəfər ölmüş, 166 nəfər yaralanmışdır.

İkincisi, DQMV-də və onun ətrafında baş verən münaqişənin süni surətdə uzadılması, Mərkəz tərəfindən qeyri-müəyyən və həyata qabil olmayan qərarların qəbul edilməsi, Konstitusiya əsasında konkret qərarlar tələb edən məsələlərdə qarşılıqlı güzəşt əsasında razılaşma taktikasının tətbiq edilməsi.

Üçüncüsü, hələ indiyə qədər də ev və işlə təmin olunmayan, zor tətbiq olunmaqla, ölümlə hədələnməklə Ermənistan SSR-in ərazisindən qovulan 215 min azərbaycanlıdan 80 min nəfərinin Bakı şəhərində olması.

Bütün bunlar respublikada vəziyyətin sabitliyinin pozulmasının başlıca səbəbləri olmuşdur. Bakıda və respublikanın rayonlarında keçirilən yığıncaqlarda, mitinqlərdə SSRİ Konstitusiyasının 81-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müttəfiq respublikanın suveren hüquqlarını qorumaq haqqında öhdəliklərin SSRİ ittifaqı tərəfindən yerinə yetirilməməsi, respublika rəhbərliyinin Azərbaycan SSR-in ərazi bütövlüyünü təmin etməyə qadir olmadığı bildirilir, onun istefa verməsi tələbləri irəli sürülürdü.

Belə vəziyyətdən istifadə edən cinayətkar ünsürlər yanvarın 13-də əksəriyyəti erməni millətindən çoxlu insanın tələfatına səbəb olan talanlar, əzginliklər törətdilər. Azərbaycan xalqı, respublikanın zəhmətkeşləri baş vermiş cinayətləri qətiyyətlə pisləyir, onların təşkilatçılarının və icraçılarının ciddi cəzalandırılmasını tələb edirlər.

Bununla belə, Bakı şəhərində və bütövlükdə respublikada yaranmış müəkkəb vəziyyəti hakimiyyəti zorla ələ keçirmək cəhdləri kimi qiymətləndirmək olmaz. Yuxarıda göstərilən məsələlərin vaxtında və operativ həll edilməsi əvəzinə, onların müəyyən olmayan səbəblərdən uzadılması davam edirdi ki, bu da fitnəkarlıq kimi qiymətləndirilə və təbii ki, gözənilməyən nəticələrə səbəb ola bilərdi.

Bütün bu hallar qoşunların yeridilməsindəki üsullara və operativ-taktiki hərəkətlərə heç vaxt da bəraət qazandırmır.

Mahiyyətinə görə sovet qoşunlarının Macarıstana və Çexoslovakiyaya soxulması ilə müqayisədə tarixin daha mənfur səhifəsini təşkil edən bu vəhşi əməliyyata qabaqcadan "müharibə meydanı"na gələn SSRİ müdafiə naziri D.T.Yazov və SSRİ daxili işlər naziri V.V.Bakatin rəhbərlik etmişlər. An-

laşılır, təşkilatçılar dinc dövrdə ehtiyatda olanların, özü də Şimali Qafqazdan, ermənilərin sıx yaşadığı rayonlardan səfərbərliyə alınmasını nə ilə izah edirlər?

Qoşun hissələrinin və birləşmələrinin tanklardan, piyadaların döyüş maşınlarından və zirehli transportyorlardan, həmçinin partlayan gülləsi və ağırlıq mərkəzinin yeri dəyişdirilmiş gülləsi olan odlu avtomat silahlardan istifadə etməsi beynəlxalq hüquq normalarının və sazişlərinin açıq-açıq pozulması deməkdir. Belə yaraların müalicəsi üçün müvafiq təcrübə, avadanlıq, dava-dərman lazımdır. Lakin qanlı cinayətin əsl miqyasının dünya ictimaiyyətindən gizlədilməsi məqsədilə xarici ölkələrin respublikaya lazımi tibbi yardım etmək üçün göstərdikləri bütün cəhdlərin qarşısı qətiyyətlə alınıb.

İttifaq dövlət hakimiyyəti orqanlarının, Bakı şəhərinin dinc əhalisinə divan tutulmasının təşkilatçıları və icraçıların göstərilən hərəkətlərini insan hüquqları barəsində ümumi bəyanamənin, habelə SSRİ Konstitusiyasının və beynəlxalq hüquq aktlarının aşağıdakı müddələrinin kobudcasına pozulması kimi qiymətləndirmək lazımdır:

- SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndində nəzərdə tutulduğu kimi, fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi müvafiq müttəfiq respublikanın Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti ilə mütləq müzakirə olunmasını tələb edir. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti sədrinin bəyanatından görünür ki, Rəyasət Heyəti Bakı şəhərində fövqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi barədə belə razılıq verməmişdir;

- 1949-cu ilin Cenevrə konvensiyalarına aid 1977-ci il iyunun 10-da qəbul edilmiş II əlavə protokol; həmin protokola görə, müharibə aparılmasının qaydaları Cenevrə konvensiyalarında və "Həddən artıq xəsarət yetirən və ya ucdantutma təsir göstərən silahlar sayıla bilən konkret adi silah növlərinin tətbiqinin qadağan edilməsi və ya məhdudlaşdırılması haqqında" 1981-ci il konvensiyasında nəzərdə tutulmayan

bütün silahlı münaqişələrə şamil edilir.

Bu konvensiyaları imzalayan Sovet dövləti onlara əməl edilməsi üçün bütün dünya ictimaiyyəti qarşısında birbaşa məsuliyyət daşıyır.

SSRİ-nin yaradılması haqqında müqaviləni və SSRİ Konstitusiyasını pozaraq SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti "Bakıda fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi haqqında" SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1990-cı il 19 yanvar tarixli fərmanının qüvvədə olan qanunvericiliyin kobud surətdə pozularaq qəbul edilməsi qərar kimi respublikanın ərazisində qüvvəsinin dayandırılması haqqında Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il yanvarın 22-də keçirilmiş fövqəladə sessiyasının qərarını, fərmanın ləğv edilməsi və qoşunların çıxarılması haqqında vəsatətinə etinasızlıq göstərməkdə davam edir.

Ölkənin dövlət hakimiyyəti orqanlarının Ermənistan SSR-də baş vermiş hadisələrə laqeydliyi nəticəsində Ermənistandan 200 min nəfərdən çox azərbaycanlı kütləvi surətdə qovulmuş, 80 nəfərə yaxın azərbaycanlı ölmüş və itkin düşmüşdür. Azərbaycan SSR-də xüsusi idarəetmə forması tətbiqinin sınaqdan çıxarılması, fövqəladə vəziyyət elan edilməsi zəhmətkeşlərin haqlı narazılığına səbəb olmuşdur.

Hərbi qulluqçuların ailələrinin köçürülməsi, rusdilli əhalinin nümayəndələrinin respublikanı tərk etməsi faktları həddən ziyadə təşviş və həyəcan doğurur. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatları və Azərbaycan SSR-dən SSRİ xalq deputatları bu faktları Azərbaycan və rus xalqlarının qardaşcasına qarşılıqlı münasibətlərinə ədavət salmaq cəhdləri kimi qiymətləndirirlər. Biz bildiririk ki, Azərbaycanın və Rusiyanın dostluğu və qardaşlığı, Azərbaycan xalqının respublikanın rusdilli əhalisi ilə beynəlmiləl birliyi sarsılmazdır, bu tarixi nailiyyətimizə heç kəs qəsd edə bilməz.

Bütün yuxarıda göstərilənlər Bakı şəhərində fövqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyə-

tinin 1990-cı il yanvarın 19-da qeyri-qanuni qəbul etdiyi fərmanına əsasən dinc əhalinin kütləvi qırqınına səbəb olan qoşunların Bakıya yeridilməsini Azərbaycan xalqına qarşı cinayət kimi qiymətləndirməyə əsas verir..."

Sovet dövrünün yazılmamış qaydalarına görə, adətən, SSRİ Ali Sovetinin sessiyalarından əvvəl Sov.İKP MK-nın plenumları çağırılır, qarşıdakı perspektiv üçün xalqın və dövlətin taleyi ilə bağlı məsələlər həmin plenumda müzakirə olunub müvafiq qərar qəbul edildikdən sonra... Ali Sovetin sessiyasının müzakirəsinə verilir və burada onlara qanun donu geyindirilir.

Bu dəfə də əvvəl plenum oldu, özünün rəhbər partiya göstərişlərini verdi və fevralın 14-də SSRİ Ali Sovetinin üçüncü sessiyası işə başladı. Mixail Qorbaçov sessiyanı açdı, Ali Sovetin sədri Anatoli Lukyanov sessiyanın gündəliyi barədə məlumat verdi və SİTA-nın rəsmi məlumatında deyildiyi kimi, "SSRİ xalq deputatı, SSRİ EA-nın müxbir üzvü M.T.Abasov 1990-cı il yanvarın 19-20-də Bakı şəhərində baş vermiş hadisələrin təhqiqatı ilə əlaqədar deputat komissiyasının bəyanatını oxudu". Bundan sonrakı cümle: "Gündəliyə Azərbaycan və Ermənistanda vəziyyət, şəraitə qiymət verilməsi və regionda vəziyyəti sabitləşdirmək məqsədilə görülən tədbirlər haqqında ayrıca məsələ daxil edildi".

Bu yerdə mən 1990-cı il yanvarın 19-20-də Bakı şəhərində baş vermiş hadisələrin təhqiqatı ilə əlaqədar Azərbaycan SSR Ali Soveti istintaq komissiyasının bəyanatından son parçanı sitat götürməyi lazım bilərəm:

"Azərbaycan SSR Ali Sovetinin komissiyası əldə olan faktları və onların təhlilinə əsaslanaraq aşağıdakıları zəruri sayır:

1. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti ilə məsələni hökmən müzakirə etmədən Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyət elan etməklə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndini kobud su-

retədə pozması SSRİ Konstitusiyasının, müttəfiq respublikanın suverenliyinin pozulmasına qorxulu nümunə kimi pislənilsin.

2. SSRİ Konstitusiyasını pozaraq Bakıda fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməsinə icazə vermiş şəxslərin fərdi məsuliyyəti məsələsinə baxılsın.

3. Qoşunların Bakıya yeridilməsinə bilavasitə rəhbərlik etmiş və bu zaman faciəli nəticələrə səbəb olan antihumanist, qəddar metodlardan istifadə edilməsinə imkan vermiş şəxslərin məsuliyyəti məsələsinə baxılsın.

4. 1990-cı il yanvarın 19-20-də Bakıda baş vermiş hadisələrin mükəmməl təhqiq edilməsi üçün SSRİ Ali Sovetinin deputat komissiyası yaradılsın.

5. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin bu ilin 15 yanvar tarixli fərmanında nəzərdə tutulmayan Azərbaycan SSR şəhərlərində və rayonlarında fəvqəladə vəziyyət ləğv edilsin və eyni zamanda qoşunları oradan çıxarılsın, respublikaya vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi haqqında ölkənin ali dövlət hakimiyyəti və idarə orqanları tərəfindən qərar qəbul edilsin".

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

Şakir, sənin "Mən şahidəm ki..." kitabının demək olar ki, ilk oxucusu mən olmuşam. Kitab geniş oxucu kütləsinə təqdim edilməmişdən əvvəl hissə-hissə "Səhər"də dərc edilib. Sənin bu kitabla bağlı xatirələrin də maraqlı olar...

**ŞAKİR
YAQUBOV**

O vaxt bu kitab haqqında yazılan mətbu rəylərdə belə bir fikir təkrarlınırdı ki, sanki kitab elə Qanlı yanvar günlərində müəllifin qəlbində yaranıb... Əslində də eləydi, sadəcə, mən onu 1991-ci ilin yanvarında qələmə almış, ayrı-ayrı hissələrini elə o vaxt rəsmi dövlət qəzeti olan "Həyat"da və "Səhər"

qəzetində dərc etdirmiş, həmin ilin oktyabrında isə ön söz əlavə etməkə, çapa hazırlamışdım. Fəciədən artıq 20 aydan çox vaxt keçirdi, heç bir nəticə isə yox idi və gözlənmirdi də. Çünki hələ 1991-ci ilin aprelində SSRİ-nin o vaxtkı baş prokuroru Trubin bildirmişdi ki, "Bakı hadisələrinə dair işin təhqiqinə xitam verilmişdir... Kimisə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün əsas yoxdur", bizdə də sentyabrın axırlarından başlayaraq Qarabağda hadisələr açıq-aşkar Azərbaycana qarşı təcavüzkar müharibə xarakteri almışdı və 20 Yanvar ya-vaş-yavaş unudulmaqda idi. Bax, belə bir vaxtda "yatmışları oyaatmaq" mümkün olmasa da, silkləmək zərurəti yaranmışdı və buna görə mən yazdıqlarıma təzədən əl gəzdirib, kitab şəklində nəşr etdirmək qərarına gəldim...

Oxucular, həmkarlar mənə "oturaq" qəzetçi kimi tanıyırdılar. Ona görə haqlı sual yaranırdı ki, kitabda toplanmış faktik materialları necə əldə etmişəm. Bu suala qismən kitabın özündə cavab var. Mən Qarabağ münaqişəsinin lap əvvəlində məsul katib işləmişəm, oturaq işdə olmuşam. Katiblik isə redaksiyada bir növ "baş qərargah" idi: müxbirlər buradan tapşırıq alıb hadisə yerinə gedir, qayıdanda da katibliyə baş çəkib ilkin məlumat verir və nə barədə, nə həcmdə yazacaqlarını bildirirdilər; bütün çap materialları, qəzet səhifəsinə çıxan və çıxmayan yazılar, o cümlədən rəsmi kanallarla alınan materiallar, sənədlər məndə cəmləşirdi və mən yaddaşımın gücünə arxalanıb hərəsindən bir şey götürməyə çalışırdım; üstəlik, özüm də imkan düşəndə mitinq və piketlərdə, MK-dakı tədbirlərdə, AXC fəalları ilə ünsiyyətdə olur və necə deyirlər, əl altından faktlar toplayırdım. Nəhayət, o vaxtkı SSRİ-də çıxan külli miqdarda qəzet və jurnalları ardıcıl izləyirdim, onlarda isə baş verən hadisə və proseslərə işıq salan məqamlar az olmurdu. O vaxtlar ölkənin baş qəzeti sayılan "Kommunist"-in səhifələrində dərc edilmiş "Bu da 'tayfa oyunu'dur?!" adlı irihəcmli məqaləm məhz sovet mətbuatına tənqidi baxışın bəhrəsi idi...

Yəqin yaşlı oxucuların da yadında olar: yanvarın 20-dən 5-6 gün sonra həm Moskvadakı və həm də Bakıdakı maraqlı tərəflərin "ötürməsi" ilə "Bakı qırğınında Heydər Əliyevin və onun "tayfası"nın əli olması" barədə versiya ortaya atılmışdı və bu versiya mətbuat səhifələrində əməlli-başlı hallandırılırdı. Ən ağır isə bu idi ki, züly tutanlar arasında Azərbaycan vətəndaşları, vaxtilə Heydər Əliyevin "əlindən sü içənlər" də az deyildi. Təbii ki, özünü həqiqi azərbaycanlı sayan heç bir kəs millətin bu şəkildə təhqiq edilməsinə dözməzdi. Bizdə isə dözdürdülər. O vaxt onsuz da hər tərəfdən təqiblərə məruz qalan Heydər Əliyevi demirəm (mənim kimi balaca adamların müdafiəsinə onun heç bir ehtiyacı yox idi!), xalqın özünü böhtan və iftiralardan qorumaq, başlıcası isə həqiqət naminə, ədalət naminə obyektiv söz demək məqamı yetişdiyi halda heç kim özünü "pis kişi" etmək istəmirdi...

Düşüncələrimi "Kommunist"-in o vaxtkı rəhbərləri - rəhmətlik Rəfail müəllimlə və səninlə bölüşdüm. Yadındadırsa, hər ikiniz fikrimə şərik çıxdınız və hansı formada, hansı mövqedən olursa-olsun, yazacağım məqalənin məsuliyyətinə şərik çıxmağa, qəzetdə dərc olunmasını təmin etməyə söz verdiniz. Mən o məqaləni yazdım, 1990-cı il mayın 5-də "Kommunist"də dərc öldü və... nəticəsi o oldu ki, dörd aydan bəri redaktoru əvəz edən və bu gün-sabah MK bürosu tərəfindən redaktor təyin edilməli olan Rəfail müəllim "vəzifə iddiası"ndan əl götürməli oldu. Sənin redaktorluğunla çıxan "Səhər" qəzeti təqribən bir aydan sonra mədəni şəkildə qapandı; mən özüm KP MK-nın ən müxtəlif bölmələrinə onlarca "söhbət"ə dəvət olundum, izahatlar yazdım... Lakin həmin məqalə o vaxt öz işini gördü: 20 yanvar hadisələrinin səbəbləri ilə bağlı ictimai rəyi azdırmaq cəhdləri puça çıxdı... Həmin məqalədə mən ilk dəfə o dövr üçün çox qeyri-adi görünən, lakin hadisələrin bütün sonrakı gedişində özünü tamamilə doğruldan bir nəticəyə gəlmişdim, o da bu idi ki, kim nə deyirsə-desin, şəxsən

mən 1987-ci ilin oktyabrında Heydər Əliyevin Siyasi Büro üzvlüyündən azad edilməsi, başqa sözlə, siyasi hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması ilə həmin il noyabrın 18-də Mixail Qorbaçovun müşaviri akademik Abel Aqanbeqyanın Fransanın "L'Humanite" qəzetində dərc olunmuş müsahibəsi, Dağlıq Qarabağ Vilayət Sovetinin 1988-ci il 21 fevral tarixli qərarı və Bakıda fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi haqqında 1990-cı il 19 yanvar tarixli fərman arasında birbaşa əlaqə görürəm...

Məzahir, yeri gəlmişkən, bugünkü oxucular üçün maraqlı olacağıni zənn edib həmin məqalədən bir parçanı sitat götürmək istəyirəm:

"İki ildən çoxdur ki, sovet jurnalistləri, ələlxüsus Moskvada çıxan qəzet-jurnalların və Mərkəzi televiziyanın müxbirləri xalqımızın başında "dəlçəklik öyrənirlər", biğdan kəsib saqqala, saqqaldan kəsib birçeyə "yamaq" vurdular ki üzə çıxanda isə obyektivlikdən, düzlük və ədalətdən dem vuran bu həqiqətpərəstlər nəncibliklərinə ya "informasiyanı əldə etmək şəraitinin mürəkkəbliyi" ilə haqq qazandırılar, ya da sadəcə... hər şeyi qulaqardına vurub yenə bildiklərini edirlər.

SSRİ Jurnalistlər İttifaqının "Jurnalističeskie novosti" məcmuəsində (№2, 1990) "Krasnaya zvezda" qəzetinin xüsusi müxbiri polkovnik V.Qavrilenko ilə müsahibə dərc edilmişdir. Zaqafqaziya hadisələr mövzusunda ixtisaslaşmış, son iki ildə çalışdığı qəzetin səhifələrində Azərbaycanla bağlı bir neçə qərəzsiz yazı dərc etdirmiş hərbi jurnalist bu dəfə də həqiqətə sadıq qalmış, həmkarlarının mərkəzi mətbuatda çıxmış bir neçə yazısına münasibətini bildirmişdir.

V.Qavrilenko söhbətinə həmin məcmuədə çap olunmuş şəkildə əksini tapan faktın Azərbaycan xalqına qarşı növbəti iftiraya necə çevrildiyindən başlayır. Məlum olur ki, şəkil Xanlar (indi Göygöl - Ş.Y.) rayonunun Çaykənd kəndində çəkilib. 1989-cu ilin son günlərində içindəki "saqqallı"larla birlikdə göyə qalxmaq istəyərkən vertolyot texniki səbəblər üzündən

qəzaya uğramış, təsadüf üzündən heyət sağ qalmış, sərnəşinlər isə (16 nəfər) həlak olmuşlar. Başqa rəqursda çəkilmiş həmin şəkil sonradan Moskvada, XMA-nın (Xəbərlər Mətbuat Agentliyinin - Ş.Y.) fotovitrinində nümayiş etdirilmişdir. Qəribədi: dünyanın onlarca ölkəsi ilə informasiya mübadiləsi edən bu agentliyin müxbirləri İ.Mixaylov və S.Titovun kadra yazdıqları mətndən isə belə çıxır ki, guya vertolyotu silahlı azərbaycanlılar vurub salmış və "zavallı erməni xalqı"nın daha 16 nümayəndəsinin ölümünə bəis olmuşlar.

Yanvar hadisələri dövründə Moskva qəzetlərinin müxbirləri Bakıda növbələşmişlər, o cümlədən yanvarın 20-dən fevralın 10-dək "Komsomolskaya pravda"nın bir neçə əməkdaşı respublikamızın paytaxtından yazılar vermişdir. Onlardan biri - A.Kraynin yazmışdı ki, "Azərbaycan yaraqlıları Gəncədə hərbi sursatla birlikdə dörd tankı ələ keçirmişlər". V.Qavrilenko isə qətiyyətlə bildirir: tanklar təmir zavodundan gətirilirdi və üstündə heç bir sursat-ılan yox idi!

A.Krayninin iş yoldaşı O.Şapovalov da Hacıkənd yaxınlığında qranatomyotla zirehli transportyorun vurulub sıradan çıxarıldığını bildirərkən ("Komsomolskaya pravda", 16 yanvar) həm özünün qərəzkarlığını büruzə vermiş, həm də diləndən həmin faktı söylədiyi Mİ-8 vertolyotunun komandiri mayor V.Zarudnevi pis vəziyyətdə qoymuşdu. Polkovnik V.Qavrilenko-nun şahidliyinə görə, əslində, deyilən vaxtda həmin ərazi də heç bir hərbi texnika atəşə tutulmamışdı...

Belə misallardan istənilən qədər gətirmək olar və ayrı-ayrı jurnalistlərin gələcək mənəbləri naminə siyasi kapital toplamaq cəhdinə bəlkə də haqq qazandırmaq mümkündür. Lakin Sovet İttifaqı sərhədləri hüdudunda yaşayan bütün millətlərin mənafeyini eyni dərəcədə müdafiə etməli olan SSRİ xalq deputatının da jurnalistikada ikrah doğuran metodlara əl atması son dərəcədə təcəccüblü görünür.

Qanlı şənbə gecəsinin sarsıntısından hələ də özümüzə gəl-

Bax belə! Nə az, nə azacıq: demə, siyasi "pensiyaçı" günahsız həmvətənlərinin qana qəltan edilməsini alqışlasaymış, bu, "tayfa oynulan" olmazmış!.. Yeri gəlmişkən, məqsədə çatmaq üçün bütün vasitələri məqbul hesab edən adamlardan başqa bir şey gözləmək də xəyalpərəstlik olardı. Kimlərsə ürəklərindekini dilə gətirməli idilər və bunu "Komsomolskaya pravda"-nın əli ilə etdilər. Davamını çox gözləmək lazım gəlmədi.

Fevralın 4-də "Pravda" qəzeti "Əliyevçilik, yaxud "xoş" əyyamların xiffəti" sərlövhəli məqalə verdi. Məqalə tibb elmləri doktoru V.Əfəndiyevin imzası ilə dərc olunmuşdu və qərribə burası idi ki, o, nəinki alim yazısına, heç jurnalist təhqiqatına da oxşamırdı, açıq-aşkar arayış təsiri bağışlayırdı. Buna baxmayaraq, şübhə üçün əlyeri qalmamışdı, necə deyirlər, "tayfa oyunu"nu xatırladırdı.

Üç gün sonra tibb elmləri doktoru V.Əfəndiyevin "Kommunist" və "Bakinski raboçi" qəzetlərinə məktub'u dərc olundu. Şübhələr yaz dumanı kimi çəkilib getdi. V.Əfəndiyevin məktubunun sonluğunu xatırlatmağı lazım bilirəm: "...1990-cı il fevralın 4-də "Pravda" qəzetində mənim imzamlı dərc olunmuş sırf siyasi xarakter daşıyan və 1990-cı il yanvarın sonunun hadisələrini əks etdirən əlyazmadakı bəzi müddəaların daxil edildiyi "Əliyevçilik, yaxud "xoş" əyyamların xiffəti" sərlövhəli məqalə **mənə məlum deyildir, onu mən yazmamışam və imzalamamışam** (fərqləndirmə mənimdir - Ş.Y.). Təəssüf edirəm ki, məqaləmi yazarkən əsas götürdüyüm xoş niyyətlər saxtakarlığa çevrilib».

Əslində, məqalədə hədsiz təəccüb doğuran, adamı hey-rətə salan təzə bir fakt yox idi. Qəhumbazlıq, yerliçilik, rüşvət-xorluq, saxtakarlıq, gözdən pərdə asmaq, yalançı raportlar və keçici bayraqlar barədə yenidənqurma başlanan gündən Siyasi Büronun keçmiş üzvlərinin və üzvlüyə namizədlərinin fəaliyyətinin ayrılmaz keyfiyyətləri kimi danışılır və həmin sıradan Azərbaycan da istisnaqlıq təşkil etmir. V.Əfəndiyevin de-

diyi başlıca saxtakarlıq məqalənin girişindədir, özü də o qədər qondarma girişdir ki, hətta naşı oxucu saxtakarlığı dərhal duyur: «Mənim respublikam faciəli günlərini yaşayır. Ekstre-mistlər və hər cür tör-töküntülər qardaş qırğını salmağa cəhd göstərirlər. Azərbaycandan gələn xəbərlər dünyanın hər tərəfində döyüş məlumatı kimi qarşılanırlar».

Baş sındıran təkəcə mən deyiləm: hadisələrin kökü haradadır? İki ildən bəri təkəcə mənim Azərbaycanımı deyil, həm də bütün Zaqafqaziyanı lərzəyə salan bütün bu hadisələr kimə sərfəlidir? Məgər faciənin qarşısını almaq olmazdı?

Yalnız bir nəfər cürətlənib deyir ki, olardı, ancaq birəcə şər-tlə - əgər respublikada hakimiyyət bütün tamlığı ilə onun əlin-də olsaydı, indiki vəziyyət yaranmazdı. Həmin adam Heydər Əliyevdir. O, Azərbaycan SSR-in Moskvadakı daimi nümayəndəliyinin qarşısında çıxış edərək demişdir: "Mənim vaxtında belə şeylər ola bilməzdi!"

Bax bütün bunlardan sonra xalq deputatı N.S.Petruşenko-nun Bakı faciəsinə münasibətini dəyişməyəcəyini güman et-məkdə necə də sadələşmə göstərmişik! Görünür, "cazibə qüvvəsi" çox güclü imiş ki, deputat da qüvvəyə təslim olmuş, "Veteran" həftəlik məcmuəsinə (№10, 1990-cı il) verdiyi müsahibədə beləgətlə demişdir: «Belə bir, bəlkə də ən mühüm məsələ mənim üçün qaranlıq olaraq qalır: faciəli ha-disələrdə H.Əliyevin rolu. İndi o, Moskvada nə ilə məşğuldur? Deyirlər ki, pensiyadadır. Bu cavab məni qane etmir. Belə pensiyaçıların referent, müşavir və s. işləmələrindən xəbərdarlıq. "Öz" regionlarında baş verən hadisələrdə onların diri-jorluq etmək imkanı varmı? Bu yaxınlarda "Pravda"-da dərc olunmuş yazı ("Əliyevçilik, yaxud "xoş" əyyamların xiffəti" nə-zərdə tutulur - Ş.Y.) belə suallar üçün əsas verir".

Adama ağır gəlsə də, ürək bulandıran iş olsa da, SSRİ Ali Sovetinin üzvü N.S.Petruşenkonun közü öz qabağına eşmə-sinin, "Ağa deyir: sür dərzəyə..." prinsipi ilə hərəkət etməsinin

məntiqi izahı var. Lakin "sapı özümüzədən olanların" kökümüze balta çalması nə qanuna uyğun gəlir, nə də şəriətə.

"Əliyevçilik, yaxud "xos" əyyamların xiffəti" yazısı ilə əlaqədar "Pravda"-da dərc olunmuş (1990-cı il 13 aprel) oxucu məktubları dediyimizə sübutdur. Böyük bir podborkadır - qəzet səhifəsinin təxminən yarısını tutub. Müəlliflərdən biri də tibb elmləri doktoru V.Əfəndiyevdir - onun "xırda əməliyyat"a məruz qalmış təkzib məktubu verilib. Redaksiya boynuna alır ki, "Həqiqətən səhifə bağlanan gün V.Əfəndiyevin məqaləsində müəlliflə razılaşdırılmadan kiçik düzəliş (bəkili alim isə ısrar edir: "İlkin variantda mən səhiyyənin və tibb kadrları hazırlanmasının acınacaqlı vəziyyətinin Azərbaycanda yaranmış sosial və iqtisadi vəziyyətlə bağlılığını və bu işdə ölkənin və respublikanın partiya rəhbərliyinin iş metodlarının və üslubunun rolunu təhlil etmişəm" və deməli, bu halda "kiçik düzəliş"dən söhbət gedə bilməz - Ş.Y.) aparılmışdır" və buna görə üzr istəyir. Məntiq tələb edir ki, ləyaqətsiz hərəkətinə görə üzrxahlıq eləyən redaksiya "bir daş altı, bir daş üstə" deyib söhbətə nöqtə qoysun. "Pravda" isə belə etməyib. Podborkaya böyük bir ön söz yazılıb, "partiyayı ona yapışmış ərpdən təmizləməyə bundan sonra da kömək edəcəyik" - deyə "fikir plüralizmi"ni əks etdirən məktub və teleqramlar bir-birinin ardınca düzülüb:

"Əgər kiməsə son 20-30 il ərzində Azərbaycanda cəmiyyət həyatını ciddiyyətlə, elmi əsasda və hərtərəfli təhlil etsə, belə bir məntiqi nəticəyə gələr ki, Azərbaycanda faciəli hadisələrin baskarı yalnız və yalnız əliyevçilikdir".

"Əliyev Azərbaycanda, Bakıda baş verən müasir hadisələrdə təqsirkardır".

"Qorxaqlığı ucbatından Əfəndiyev məqalənin müəllifi olduğundan imtina edir. Onu Əliyev tayfası qorxutmuşdur".

"...Tayfa respublikada qanunsuzluq, əsəret və özbaşınalıq şəraiti yaratmışdır, bu 1990-cı il 13-20 yanvar hadisələri zamanı açıq-aşkar nəzərə çarpırdı..."

"Böyük meyarla yanaşılsa, Azərbaycanda baş verən bütün hadisələrə görə H.Əliyevlə haqq-hesab çəkmək lazımdır..."

Məktubların canını bu sətirlər təşkil edir. (Düz bir ay əvvəl - SSRİ xalq deputatlarının növbədənəknar üçüncü qurultayında leninqradlı SSRİ xalq deputatı A.A.Şelkanov isə ölkənin ilk prezidenti vəzifəsinə namizədin müzakirəsi zamanı deyirdi: "Belə hesab edərim ki, məhz bu gün müzakirə olunan namizədin rəhbərliyi altında Bakıda Yanvar hadisələrinə dair çıxarılmış qərarla antidemokratiklik özünü büruzə vermişdir. Bu halda Konstitusiyaya iki dəfə, 119-cu maddənin 13-cü və 14-cü bəndləri kodubcasına pozulmuşdur" - Ş.Y.).

"Pravda"-da dərc olunmuş sətirləri oxuduqca yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecədə həmin məktub müəlliflərinin vəziyyətini göz önünə gətirməyə çalışırdım və Vətən yolunda qan qusan Sabirin dahiyənə misraları qulaqlarımda əks-səda verirdi: "Millet necə tarac olur-olsun, nə işim var?! Düşmənlərə möhtac olur-olsun, nə işim var?!"

Bir məsələ də məni rahat buraxmır. 20 Yanvar faciəsi keşməkeşli tariximizin ən qara səhifəsinə çevrilmişdir. Şəhidlərin məzarının üstünə səpələnmiş al-qırmızı qərənfillərin arasında bahar otları göyerməyə başlamışdır. Üç aydır ki, Azərbaycan partiyası təşkilatı, xalqın namuslu, vicdanlı oğul və qızları "şənbə gecəsinə gedən yol"un (B.Vahabzadə) səmtini tamam ayrı yönə salmaq mümkün olduğu halda bunu niyə edə bilmədiklərindən kişi kimi, gələcək büdrəmələrdən xalqı qorumaq naminə mərd-mərdanə, ən yüksək tribunalardan söz açırlar ("Kommunist"-in səhifələrində də belə çıxışlar az olmayıb). Lakin tökülən günahsız qanlar üçün Azərbaycan KP MK bürosu, respublika hökuməti, ziyalılar qədər (bəlkə bir az da artıq!) təqsirkar olan formal və qeyri-formal təşkilatların nümayəndələri nədənsə susur, yaranmış ağır vəziyyət üçün özlərinin də məsuliyyət daşıdıqlarını boyunlarına almaqla respublikada sağlamlıq mənəvi-psixoloji iqlimin əmələ gəlib möhkəmlənməsinə

kömək etmək istəmirlər. Öz gözündə tiri görməyib özgeşinin gözündə qıl axtarmaq adamın başını ucaltmaz!

Döne-döne üzr istəyirəm: bu, nəsihət deyil, real həyatdan doğan arzudur.

Bu yaxınlarda buraxılmış "Tarixin "ağ ləkələri" və "yenidən-qurma" kitabının müəllifi A.Mansurov (Arif müəllim indi haqq dünyəsindədir - Ş.Y.) belə bir mülahizə yürüdü: erməni lobbisi hər şeyə qadirdir, ən zəhərli gürzədən də qorxuncudur - quyruğunu tapdadınmı, dərhal çalacaq. Bu lobbisi o qədər güclüdür ki, onun sözünün üstünə söz qoyanda Siyasi Büronun üzvü olan dövlət başçısını (A.A.Qromiko nəzərdə tutulur - Ş.Y.) pensiyaya göndərə bilir, MK katibini isə "rüşvətxor" damğası ilə bütün ölkədə rüsvay edir.

Mənə qalsa erməni lobbisinin gücü 70 il alınmaz qala kimi dayanmış Sovetlər birliyinə Qarabağ alovu salıb bu yanğını sönməyə qoymamasındadır. Kim nə deyirsə-desin, şəxsən mən 1987-ci ilin oktyabrında Heydər Əliyevin Siyasi Büro üzvlüyündən azad edilməsi, başqa sözlə, siyasi hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması ilə təxminən yarım ay sonra akademik A.Aqanbəqyanın Fransanın «Hümanite» qəzetində dərc olunmuş müsahibəsi, Dağlıq Qarabağ Vilayət Sovetinin 1988-ci il 20 fevral tarixli qərarı və Bakıda fövqəladə vəziyyətin tətbiqi haqqında 1990-cı il 19 yanvar tarixli fərman arasında birbaşa əlaqə görürəm.

Bu isə heç bir "tayfa oyunu"na bənzəmir...". Məqalə "Komunist" qəzetinin 5 may 1990-cı il tarixli nömrəsində çıxandan sonra akademik Cəlal Əliyevin redaksiyaya telefon zəngini xatırlayıram: "Çox sağ ol, oğul! Demə, istəyəndə bizdə yazı da yazmaq olurmuş..." - dedi. Mən həmin fikri, sözləri bir qədər dəyişməklə, "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun ki, 20 Yanvar hadisələrinə tam siyasi-hüquqi qiymət versin. Bu məqsədlə Milli Məclisin xüsusi sessiyasının keçirilməsi məsələsinə baxılsın" - məzmunlu xüsusi

maddəsi olan 1994-cü il 5 yanvar tarixli Prezident fərmanına və buna uyğun olaraq, Milli Məclisdəki təxminən üç aylıq müzakirələrə aid etmək istəyirəm: "Demə, bizdə də haqqın, ədalətin təntənəsinə ümid hələ yaşayırmış!".

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

Şakir, 20 Yanvar hadisələri ilə əlaqədar Azərbaycanda və xarici ölkələrdə xeyli müsahibəm dərc olunub. Onlardan yalnız birini - Flora Sadıqlının "Azərbaycan" qəzetinin 2001-ci il 19 yanvar tarixli nömrəsində dərc etdirdiyi söhbəti xatırlatmaq istəyirəm:

1990-cı ilin faciəli yanvar günlərində xalqımızın çörəkdən, sudan çox informasiyaya ehtiyacı var idi. Azərbaycan televiziyaşının enerji bloku partladılmışdı, radio işləmirdi, qəzetlər çıxmırdı. Küçələrdə güllə səsləri eşidilir, əsgər məşinləri şütüyür, Moskva radiosu isə Bakıda guya ekstremistlərin 26 sovet əsgər və zabiti öldürdükleri barədə xəbərlər yayırdı. Bu xəbərləri təkzib etmək, dünya ictimaiyyətinə, ilk növbədə isə Azərbaycan xalqının özünə əsl həqiqəti çatdırmaq lazım idi. Ancaq necə, hansı vasitə ilə? Fövqəladə vəziyyətdə şəraitində nəinki qəzet buraxmaq, şəhərə çıxmaq belə təhlükəli idi. Ancaq öz vətəndaşlıq vəzifəsini yerinə yetirən, peşə borcuna sadıq qalan jurnalistlərimiz bəlkə də mümkün olmayan bir işin öhdəsindən bacarıqla gəldilər. "Səhər" qəzetinin 20 Yanvar faciesindən dərhal sonra nəşr olunmuş 12 səhifəlik nömrəsi dərddə xalqımızın yarasına məlhəm oldu. 2 milyon tirajla çıxmış "Səhər" xalqa pulsuz paylandı. Bu, sözün həqiqi mənasında jurnalistika qəhrəmanlığı idi. İllər keçdikcə bu qəhrəmanlıq unudulmur, əksinə, jurnalistlərimizin fədakarlıqları daha böyük əzəmətlə gözələrimiz önündə canlanır.

Mən "Səhər" in həmin nömrəsinin hazırlanmasının, jurnalistlərimizin keçirdikləri həyəcanın canlı şahidi olmuşam. Məzahir Süleymanzadənin qərarqaha çevrilmiş iş otağında baş verən

hadisələr də indiki kimi yadımdadır. Mən Məzahiri yaxşı tanıyıram: universitetdə tələbə yoldaşı olmuşuq. Sonra uzun müddət o vaxt respublikanın ən böyük mətbuat orqanı olan "Kommunist" qəzetində işləmişik. Burada M.Süleymanzadə vəzifə pillələri ilə irəliləyib, hələ çox cavan olmasına baxmayaraq, redaktor müavini təyin olunub, çoxlu yaradıcılıq mükafatı alıb. Amma jurnalist taleyinin ən unudulmaz anları yaratdığı və bu günədek baş redaktoru olduğu "Səhər" qəzeti ilə bağlıdır.

İş elə gətirib ki, mən M.Süleymanzadənin ən sevincli, ən kədərli günlərinin də şahidi olmuşam. Amma onun 20 Yanvar günlərindəki çöhrəsini heç unuda bilmirəm. Adətən səmimi, mehriban olan Məzahir müəllimin nəinki mənim, hətta ona zəng vuran dünyalar qədər sevdiliyi anası Leyla xanımın da üstünə səsinə ucaltdığını indi də xatırlayıram. Bəs onun özü necə, 11 il əvvəlki hadisələri xatırlayırmı? "Səhər"-in baş redaktoru Məzahir Süleymanzadə ilə 20 Yanvar faciəsinin növbəti ildönümü ərəfəsində söhbətə də elə bu sualla başladığ.

- Əlbəttə, xatırlayıram. Qanlı Yanvar gecəsindən dərhal sonra iş yerinə bizimlə yanaşı cəmi üç qadın gəlmişdi. Biri sən idin, biri Nəzili, biri də Pərinaz. Təkid elədin ki, Vəqif Bəhmənlili, Zülfüqar Rütətoğlu, Bəxtiyar Sadiqov, Tahir Rüstəmovla birgə tapşırıq dalınca səni də göndərək. Onda mən səsimi ucaltdım ki, nə vaxt buradakı kişilərin hamısı şəhid olarlar, o zaman sən rus əsgərlərinin qarşısına çıxarsan. Bu, Flora xanım, sənə etimadsızlıq deyildi. Sən xalqımızın fəxri, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Yusif Sadiqovun qızı kimi əsgərin, düşmənin gülüşünə, qəhrəmanlığın nə olduğunu yaxşı biliridin. Elə həmin gün sənin işləməyinin özü də bir fədakarlıq idi. Amma bu qədər kişi duradursən təhlükə ilə üzləşdirə bilməzdik. Buna baxmayaraq, o da yadımdadır ki, Fərizə və İlhamın yas məclisində iştirak edən, bu romantik faciəni qələmə alan ilk jurnalist sən oldun. İndi o vaxtdan illər keçib. Heç bilmirəm səsimi ucaltdığım üçün səndən üzr istəmişəm, ya istəməmişəm... O ki qaldı anama,

**Flora Sadiqlı və Məzahir Süleymanzadə.
Bakı, yanvar, 1990-cı il**

ona cavab qaytarmağım indi də ürəyimi ağrıdır.

- Hə, yadımdadır. Rəhmətlik Leyla xala zəng vurdu ki, ay bala, özündən muğayat ol. Siz də onun sözünü kəsib dediniz ki, sənin oğlun o şəhid olanların heç birindən artıq deyil... Məzahir müəllim, bilmirəm, bu günəcən bilirsiniz, ya bilmirsiniz, mən həmin gün dözə bilməyib öz iş otağımdan Leyla xalaya zəng vurdum, könlünü aldım. Başa saldım ki, indi biz hamımız, Məzahir də mənəvi-psixoloji sarsıntı vəziyyətindəyik. O, "Səhər"-i buraxmayınca nə özünə gəlməyəcək, nə də evə dönməyəcək...

- Yəqin anama mənim hönkür-höknür ağladığımı da demisən...

- Yox, deməmişəm... Ancaq etiraf edirəm ki, bunları unuda da bilmirəm.

- Bilirsən, Hidayət Elvüsalın, Vəqif Bəhmənlinin, Zülfüqar

Rüfətoğlunun yazdıqları reportajları oxumaq mümkün deyildi. Onlar bu yazıları sanki qələmləri ilə yox, qanları ilə yazmışdılar. Rəfail Nağıyevlə Şakir Yaqubov məndən təmkinli idilər. Ancaq onlar da bəzən özlərini saxlaya bilmirdilər. Makinaçılarımız Nazilə və Pərinaz neçə dəfə özlərindən gətdilər. Sonra Əfqan Əsgərovun, Rüşvat Bayramovun, Bəxtiyar Sadiqovun, Tahir Rüstəmovun yazılarını oxudum. Əvvəlcə hər yazının öz sərlövhəsi var idi. Ancaq elə bil bütün yazılar bir adamın qələmindən çıxmışdı. Vaqif Bəhmənli bir cümlə, bəzən də bir ifadə ilə bu yazıları birləşdirdi. Şakir müəllim isə ümumi sərlövhə qoydu: "Vətən bu gün ağı deyir...". Bundan sonra işin əsas ağırlığı Rəfail Nağıyevlə Şakir Yaqubovun üzərinə düşdü. Rəfail müəllim Fərman Bağirovun, Cahangir İbadovun və Yaşar Xəlilovun çəkdikləri şəkilləri götürüb nəşriyyata, hərbi sensor vəzifəsini yerinə yetirən Boris Leonidoviç Aleksandrovun yanına gətdi, Şakir müəllim isə qəzetin tərtibatı üzərində düşünməyə başladı.

- Şəhərdə isə partiya biletlərinin tonqallar qalanmışdı. Camaat Kommunist Partiyasına, Mixail Qorbaçova nifrət hissini gizlədə bilmirdi. Yeri gəlmişkən, sizin partiya biletiniz haradadır?

- Saxlamaq üçün anama vermişdim. Onun vəfatından sonra heç bilmirəm haradadır. Yəqin evdə olar.

- Amma mən eşitmişdim ki, siz də biletinizi tonqala atmısınız.

- Düzü, atmışdım. Yanvarın 21-də Şakir Yaqubovla zəngləşib Mərkəzi Komitəyə, Rafiq Zeynalovla söhbətə gətdik. Binanın qarşısına çatanda gördük ki, partiya biletlərindən ibarət iri bir tonqal qalanıb. Mən də düşünmədən partiya biletimi çıxarıb həmin tonqala atdım. Alov mənim biletime çatanda qələbimdən qərribə hisslər keçdi. Əl uzadıb tonqaldan bir dəstə partibilet götürdüm, axtarıb onların arasından özümünkünü tapdım. Bu hərəkətim camaatın etirazına səbəb oldu. Amma dedim ki, jurnalistəm, partiya biletini yandırmaqdasansa, Mixail Qorbaçovun atasını yandıracağam. Bir neçə gün sonra bu

partiya bileti məni bəlkə də ölümün pəncəsindən xilas etdi.

- Bu bərdə mənə rəhmətlik Tofiq müəllim danışdı. Tofiq Rüstəmovu deyirəm, qəbri nurla dolsun. Deyir, oturmuşdum Mərkəzi Komitədəki iş otağında, general-leytenant Ovçinnikov zəng vurub yanına çağırırdı. O, Azərbaycan televiziyasının binasında otururdu. Gətdim, gördüm Məzahir Süleymanzadə də buradadır. Ovçinnikov soruşdu ki, bu, doğrudan da "Kommunist" qəzetinin redaktorudur? Dedim ki, əslində redaktor müavinidir... Ovçinnikov bildirdi ki, "Səhər" qəzetində şəhidlərin siyahısını dərc etdirdiyinə görə, biz onu 30 sutka azadlıqdan məhrum etmişik. Elə bu zaman Məzahir özünü saxlaya bilmədi. Partiya biletini stolun üstünə atıb çığırdı ki, mən Azərbaycanda bu bileti üreyinin başında gəzdirən iki-üç adamdan biriyəm. Məni həbsə göndərsəniz, Siyasi Büroya, Qorbaçova şikayət edəcəyəm. Bundan sonra general nə fikirləşdisə, 30 sutkalıq həbs cəzasını ciddi xəbərdarlıqla əvəz etdi. Onu da deyim ki, Tofiq müəllim sizinlə fəxr edirdi. Həmişə bu hadisəni danışanda iftixar hissi keçirirdi.

- Flora xanım, doğrusunu deyim ki, yaman qorxmışdım. Anamı, balaca oğlumu düşündürdüm. Məni Ulyanovsk həbsxanasına göndərəcəkdi. Yəqin ki, bu, mənim son gedişim olacaqdı. Ona görə partiya biletini atmadım. O, məni həbsdən xilas eləmişdi...

- Deyirsiniz ki, qorxmışdım. Amma "Səhər"-i buraxmaqda davam edirsiniz və cəsarətli, ifşaedici materiallar verirsiniz. Bir dəfə fəaliyyətinizlə bağlı Daşkənddən komissiya da çağırıldı.

- Bəli, düz deyirsən. Yazmışdıq ki, sovet ordusunun əsgərləri komendant saatından istifadə edərək Bakı mağazalarının şüşələrini sındırır, ərzaq mallarını oğurlayırlar. Həmin məlumatı bizə bu gün Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyində məsul vəzifədə çalışan Mehman Mehmanov vermişdi. Xoşbəxtlikdən, bütün səhifələrdə general Aleksandrovun imzası və möhürü var idi. Buna görə ona töhmət

verdilər, mənə isə daha bir xəbərdarlıq etdilər. Bu töhmət onunla nəticələndi ki, bu general Azərbaycan dilini bilmədiyi üçün azərbaycanlı hərbi sensor tələb etdi. Respublika Hərbi Komissarlığı siyasi şöbəsinin rəisi, polkovnik Abdulla Ələsgərov isə rütbəsi mayor olan həmin hərbi senzora belə bir tapşırıq verdi: "Yadında saxla ki, "Səhər" qəzetinin baş redaktoru da, hərbi senzoru da Mezahir müəllimin özüdür". Beləliklə, şəhidlərin qırxınadək buraxılışlarımızda hərbi senzura ilə bağlı problemimiz olmadı.

- Mezahir müəllim, qayıdaq "Səhər" in iki milyon tirajla buraxılan matəm nömrəsinə. Mən bilirdim ki, siz gecələr evə getmirsiniz...

- Əlbəttə, nəinki evə getmirdik, heç çörək də yemirdik, su da içmirdik. Refail müəllim dərc olunacaq şəkillərlə bağlı çox gərgin danışıqlar aparırdı. Şakir Yaqubov isə Dilman Musayevdən, Mehman Fərzullayevdən, Pənah Seyidovdan, Fəzil Yusifoğlundan, Arif Rzaevdən və Xanlar Əliyevdən ibarət texniki heyəti səfərbər etmişdi.

Çox çətinliklə qəzetin çapına razılıq alındı. Amma nə olsun, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin elan etdiyi müddətsiz tətillə qüvvədə idi və bu tətillə "Kommunist" nəşriyyatının fəhlələri də qoşulmuşdular. Danışıqlar bir fayda vermədi. Dedilər, yalnız Nəcəf Nəcəfov istisna hal kimi "Səhər" in çapına icazə verə bilərlər. Biz də yaxşı bilirdik ki, xalq hərəkatının digər fəalları kimi Nəcəf Nəcəfov da axtarırdı. Çox çətinliklə onun yerini öyrənib "Səhər" in çapına razılıq verməsini xahiş etdik. O, fəhlələrə məktub göndərdi, amma onlar iki ayaqlarını bir başmağa diredilər ki, yox, gərək şəxsən özü gəlsin. Gecə vaxtı komendant saatında Nəcəf Nəcəfov nəşriyyata necə getirək? Üstəlik, onu həbs edə bilirdilər. Amma başqa əlac da yox idi. Refail müəllim şəxsi münasibətlərdən istifadə edib general Aleksandrovun maşınını Əhmədliyə - Nəcəf Nəcəfovun gizləndiyi mənzilə göndərdi. Onu hərbiçilərə "Səhər" qəzetinin

şöbə müdiri kimi təqdim etdik. Allah Nəcəfə rəhmət eləsin, fəhlələrlə danışdı, qəzetin çapının vacibliyini başa saldı. Yalnız bundan sonra "Səhər" in ərşəyə gəlməsi prosesi başladı. Qəzetin ilk nüsxələrini əlimizə alanda artıq günorta olmuşdu. Qəribə hissələr keçirdik, bilmirdik sevinək, yoxsa ağlayaq.

- Yadımdadır, Mezahir müəllim, həmin gün Şəhidlər Xiyabanına gələn hər kəsin əlində "Səhər" var idi. Şəhərin müxtəlif yerlərində dayanmış yük maşınlarından dərdli xalqa "Səhər" paylanırdı. Qəzetin nüsxələri müxtəlif vasitələrlə başqa respublikalara, İrana, Türkiyəyə də göndərildi. Bir gün sonra doktor Cavad Heyet Tehrandan zəng vurmuşdu. "Səhər" tanınmış ziyalı Aqşin Ağkəmərliyə də çatmışdı. O bildirdi ki, qəzetimizi ərəb əlifbası ilə nəşr etdirib Təbrizdə və Ərdəbildə də yayıblar.

- Mən onu da xatırlayıram ki, siz təkcə qəzet buraxmadınız, informasiya blokadasını yarmaq üçün başqa vasitələrdən də istifadə etdiniz.

- Mənim hökumət telefonum var idi. Biz başqa respublikalarda yaşayan, nömrəsini bildiyimiz hər bir kəsə zəng vururuq. Telefonçu qızlarımız sağ olsunlar. Tez bir zamanda bizi Rusiyanın, Gürcüstanın, Özbəkistanın, Ukraynanın, Litvanın, Belarusun, Qazaxıstanın müxtəlif şəhərləri ilə cəlaşdırırdılar. Biz Bakıda baş verən hadisə, ordunun törətdiyi misli görünməmiş vəhşilik barədə tanımadığımız adamlara məlumat verirdik. Ümid edirdik ki, onlar da kiməsə deyəcəklər, bu xəbər yayılacaq. Günün axırında hərbiçilər duyuyq düşüb hökumət telefonumu da kəsdi. Amma artıq iş-şəndən keçmişdi.

- İllər ötür, artıq 20 Yanvar qırğınının ötən əsrin hadisəsi kimi danışılır.

- Xox, 20 Yanvar Azərbaycan tarixinin həm faciəli, həm də qəhrəmanlıq səhifəsidir. Ölkəmizdə 20 Yanvar şəhidlərinin adları hörmətlə, ictimaiyyətlə bölüşülür. Möhtərəm prezidentimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə şəhidlərimizin xatirəsinə möhtəşəm abidə ucaldılıb. Şəhid ailələri müəyyən imtiyazlardan istifadə

edirler. 20 Yanvar şəhidlərinə ehtiram heç vaxt azalmayacaq. Əksinə, illər keçdikcə onların şərəfinə ucaldılmış abidə daha möhtəşəm görünəcək. Elə bizim "Şəhər"i də 20 Yanvar şəhidlərinin unudulmaz xatirəsinə ucaldılmış ən böyük söz abidəsi hesab etmək olar. Biz qəhrəman vətən övladları ilə fəxr edirik, daim onları xatırlayırıq. Bir jurnalist kimi mənəvi rahatlığımız ondadır ki, hər dəfə 20 Yanvar hadisələrindən söhbət düşəndə hökmən bizim "Şəhər"i də xatırlayacağıq.

**ŞAKİR
YAQUBOV**

O vaxtlar SSRİ məkanında çox məşhur olan "Şit" ("Siper") ictimai təşkilatını da xatırlatmaq istəyirəm. Həmin təşkilatın müstəqil hərbi ekspertlərinin bir qədr sonra, 90-cı il iyunun 22-də elan olunmuş rəyi rəhmətlik Midhət Abasovun başçılıq etdiyi komissiyaın bəyanatı ilə eynilik təşkil edirdi və həтта bir çox məqamlarda ondan üstün idi. Ehtiyatda olan 1-ci dərəcəli kapitan, texnika elmləri namizədi A.A.Yevstiqneyev, ehtiyatda olan 2-ci dərəcəli kapitan, hüquq elmləri namizədi (sonralar elmlər doktoru) Q.M.Melkov və ehtiyatda olan polkovnik-leytenant B.V.Murasovdan ibarət müstəqil ekspertlər qrupu siyasi-hərbi məsələlərə aid olan sənədlərin və məlumatların tədqiqi və öyrənilməsi əsasında aşağıdakı rəyə (ixtisarla) gəlmişdir:

"Müstəqil hərbi ekspertlərdən ibarət komissiya fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinin nəticələrinin təhqiqi üzrə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin istintaq komissiyasının dəvəti ilə 1990-cı il iyunun 12-dən 22-dək paytaxt Bakı şəhərində olmuş və mövcud istintaq sənədlərini öyrənmişdir; 18 videokassetə (54 saat), o cümlədən Moskva şəhərində SSRİ xalq deputatlarına nümayiş etdirilmiş kassetə baxmışdır; ballistik və trassoloji ekspertiza materiallarını, tibbi rəyi, şəhər xəstəxanalarının və morqun arayışını və tibbi-sanitariya personalının şəhadətlərini öyrənmişdir; hadisələrin onlarca şahid və

iştirakçıları ilə ətraflı söhbətlər etmişdir.

Müstəqil ekspertlər müəyyən etmişlər ki:

Yanvarın 13-dən 15-dək olan müddətdə Bakı şəhərində erməni əhaliyə qarşı talanlara yol verilmişdir. Heç bir günahı olmayan kişilər və qadınlar, qocalar qurban getmişlər. Talanlar zamanı həmin vaxt şəhərdə olan Azərbaycan SSR-in Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin, SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin daxili qoşunları demək olar fəaliyyət göstərməmişlər, ermənilərin öldürülməsi, zorakılıqlar, soyğunçuluq və hərəc-mərclik çox vaxt onların gözü qabağında baş vermişdir.

Daxili qoşunlar 13-15 yanvar tarixində baş vermiş talanların qarşısını ala bilmədilər? Şübhəsiz, ala bilmədilər! Lakin onlar öz Konstitusiya borcunu yerinə yetirməmişlər. Daxili qoşunların fəaliyyətsizliyini izah edən bir-birinə tamamilə zidd cəhdlər də olmuşdur. Bakının komendantı general-leytenant Dubinyak mətbuatda məlumat verib bildirmişdi ki, daxili qoşunlar əmr almamışdılar, Azərbaycan SSR qanunları isə onların fəaliyyətini tənzimləmir; daxili qoşunların reisi Şatalin isə demişdir: "Heç kim bizdən kömək istəməmişdi".

Bu cür bəyanatların heç bir hüquqi əsası yoxdur. Azərbaycan SSR-in və Bakı şəhərinin partiya-dövlət aparatı talanlara qarşı mübarizəni və erməni ailələrin müdafiə olunmasını qətiyyətlə təşkil edə bilməmiş, bununla da özünün tam kömək-sizliyini, çəqsizliyini və səlahiyyətsizliyini göstərmişdir.

Şəraitin kəskinləşməsinə və siyasi böhranın inkişafına (qırğınlardan əlavə) təsir göstərən səbəblər sırasına aşağıdakılar daxildir:

- Ermənistanı və DQMV-ni tərk etmiş 200 min nəfərə yaxın azərbaycanlı qaçqının yerləşdirilməməsi və son dərəcə yoxsul vəziyyətində yaşaması; qaçqınların xeyli hissəsinin Bakıda qalması; Azərbaycan SSR-in və Bakı şəhərinin partiya-dövlət aparatının onlara qarşı demək olar tam biganəliyi. Azərbaycan SSR hökuməti qaçqınların çətinliklərini qanun

çərçivəsində xeyli dərəcədə yüngülləşdirə bilərdi, lakin hökumət bunu etməmişdir;

- hərbiçilərin və ayrı-ayrı Azərbaycan və rus vətəndaşlarının ailələrinin ünvanına təhdidlərə yol verən ekstremist ünsürlərin fəaliyyət göstərməsi;

- erməni yaraqlılarının Azərbaycan kəndlərinə və DQMV-də və sərhədyanı (Azərbaycanla Ermənistan arasında) rayonlarda ayrı-ayrı vətəndaşlara qarşı bu günədək davam edən basqınlarının miqyasının genişlənməsi; azərbaycanlı əhalidə özünün həyatını və əmlakını səmərəli müdafiə etmək imkanının olmaması; respublikanın partiya-dövlət aparatının öz vətəndaşlarını erməni yaraqlıların hücumlarından qorumağı tamamilə bacarmaması; Mərkəzin respublikanın ərəzi bütövlüyünü, sərhədlərinin toxunulmazlığını və respublika əhalisinin təhlükəsizliyini və əmlakını qorumaq üzrə Konstitusiyaya öhdəliklərini yerinə yetirməkdən yayınması; ölkədə (SSRİ-də), Ermənistanda və Azərbaycanda özlərinin hakimiyyətini istənilən vasitələrlə və yollarla saxlamaq naminə bu münafiqşənin davam etməsində maraqlı olan korrupsiyaya uğramış qüvvələrin mövcudluğu;

- hərbi qulluqçuların ailələrinin, o cümlədən bir hissəsinin Bakıya gəlmiş ordu generalı Varennikovun göstərişinə əsasən çıxıb getməsi. Bu, azərbaycanlı və rus əhali arasında qorxu və inamsızlıq şəraitini xeyli dərəcədə gücləndirmişdir;

- daxili qoşunların, Sovet Ordusunun nizami hissələrinin, habelə (yayılmış informasiyaya görə, Bakıda qırılan) rusları təcili olaraq "xilas etmək üçün" ehtiyatda olanlardan ibarət əlavə qoşunların Bakıya və ətraf yerlərə gəlməsi;

- fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməyəcəyi barədə Mərkəzin və Azərbaycan SSR-in partiya-dövlət aparatı (Primakov, Mixaylov, Girenko, Daşdəmirov, Azərbaycan KP Bakı Şəhər Komitəsinin birinci katibi, SSRİ-nin xalq deputatı M.R.Məmmədov) tərəfindən verilən möhkəm vədlərin müqabilində ey-

ni zamanda fəvqəladə vəziyyətin və qadağan saatının tətbiq ediləcəyi barədə şaiyələrin güclənməsi; respublika rəhbərliyinin istefası və əhalini erməni yaraqlılarının hücumlarından müdafiə etmək tələbləri ilə keçirilən mitinglərin iştirakçılarının sayının durmadan artması; AXC-nin rolunun güclənməsi müqabilində respublikada siyasi hakimiyyətin tamamilə iflic vəziyyətinə düşməsi. AXC əhalinin əksər hissəsi tərəfindən dəstəklənən, bir sıra yerlərdə paralel hakimiyyəti həyata keçirən təsirli ictimai qüvvəyə çevrilmişdir. Hakimiyyəti həтта ələ keçirmək lazım olmamışdır, çünki göstərilən vaxt hakimiyyət əslində mövcud deyildi;

- Azərbaycan SSR-in partiya-dövlət aparatının respublikanı və xalqı idarə etmək üzrə bacarıqsızlığının güclənməsi, respublika rəhbərliyinin tamamilə nüfuzdan düşməsi;

- Bakı qarnizonu və Qırmızıbayraqlı Xəzər Donanması hissələrinin dislokasiya yerlərinin önündə piketlərin təşkili, Bakıya qoşunların daxil olmaması üçün neqliyyat magistrallarının, kazarma və hissələrdən çıxan yolların qarşısının böyük yük maşınları və benzin daşıyan maşınlarla kəsilməsi;

- SSRİ-nin Naxçıvan MSSR ərazisindəki dövlət sərhədində mühəndis qurğularının dağıdılması.

Yanvarın 18-də və 19-da baş verən hadisələr göstərir ki, Bakı qarnizonunun, daxili qoşunların və Qırmızıbayraqlı Xəzər Donanması hissələrinin qüvvəsi ilə qan axıdılmasının qarşısını almaq hələ mümkün idi. Bakı Ümumqoşun Məktəbinin zabitlər kollektivi SSRİ Ali Sovetinin sədrinə və SSRİ müdafiə nazirinə müraciət etmişdilər. Zabit yığıncağı şurasının sədri polkovnik A.Savelyev və siyasi şöbənin rəisi polkovnik A.Rusakovun imzaladığı teleqramda deyildi: "... Bakıda vəziyyətə Azərbaycan Xalq Cəbhəsi nəzarət edir, Bakı şəhərində yığılıb qalmış problemləri həll etmək üçün siyasi iş metodlarından hələ heç də tam istifadə edilməmişdir. Biz əminik: Bakı şəhərində ikinci Rumıniyaya yol verməmək olar". Lakin Mərkəz şəraiti saf-

çürük etməyi bacarmamış və ya bunu istəməmişdir.

Radio və televiziya verilişləri mərkəzinin (RTM) enerji blokunun partladılması. Yanvarın 19-da RTM-ni idarələrarası mühafizə işçiləri və Bakı Ümumqoşun Məktəbinin kursantları (160 nəfər) qorumuşlar. Azərbaycan SSR Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin hazırladığı 1990-cı il 17 may tarixli 011/69 nömrəli arayışa uyğun olaraq, yanvarın 19-da AXC təmsilçilərinin televiziya ilə çıxışı nəzərdə tutulmamışdır. Elə bu arayışda deyilir ki, televiziyanı və radionu ələ keçirmək barədə AXC çağırışlara yol verməmişdir.

Yanvarın 19-da saat 19-da RTM-ə yarımhərbçi-yarımdımañçı geyimində 4 silahlı adam gəlmis, RTM-in mühafizəçiləri onların sərəncamlarını danışıqsız yerinə yetirmişlər. Gəlenlər enerji blokunun növbə reisi İ.A.Hüseynovdan və növbə elektrik V.M.Romanovdan aydınlaşdırmaq istəmişlər ki, RTM-in enerji təchizatını necə tamamilə sıradan çıxarmaq olar, ehtiyat dizel-elektrik generatorları varmı, yoxmu. Lakin İ.A.Hüseynov və V.M.Romanov bu sorğu-sualın nəşə yaxşı bir şey vəd eləmədiyindən şübhələnərək elektrik təchizatının tam sxemini onlara izah etməmişlər. Sorğu-sualdan sonra Hüseynovla Romanov otaqdan çıxarılmış və mühafizə altına alınmışlar. Saat 19.30-da enerji bloku partladılmışdır. RTM-in mühafizəçiləri bu partlayışa heç bir reaksiya verməmişlər.

Biz, müstəqil hərbi ekspertlər bu nəticəyə gəlmişik ki, RTM-in enerji bloku Sovet Ordusunun və ya Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin xüsusi qrupu tərəfindən partladılmışdır.

Bakı əhalisinə fövqəladə vəziyyətin başlanması haqqında xəbər verilməmişdir. Qoşunların yeridilməsi gözənilmədən başlanmış, bu da dinc əhali arasında böyük qırğına gətirib çıxarmışdır. Öz ölkəsinin xalqına qarşı bu cür hərəkətlər ağır cinayətdir. Hüquqi və beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərindən hərbi qüvvənin tətbiqinə hazırlıq barədə əhəlinin qabaqcadan xəbərdar edilməsi faktının özü az əhəmiyyət kəsb etmir.

Bu zaman adamlar ayılmaq və evlərinə dağılışmaq üçün vaxt əldə edərdilər.

Azərbaycan xalqına SSRİ Ali Soveti sədrinin özü müraciət edə bilərdi. O, yanvarın 20-də, artıq gec olduğu vaxt deyil, yanvarın 19-da fövqəladə vəziyyətin tətbiq olunmasını rəsmən elan etməli idi. Lakin o bunu etməmişdir. Müdafiə naziri də bunu etməmişdir. Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi barədə əhəli rəsmən komendant Dubinyakin radio ilə və vertolyotlardan səpilən vərəqələr vasitəsilə elanından yalnız səhər saat 5.30-da xəbər tutmuşdur, bu vaxt isə artıq qan tökülmüşdü.

Daxili qoşunlarda, desant hissələrində, Salyan kazarmalarında, Qırmızıbayraqlı Xəzər Donanmasında, şəhərə daxil olan digər hissələrdə şəxsi heyətin şəhər şəraitində hərəkətlərə psixoloji hazırlığı ştatlı siyasi işçilər tərəfindən, ehtiyatdan olanlar arasında isə səfərbər edilmiş onlarca partiya və komсомol işçisi tərəfindən aparılmışdır.

Bakı qarnizonu hissələrində, Qırmızıbayraqlı Xəzər Donanmasında, Bakı Ümumqoşun Məktəbində zabitlər, əsgərlər, serjantlar, starşınalar, kursantlar və matrosalar azərbaycanlı əhəliyə qarşı düşmənçilik hissi bəsləməmişlər. Bu hissələrin istifadə edildiyi istiqamətlərdə mülki əhəli arasında qurbanlar daha az olmuşdur.

Ehtiyatdan olanlar arasında və şəhərə birinci dəfə gələn hissələrdə vəziyyət başqa cür olmuşdur və onlar psixoloji cəhətdən güclü təzyiqə məruz qalmışlar. Şəxsi heyətə aşağıdakı informasiya yeridilmişdir:

- sizi Bakıya rusları müdafiə etmək üçün çağırırlar; yerli əhəli onları vəhşicəsinə qırır;
- Salyan kazarmalarının ətrafında, evlərin damında snayperlər yerləşmişdir;
- yaxınlıqdakı evlər, damlar, mənzillər AXC-nin avtomatçıları ilə doludur, onlar sizi kütləvi surətdə avtomat-pulemyot atəşi ilə qarşılayacaqlar;

- yaraqlılara milis, daxili qoşunlar və sovet ordusu forması geyindirilə bilər.

İstintaq komissiyasındakı materiallardan görünür ki, ehtiyatda olanlar arasında erməni millətindən olan şəxslər də olmuşdur. Bundan əlavə, burada müəyyən sayda cinayətkar ünsürlərə də təsadüf edilmişdir.

İstintaq komissiyasında piketçilərdə silahın olması barədə sənədli təsdiq yoxdur. Belə sənədləri komissiyaya və hərbi ekspertlərə nə Zaqafqaziya Hərbi Dairəsi hərbi prokurorunun müavini İ.A.Klimov, nə də ekspertlərin söhbətləşdiyi digər rəsmi şəxslər təqdim etmişlər.

Qoşunların demək olar bütün istiqamətlərdən Bakıya yeridilməsi və Bakı qarnizonunun və Qırmızıbayraqlı Xəzər Donanması hissələrinin yerləşdiyi ərazilərin blokadasının yarılması "Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyət təbiiq edilməsi haqqında" SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1990-cı il 19 yanvar tarixli fərmanına uyğun olaraq yanvarın 20-də saat 00-də başlanmışdır. Tanklardan, zirehli transportyorlardan, piyadaların döyüş maşınlarından istifadə edilmişdir (zirehli texnikada bort nömrələri göstərilməmişdir), Qırmızıbayraqlı Xəzər Donanması gəmilərindən şəhərə desant çıxarılmışdır. Aeroport rayonundan qoşunların hərəkəti yanvarın 19-da saat 23-də başlanmışdır.

Qoşunlar bütün istiqamətlər üzrə intensiv surətdə nizamsız avtomat-pulemyot atəşi açmışlar, bu da mülki əhali arasında çoxsaylı qurbanlara gətirib çıxarmışdır. 121 nəfər həlak olmuş, 700 nəfərdən çox adam yaralanmış, 12 nəfər itkin düşmüşdür. Aeroport rayonundan gələn və ehtiyatda olanlardan komplektləşdirilmiş qoşunların hərəkəti xüsusi amansızlığı ilə seçilmişdir. Şəhər saat 6.00 üçün qoşunlar şəhəri tam nəzarətə götürmüşlər.

Hər dənbir atəşlər yanvarın 20-24-də şəhərin müxtəlif hissələrində, xüsusən Salyan kazarmaları rayonunda intensiv

şəkildə davam etmişdir. Buxtada blokadanın yarılması yanvarın 25-də Qırmızıbayraqlı Xəzər Donanması qüvvələri tərəfindən minimum itki ilə (3 nəfər yaralanmışdır) həyata keçirilmişdir. Qırmızıbayraqlı Xəzər Donanmasının hərəkətlərindən mülki əhali zərər çəkməmişdir.

Ordunun ümumi itkiləri: 21 nəfər həlak olmuş, 90 nəfər yaralanmışdır. Yanvarın 20-də ordu cəmi 9 nəfər itirmişdir.

Çoxsaylı şahidlər təsdiqləyirlər ki, onlar şəhərin müxtəlif hissələrində qoşunlara avtomatdan atəş açıldığı nömrəsiz avtomatçılar görmüşlər. Atəş açıldıqdan sonra maşınlar dərhal aradan çıxmışlar. Maşınlarda kimlərin olduğu müəyyən edilməmişdir.

Beş günlük döyüşlər ərzində müəyyən sayda əli silahlı yaraqlı və snayper tutulmalıydı (soyadlar və adlar, ələ keçirilmiş silahların nömrəsi müəyyənləşdirilməklə). Lakin istintaq komissiyasında belə yaraqlıların soyadı yoxdur. Vəzifəli şəxslər hərbi ekspertlərə heç bir əşyayı-dəlil, heç bir soyad təqdim etməmişdir. Sorğu-sual edilmiş rəsmi şəxslərin heç biri silahlı yaraqlı tutduqlarını bəyan etməmişdir.

Hərbi ekspertlər bu nəticəyə gəlmişlər: fəvqəladə vəziyyət tədbirlərini həyata keçirərkən ayrı-ayrı hərbi qulluqçular insanlığa sığmayan hərəkətlərə yol vermişlər ki, bunlar da Beynəlxalq Hərbi Tribunalın nizamnaməsi, müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında 1949-cu il Cenevrə konvensiyaları və onlara əlavə edilmiş 1977-ci il tarixli I və II protokollar və Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsi ilə hərbi cinayətlər sayılır.

Aşağıdakılara yol verilmişdir:

1) Adamların durduğu yerdə xüsusi amansızlıqla güllələnməsi. Məsələn, Y.M.Meyeroviçin bədənində 21, R.M.Xanməmmədovun bədənində 10-dan artıq, R.M.Rüstəmovun bədənində 23 və s. güllə yarası vardır, 39 nömrəli marşrutda işləyən "İkarus" markalı avtobus səmşinilərlə birlikdə atəşə tutulmuşdur;

2) Tankların və ZTR-lərin bilə-bilə minik maşınlarının

üzərindən keçməsi və maşınların içərisində olan adamların qətlə yetirilməsi;

3) Xəstəxanaların, təcili yardım maşınlarının atəşə tutulması və həkimlərin öldürülməsi, yaralıları yardım göstərməkdə tibbi-sanitar heyətinə maneçilik törədilməsi. Məsələn, yolda tanklar tərəfindən 67-50 AQP nömrəli təcili yardım maşını atəşə tutulmuş və həkim A.V.Marxevka öldürülmüşdür, 67-51 AQP nömrəli maşın atəşə tutulmuş və həkim R.Məmmədov öldürülmüşdür, əsgərlər tərəfindən 39-97 AQS nömrəli maşın və həkim V.İ.Nərimanov, 96-64 AQP nömrəli maşın və həkim Z.A.Sultanov atəşə tutulmuşdur;

4) Yaralıların qətlə yetirilməsi;

5) Süngü ilə qətlə yetirmək. Qurbanlar arasında kor rus kişisi Yefimichev də vardır;

6) Kalaşnikov avtomatında ağırlıq mərkəzi dəyişdirilmiş 5,45 kalibrli güllələrdən istifadə edilməsi; bu güllələr bədəne daxil olarkən hərəkət istiqamətini dəyişir, bir neçə hissəyə parçalanaraq, bədənin geniş sahələrini məhv edə bilir. Belə güllələr sadəcə olaraq insanı sıradan çıxarmır, həm də onun əzablarını dəfələrlə artırır və ölümünü ləğv edir. Belə güllələrlə qətlər barədə misallar saysız-hesabsızdır;

7) Xəbərdarlıq etmədən adamlara atəş açılması;

8) Talançılıq, mənzillərdə və vətəndaşlara qarşı soyğunçuluq, vətəndaşların və tutulmuş şəxslərin təhqir edilməsi və insanı ləyaqətinin alçaldılması.

Aparılmış təhqiqata əsasən müstəqil hərbi ekspertlər aşağıdakı nəticələrə gəlmişlər:

1990-cı ilin yanvarında Bakıda baş vermiş qanlı faciə hüquqi dövlət şəraitində ola bilməz. Mahiyyətində dayanan zorakılığa və terrora əsaslanan totalitar rejim fəaliyyət göstərməkdə davam edir.

Yanvar hadisələrinin səbəblərindən biri odur ki, SSRİ Konstitusiyasının Azərbaycan SSR-ə verdiyi suveren hüquq-

lar həqiqətdən uzaq yalançı hüquqlar olaraq qalır. SSRİ Konstitusiyasının 119-cu maddəsinin 14-cü bəndi tapdalanmışdır, bunun üçün məsuliyyət SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri M.S.Qorbaçovun üzərinə düşür.

SSRİ Silahlı Qüvvələrindən növbəti dəfə xarici təcavüzdən qorunmaq üçün deyil, öz xalqına qarşı istifadə edilmişdir. Bakıdakı hadisələrin ağır nəticələrindən biri partiya-dövlət aparatının üzərinə cəza funksiyalarını qoyduğu orduya xalqın neqativ münasibətinin daha da dərinləşməsidir.

Bakı hadisələri Sovet dövlətinin tarixində ən ağır cinayətlərdən biridir, amansızlığına və miqyaslarına görə 1989-cu il aprelin 9-da Tbilisidə baş vermiş hadisələri xeyli üstələyir. Bu cinayət cəza əməliyyatı xarakteri daşıyır və günahsız adamlara qarşı qabaqcadan təşkil edilmiş, müharibənin aparılmasının beynəlxalq hüquqda qadağan edilmiş vasitələri ilə, xüsusi amansızlıqla həyata keçirilmiş qırğındır.

Əməliyyata rəhbərlik edən və ordunun şəxsi heyəti tərəfindən hərbi cinayətlərin həyata keçirilməsi imkanlarına yol vermiş SSRİ-nin müdafiə naziri bununla da Beynəlxalq Hərbi Tribunalın nizamnaməsinin 6-cı maddəsi, habelə Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin şəxsiyyətə qarşı cinayətlərə aid olan maddələri (üçüncü fəsil) ilə tövsiyə edilən hərbi cinayət törətmişdir.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi barədə fərmanın aidliyyəti olmayan Lənkəran və Neftçala şəhərlərinə qoşunlar yeridilmişdir. Nəticədə bu şəhərlərdə 8 nəfər həlak olmuş, 42 nəfər yaranmışdır, o cümlədən Ə.B.Cəfərov və T.Q.Abdullayev tutulduqdan sonra öldürülmüşlər.

Azərbaycan xalqı əleyhinə cinayətin törədilməsi barədə mərkəzi mətbuat hər vaxtla susur, açıq-aşkar dezinformasiya yayılır. Yalnız "Komsomolskaya pravda", "Oqonyok" və bəzi digər kütləvi informasiya vasitələri həqiqəti söyləməyə çalışırlar.

Müstəqil hərbi ekspertlər:

Ehtiyatda olan 1-ci dərəcəli kapitan, texnika elmləri namizədi, xalq deputatı Yevstiqneyev A.A.

Ehtiyatda olan 2-ci dərəcəli kapitan, hüquq elmləri namizədi Melkov Q.M. (Qorbaçovun göstərişi ilə Bakıda əliyalın əhalinin atəşə tutulmasına etiraz əlaməti olaraq Moskva Dövlət Hüquq Akademiyası partiya təşkilatının ilk yığıncağında Sov.IKP sıralarından çıxmışdır)

Ehtiyatda olan polkovnik-leytenant Murasov B.V.

Bakı şəhəri, 22 iyun 1990-cı il "

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

Şakir, 20 Yanvar qırğınının sonra hamımızın diqqəti Moskva-yə yönəlmişdi. Sadələvh adamlar idik, elə bilirdik ki, səlahiyyətli şəxslər baş verən hadisələri araşdırıb xalqa əsl həqiqəti söyləyəcəklər. Səhv eləmirəmsə, fevralın əvvəllərində Sov.IKP MK-nın plenumu oldu, sonra isə SSRİ Ali Sovetinin sessiyası keçirildi. Amma deputatlar Bakı hadisələrinə gözlədiyimiz münasibəti göstərmədilər. Adamda elə təəssvür yaranırdı ki, onlar Moskva-yə misli görünməmiş cinayəti müzakirə eləməyə yox, onu örtbasdır eləməyə toplaşblar...

**ŞAKİR
YAQUBOV**

Hə, Məzahir, yaxşı yadımdadır, fevralın 5-də Sov.IKP MK-nın üç gün davam edən plenumu açılmışdı. Baş katib Mixail Qorbaçov çıxış edərək məruzənin ümumi kontekstində cəmi 15 gün əvvəl müttəfiq respublikalardan birində baş vermiş qanlı qırğın barədə, hətta məhz 19-20 yanvar hadisələri barədə deyil, 13-14 yanvar barədə bu birçə abzası söyləməklə kifayətlənmişdi: "Sovet Ordusunun və Daxili İşlər Nazirliyi daxili qoşunlarının əsgər və zabitləri xalq qarşısında yüksək məsuliyyət hissi, mərdlik, səbir göstərmiş, bununla da qanlı qırğının

genişlənməsinin qarşısını almış, adamların həyatını xilas etmiş, regionda vəziyyətin dinc məcraya düşməsi üçün zəmin yaratmışlar... Bakıda talançıların hərəkətləri özünün xüsusi amansızlığı ilə fərqlənirdi. Əgər əvvəlcə Dağlıq Qarabağda və bəzi sərhəddən rayonlarda, sonra isə Bakıda fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməsəydi, onlarca adamın deyil, minlərlə və on minlərlə adamın qanı töküləcəkdə. Söhbət, əslində, bax bundan gedir...". Bəs niyə? Bu suala da məruzədə cavab var: çünki "ümumiyyətlə, baş vermiş hadisələri tam təhlil etmək bu plenumun vəzifəsinə daxil deyildir".

Ənənəyə uyğun olaraq, Sov.IKP MK plenumundan sonra, fevralın 14-də SSRİ Ali Sovetinin üçüncü sessiyası işə başladı. Baş katib Mixail Qorbaçov sessiyanı açdı, Ali Sovetin sədri Anatoli Lukyanov sessiyanın gündəliyi barədə məlumat verdi və SİTA-nın rəsmi məlumatında deyildiyi kimi, "SSRİ xalq deputatı, SSRİ EA-nın müxbir üzvü M.T.Abasov 1990-cı il yanvarın 19-20-də Bakı şəhərində baş vermiş hadisələrin təhqiqatı ilə əlaqədar deputat komissiyasının bəyanatını oxudu". Və bundan sonrakı cümlə: "Gündəliyə Azərbaycan və Ermənistanla vəziyyət, şəraitə qiymət verilməsi və regionda vəziyyəti sabitləşdirmək məqsədilə görülən tədbirlər haqqında ayrıca məsələ daxil edildi". Vəssalam!

Fevralın 19-da Rafik Nişanovun sədrliyi ilə Məclətlər Sovetinin və Yevgeni Primakovun sədrliyi ilə İttifaq Sovetinin birgə qapalı iclası keçirildi. Bu, əslində, elə Ali Sovetin sessiyasının davamı idi, lakin məsələyə xüsusi vaciblik statusu verməmək üçün onu Ali Sovetin palatalarının birgə iclasında müzakirə etmək məqsəduyğun sayılmışdı. İclas iki gün çəkdi və müzakirə edilən məsələ üzrə bəyanatın qəbul olunması ilə nəticələndi. Maraqlı məqam isə budur ki, iki günlük iclas və orada qəbul edilmiş sənəd barədə ölkənin dövrü mətbuatında hər dəfə iki cümləlik informasiya verilməsi ilə məsələ bitmiş sayıldı.

Yəqin ki, elə fevralın 20-si idi. İş otağında oturub işləyirdim. Qapı, həmişəki kimi, açıq idi, ona görə yaxınlaşanı dərhal tanıdım: Xalq Cəbhəsinin mitinq fəallılarından olmayan üzvü şair Vəqif Səmədoğlu idi. Elə danışığına uyğun bir ləngərlə içəri girib salam verdi, mən otaqdakı iki boş stuldan birinə işarə edib əyləşməsinə istədim. Etiraz etmədi, sanki uzun yol gəlmişdi, bir növ tövşüyən kimiydi, oturub bir hovur nəfəs dərməliydi. Nəfəsini dərdi və arxası pəncərəyə - Nizami kinoteatrına tərəf oturduğu halda qaşları ilə yuxarıya tərəf işarə ilə soruşdu:

- Sizdə nə xəbər var?... - Yəni bizim nələrdənsə xəbərimiz var, bəs sizdə əlavə nə var. Yəqin şair güman edirmiş ki, əgər biz ölkənin 1 nömrəli qəzetiyiksə, üstəlik də Mərkəzi Komitə ilə birbaşa bağlıyıqsa, deməli, bizdə müəyyən dairələrə məlum olmayan hansısa məlumatın olacağına ümid bəsləmək mümkündür.

- Nə vermişiksə, bildiyimiz də elə budur, - deyə mizin üstündəki qəzetin təzə nömrəsinə işarə elədim. - Amma ola bilsin ki, saat 11-dən sonra tələtyapdan təzə nəse olsun, gözləyirik...

- Həə... - Şair bir qədər pauza verdikdən sonra dedi: - Nə cür alçaqlıq desən, bunlar el atırlar. Yazov dünən çıxış eləyib, - bu, mənim üçün təzə informasiya idi, çünki qapalı iclas barədə dərc etdiyimiz informasiyada nəinki bu barədə, ümumiyyətlə, hər hansı bir çıxışçı barədə heç bir məlumat yoxdu, - deyib ki, bu azərbaycanlılara inanmaq olmaz, bunlar Mərkəzi şantaj etmək üçün hər cür fırıldaq əl atırlar. Bu dəfə onlar Kirov adına mərkəzi parkda qazdıqları qəbirliyi doldurmaq üçün Dağıstandan cəsədlər alıb gətiriblər... Rəqəm də göstərib... Dedim, bəlkə sizdə bunun yazılı mətni var, ona görə gəldim...

Marşal Dmitri Yazov o vaxt SSRİ-nin müdafiə naziri idi, yanvarın 20-də Bakıda fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi barədə qərarın qəbul olunması və "FV-yə əməl edilməsi" əməliyyatına sovet qoşunlarının cəlb olunması prosesinə bilavasitə rəhbərlik et-

mişdi, dolayısı ilə şəhidlərimizin birbaşa qatillərindən biri idi.

...Yazovun həmin çıxışının audioversiyasını mən 1990-cı ilin oktyabrında dinlədim: o vaxt rəsmən SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin üzvü, sonralar isə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk dövlət katibi olmuş mərhum Tofiq İsmayılov Ali Sovetin palatalarının qapalı iclasındakı müzakirələrin gedişində portativ maqnitofon kasetinə yazılmış həmin çıxışı "Kommunist"ın redaksiyasına kiməsə gətirmişdi. Kaset əldən-ələ keçdi və nəhayət, mənə də onu dinləmək növbəsi çatdı...

Vəqif Səmədoğlunun redaksiyaya gelişindən bir gün sonra - fevralın 21-də "Kommunist"də Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Ayaz Mütəllibovun fevralın 19-dakı müzakirələr zamanı etdiyi çıxışın mətni dərc olundu. Həmin çıxışda iki ildən bəri davam edən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, o cümlədən həmin münaqişənin doğurduğu 20 Yanvar qırğını ilə bağlı tək birçə rəqəm əksini tapıb -guya Quqarkda 70 nəfər azərbaycanlı qurban gedib. 20 Yanvar Azərbaycanı isə heç yada da düşmür...

... Nəhayət, Qara şənbədən düz 43 gün sonra SSRİ Ali Soveti sessiyasının qəbul etdiyi yeni tarazlı qərarda ("Azərbaycan SSR-də və Ermənistan SSR-də vəziyyət və həmin regionda şəraitli normal hala salmaq tədbirləri haqqında") böyük faciəmiz "1990-cı ilin yanvarında baş vermiş bütün cinayət faktları və hüquqa zidd hərəkətlər" kimi təfsir olunacaq, bilavasitə Qara şənbənin təşkilatçılarına, konkret desək, SSRİ İttifaqı Prokurorluğuna, SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinə və SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə təpsirlənəcəydi ki, Azərbaycanın hüquq mühafizə orqanları ilə birlikdə Azərbaycan SSR Ali Soveti komissiyasının çıxardığı nəticələri nəzərə alaraq, həmin "fakt"ların və "hərəkət"lərin ən qısa müddətlərdə təhqiqini təmin etsinlər və iki ay ərzində SSRİ Ali Sovetinə müvafiq məlumat təqdim etsinlər.

Bu qədər ağır-acıdan sonra, 90-cı il martın 5-də qəbul edil-

miş "Azərbaycan SSR-də və Ermənistan SSR-də vəziyyət və həmin regionda şəraiti normal hala salmaq tədbirləri haqqında" adlı qərarın nə qədər müəmmalı və böğazdan yuxarı, düşüq sənəd olduğunu ele preambulasından görmək olurdu:

"SSRİ Ali Soveti Azərbaycan SSR-də və Ermənistan SSR-də vəziyyəti müzakirə edərək regionda hadisələrin inkişafından çox narahat olduğunu bildirir. İki qonşu respublikanın münəqişəsi təhlükəli həddə çatmışdır, Zaqafqaziya xalqlarına və bütün ölkəyə, demokratik proseslərin inkişafına böyük zərər vurur.

Vəziyyəti siyasi vasitələrlə normal hala salmaq məqsədilə mərkəzi hakimiyyət orqanlarının göstərdikləri səylər müsbət nəticələr verməmişdir. Hər iki respublikada millətlər arası ziddiyyətlərin qızıqdırılmasının davam etdirilməsi çoxlu insan tələfatına gətirib çıxarmış, yüz minlərlə adam qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür.

Belə vəziyyətdə 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycan SSR-in Dağılıq Qarabağ Muxtar Vilayətində, bəzi rayonlarında və Ermənistan SSR-in Gorus rayonunda, sonra da Bakıda fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi silahlı toqquşmaların, kütləvi iğtişaşların genişlənməsi, qanunun tələblərinə tabəsizlik şəraitində zorakılığın qarşısını almaq üçün ifrat, lakin zəruri tədbir olmuşdur.

SSRİ Ali Soveti zərər çəkənlərə səmimi təsəlli verir, həlak olmuş dinc vətəndaşların və hərbi qulluqçuların qohum-əqrəbasının kədərinə şərik çıxır, Azərbaycan və Ermənistan xalqlarını əsil faciəyə məruz qoymuş ekstremist qüvvələrin və korupsiyaya qurşanmış ünsürlərin hərəkətini qətiyyətlə pisləyir".

Bu cür yayğın, tarazlı girişdən sonra qərar da 8 bəndlik "əməli hissə" gəlirdi:

"SSRİ Ali Soveti qərara alır:

1. Azərbaycan SSR-in və Ermənistan SSR-in öz ərazilərində bütün millətlərdən olan vətəndaşların hüquqlarının və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, normal həyat fəaliyyətinin və

ictimai asayişin qorunması üçün tam məsuliyyət daşıdıqları nəzərə alınaraq, respublikaların dövlət hakimiyyəti və idarə orqanlarına bir vəzifə olaraq tapşırılsın ki, hər iki respublikanın hüquq bərabərliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyü prinsiplərini əsas tutub, xalqlar arasında etimadı və həmrəyliyi bərpa etmək haqqında respublikalararası müqavilə bağlanması üçün ictimaiyyəti cəlb etməklə dərhal danışıqlara başlasınlar.

2. Azərbaycan SSR-in və Ermənistan SSR-in dövlət orqanlarına, SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinə və SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə tapşırılsın ki, döyüşçü qruplarını tamamilə tərkisilah etsinlər və əhalidə olan silahı geri alsınlar, terror hərəkətləri, talanlar, kütləvi iğtişaşlar üçün məsul olan ekstremist təşkilatlarının və birliklərinin buraxılmasını təmin etsinlər. Açıq-aşkar millətçiliyi, irqçiliyi və dini fanatizmi təbliğ edən siyasi təşkilatların fəaliyyətini qadağan etmək zəruri hesab olunsun.

3. Azərbaycan SSR dövlət hakimiyyət və idarə orqanlarına tövsiyə olunsun ki, respublikada vəziyyət sabitləşdikcə və əhalinin təhlükəsizliyini təmin edən şərait yarandıqca Bakıda fəvqəladə vəziyyətin ləğv olunması və qoşunların şəhərdən çıxarılması haqqında SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə təkliflər versinlər.

4. Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR nazirlər sovetləri ölkənin bütün xalq təsərrüfatının sabit fəaliyyəti üçün böyük əhəmiyyəti olan müəssisələrə xüsusi diqqət yetirməklə sənaye müəssisələrinin işini normal hala salmaq üçün iki həftəlik müddət ərzində tədbirlər hazırlasınlar və onları SSRİ Nazirlər Sovetinə və İttifaq Sovetinin sənayenin, energetikanın, texnika və texnologiyanın inkişafı məsələləri üzrə komissiyasına təqdim etsinlər.

5. Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR nazirlər sovetləri SSRİ Yollar Nazirliyi və SSRİ Mülki Aviasiya Nazirliyi ilə birlikdə regionun dəmir yolu, avtomobil, hava nəqliyyatında vəziyyətin dərhal normal hala salınması bəresində respublikalar

arasında saziş bağlanmasını təmin etsinlər və nəqliyyat xətlərinin etibarlı işi üçün tədbirlər sistemi hazırlasınlar. İttifaq Sovetinin nəqliyyat, rabitə və informatika məsələləri üzrə komissiyası hər iki respublikadan olan SSRİ xalq deputatları ilə birlikdə bu işdə iştirak etsin və nəticələr haqqında SSRİ Ali Sovetinə məlumat versin.

6. SSRİ İttifaqı Prokurorluğu, SSRİ Daxili İşlər Nazirliyi, SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi Azərbaycanın hüquq mühafizə orqanları ilə birlikdə Azərbaycan SSR Ali Soveti komissiyasının çıxardığı nəticələri nəzərə almaqla 1990-cı ilin yanvarında olmuş bütün cinayət faktlarının və hüquqa zidd hərəkətlərin ən qısa müddətlərdə təhqiqini təmin etsinlər.

SSRİ baş prokuroru və SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi iki ay müddətində SSRİ Ali Sovetinə müvafiq məlumat təqdim etsinlər.

7. SSRİ Nazirlər Soveti Azərbaycan SSR-in və Ermənistan SSR-in nazirlər sovetləri ilə birlikdə qaçqınlara yardım göstərilməsinə dair hökumət proqramı hazırlanmasını sürətləndirsin.

8. Mərkəzi və yerli kütləvi informasiya orqanlarına tövsiyə edilsin ki, millətlərarası münasibətlərlə bağlı problemləri tamamilə, məsuliyyətlə və obyektiv işıqlandırınlar, qərəzli və faktların təhrif olunmasına yol versinlər".

Bu da Bakıda və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarının İttifaq hökumətinin törətdiyi qanunsuzluqlara Mərkəzin verdiyi "qiymət"!..

1990-cı il başa çatacaq, SSRİ xalq deputatlarının üçüncü və dördüncü qurultayları da keçiriləcək, amma Bakı faciəsinin səbəbləri açılmayacaqdı ki, açılmayacaqdı! 1991-ci il aprelin 27-də isə "Krasnaya zvezda" qəzeti deputatların suallarına SSRİ-nin sonuncu baş prokuroru Nikolay Trubinin cavablarını dərc etmişdi. Həmin cavablardan bizi maraqlandıran parçanı sitat gətirirəm:

"Deputat (özünü təqdim etmədi): Hörmətli Nikolay Semyo-

noviç! Xahiş edirəm, deyin görək, 1990-cı ilin yanvarında Bakıda baş vermiş hadisələrin təhqiqi necə gedir?

N.S. Trubin: Bakı hadisələrinə dair işin təhqiqinə xitam verilməmişdir, çünki hərbi qulluqçulardan kimisə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün əsas yoxdur. Azərbaycan prezidenti A.N. Mütəllibov yoldaşa üç-dörd həftə əvvəl bu barədə məlumat göndərilməmişdir». Bu parçada konkret tarix göstərilməyib, bizə isə həmin tarix məlumdur: 1990-cı il dekabrın 20-də SSRİ Baş Hərbi Prokurorluğu hərbi qulluqçuların 20 Yanvarda Bakıda baş vermiş hadisələrlə bağlı əməllərində cinayət tərkibi görməyərək işə xitam vermişdir. Başqa sözlə, SSRİ Ali Soveti əslində 20 Yanvar faciəsinə siyasi və hüquqi qiymət verməkdən imtina etmişdir...

1991-ci ilin sentyabrında "Soyuz" həftəliyi (№38) ATƏT-in (o vaxt bu təşkilat "Avropa təhlükəsizliyə və əməkdaşlığa dair müşavirə" adlanırdı - Ş.Y.) insanlıq meyarına dair III Moskva müşavirəsi haqqında geniş hesabat dərc etmişdi. Hesabatın bir yerində deyilirdi:

"...Tanınmış hüquq müdafiəçisi, sovet nümayəndə heyətinin həmsədrlərindən biri, Rusiya Ali Sovetinin insan hüquqları komitəsinin sədri Sergey Kovalyovun çıxışı çox böyük diqqətlə dinlənildi. O, ölkəmizdə insan hüquqlarının və əsas azadlıqların pozulmasının üç əsas qrupunu qeyd etdi (...).

(...) Onun fikrincə, pozuntuların növbəti kateqoriyası daha müasir xarakter daşıyır. Söhbət özünün əvvəlki statusunu saxlamağa, respublikaların suverenləşməsi prosesinə mane olmağa çalışan nüfuzlu mərkəzi hakimiyyət strukturlarının yaxın vaxtlardakı hərəkətlərindən gedir. S.Kovalyov qeyd etmişdir ki, Alma-Atada, Tbilisidə, Bakıda, Vilnüsədə, Riqada və digər regionlarda silahlı qüvvənin tətbiq edilməsi həmin strukturların əməlidir. Bu cinayətlər mümkün qədər tez SSRİ Prokurorluğu tərəfindən təhqiq olunmalı, istintaqın nəticələri isə ictimaiyyətə bildirilməlidir".

MƏZAHİR SÜLEYMANZADƏ

Artıq neçə saatdır ki, söhbət edirik. Sən 1990-cı il 20 yanvar hadisələri ilə əlaqədar çoxlu rəsmi sənəd təqim etmişən. Əlbəttə, bu sənədlər söhbətimizi müəyyən mənada ağırlaşdırsa da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, hələ də 20 Yanvar faciəsinin günahkarları öz cəzalanna çatmayıblar. Misli görünməmiş cinayətin məmuru Mixail Qorbaçova Nobel Sülh Mükafatının verilməsi şəhidlərimizin ruhunu incidir.

ŞAKİR YAQUBOV

Hər halda, ulu öndər Heydər Əliyevin birbaşa söyi ilə 20 Yanvar hadisələri özünün tarixi siyasi-hüquqi qiymətini aldı. "1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş faciəli hadisələr haqqında" Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1994-cü il 29 mart tarixli qərarında deyilirdi:

"Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 20 Yanvar hadisələrinə siyasi-hüquqi qiymət verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tövsiyəsini qəbul edərək və məsələnin müzakirəsi zamanı söylənilmiş fikir və mülahizələri, habelə əldə edilmiş faktları nəzərə alaraq qərara alır:

1. Azərbaycanda vüsət almış milli azadlıq hərəkatını boğmaq, demokratik və suveren bir dövlət yaratmaq amalı ilə ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli mənliliyini alçaltmaq və belə bir yola qədəm qoyan hər hansı xalqa sovet hərbi maşınının gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə 1990-cı il yanvarın 20-də sovet silahlı qüvvələrinin Bakı şəhərinə və respublikanın bir neçə rayonuna yeridilməsi, nəticədə haqq və ədalətin müdafiəsi naminə küçələrə çıxmış silahsız adamların qəddarcasına qətlə yetirilməsi Azərbaycan xalqına qarşı totalitar kommunist rejimi tərəfindən hərbi təcavüz və cinayət kimi qiymətləndirilsin.

2. İşğalçılıq siyasəti ilə Azərbaycanın suverenliyinə qəsd etmiş, xalq hərəkatını boğmaq üçün bədnam kommunist ideologiyası libasında köhnə imperiya iddialarını həyata keçirmək məqsədilə 20 Yanvar faciəsinə təşkil etmiş Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası, Sovet dövləti və hökuməti rəhbərliyinin, şəxsən Mixail Qorbaçovun Azərbaycan xalqına qarşı ağır cinayət törətdiyi qeyd olunsun.

3. Xalqa qarşı törədilən hərbi təcavüzə görə məsuliyyət eyni zamanda Azərbaycan Kommunist Partiyası rəhbərliyinin üzərinə düşür. Xalqın azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədilə sovet qoşunlarının Azərbaycana çağırılmasına və xalqa qarşı yönəldilməsinə razılıq verən, vətəndaşların əmin-amanlığını təmin etməyən, hakim mövqelərini qorumaq naminə öz xalqının qanının axıdılmasına yol verən Əbdürrəhman Vəzirovun təcavüzün birbaşa təşkilatçısı və iştirakçısı olduğu, Ayaz Mütəllibovun, Viktor Polyaniçkonun, Vaqif Hüseynovun bu cinayətdə bilavasitə iştirak etdikləri, bununla da Azərbaycan xalqına xəyanət etdikləri qeyd olunsun.

4. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Elmira Qafarovanın, Azərbaycan Kommunist Partiyası Bakı Şəhər Komitəsinin birinci katibi Müslüm Məmmədovun sovet imperiyasının qoşun hissələrinin Bakı şəhərinə yeridilməsi ilə əlaqədar heç bir konkret tədbir görmədiklərinə və vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin etmədiklərinə görə yüksək vəzifəli şəxslər kimi siyasi məsuliyyət daşıdıqları qeyd edilsin.

5. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi plenumunun qərarı ilə yaradılmış komissiyanın (sədr - Əfəndi Daşdəmirov) Yanvar faciəsinin mahiyyətini və əsl səbəbkarlarını xalqdan gizlətmək və cinayəti ört-basdır etmək məqsədi daşıdığı qeyd olunsun.

6. Qeyd edilsin ki, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin deputat-istintaq komissiyası (sədr - Midhət Abasov, sədr müavini - Tamerlan Qarayev) 20 Yanvar faciəsinin təhqiqi üçün müəyyən iş aparmış, lakin süründürməçiliyə yol verərək siyasi konyunktura naminə bəzi şəxslərin təqsirinin üstündən keçməklə, respublikanın rəhbərlərinə yaranmaq məqsədini güdmüşdür. Yanvar hadisələrinə siyasi-hüquqi qiymət verilməsi ilə bağlı komissiyaın çıxardığı nəticələr kifayətləndirici hesab edilməsin.

7. Qeyd olunsun ki, Ali Sovetnin Milli Şurası və sonralar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan xalqının həyatında baş vermiş 20 Yanvar faciəsinə öz münasibətini bildirməmiş və yalnız deputat-istintaq komissiyasının işinin yekunlarını qənaətbəxş hesab etməklə kifayətlənmişdir.

8. 1990-cı il 20 yanvar hadisələrindən ötən dörd il ərzində respublika hüquq-mühafizə orqanlarının keçmiş rəhbərlərinin bu cinayətin istintaqı ilə bağlı fəaliyyəti yarıtmaz hesab edilsin. Qeyd edilsin ki, Bakı şəhərində, eləcə də Azərbaycanın bir neçə rayonunda yüzlərlə insanın həlak olması və yaralanması ilə nəticələnmiş Qanlı yanvarın əsl təqsirkarlarının üzə çıxarılmasına və son dörd il ərzində bu faciənin mahiyyətinin açılmasına maneçilik edən şəxslərin müqəssirlik dərəcəsinin müəyyənəşdirilməsində hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti qeyri-qənaətbəxş olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının baş prokuroruna tapşırılsın ki, bu işin qısa müddətdə başa çatdırılmasını və təqsirli şəxslərin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyətə cəlb olunmasını təmin etsin.

9. Yanvar faciəsinin Azərbaycan xalqının tarixində böyük siyasi əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq, habelə Azərbaycanın azadlığı uğrunda şəhid olanların xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədilə Bakı şəhərində xatirə kompleksi yaradılsın".

**MƏZAHİR
SÜLEYMANZADƏ**

Bu qərarın 9-cu bəndi yüksək səviyyədə yerinə yetirildi. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev şəhidlərimizin xatirəsini əbədiləşdirən abidənin möhtəşəm alınması üçün çox şey göstərdi. Bütün işlər onun şəxsi nəzarəti altında həyata keçirildi.

Mən əvvəllər Şəhidlər Xiyabanını ziyarət etməyə 5 yaşlı oğlumla gedirdim. İndi şəhidlərimizin unudulmaz xatirəsini 5 yaşlı nəvəmlə yad edərim. Qanlı hadisələrdən keçən 25 il ərzində bütöv bir nəsil dəyişib. İlk illər 20 Yanvarda göz yaşları axırdıqsa, indi daha çox qürur hissi keçiririk. Şəhidlər Xiyabanı xalqımızın and yerinə çevrilib.

Biz 20 Yanvarla bağlı fikir və mülahizələrimizi söylədik, xatirələr danışdıq, o əzablı günlərdə informasiya blokadasını necə yarmağımızdan, "Səhər" qəzetini necə buraxmağımızdan söhbət açdıq, rəsmi sənədləri şərh etdik. Söhbət əsnasında "Səhər" qəzetini nəşrə hazırlayarkən bizimlə birgə olan yaradıcı və texniki işçilərin də bəzilərinin adlarını da çəkdik. Amma biz onların heç birini unutmamışıq, necə deyirlər, o fədakar adamların hər birinin adı əbədi olaraq şəhid qəzetin - "Səhər"in baş daşına yazılıb:

Rəfail Nağıyev, Şakir Yaqubov, Hidayət Elvüsal, Vaqif Bəhmənli, Əfqan Əsgərov, Firudin Rəsulov, Bəxtiyar Sadıqov, Tahir Rüstəmov, Dilman Musayev, Zülfüqar Rüfətoğlu, Araz Qurbanov, Fərman Bağırov, Cahangir İbadov, Yaşar Xəlilov, Mehman Fərzullayev, Arif Rzaev, Xanlar Əliyev, Fazil Yusifoğlu, Pənah Seyidov, Nazilə Abdullayeva, Pərinaz Səmədova, Ramiz Abdullayev, Əzim Əzimov, Musa Nəbiyev, Nəcəf Nəcəfov və mən - Məzahir Süleymanzadə.

"Səhər" in başdaşına adları yazılmış bu adamları bu gün hamı tanıyır. Amma illər ötecək, nəsillər dəyişəcək, məsələn, siyahıdakı Ramiz Abdullayevin kim olduğunu heç kəs xatırlamayacaq. Odur ki, adlarla əlaqədar qısa şərhə ehtiyac var. Rəfail Nağıyev, Şakir Yaqubov, Hidayət Elvüsal, Vaqif Bəhmənli, Əfqan Əsgərov, Firudin Rəsulov, Bəxtiyar Sadıqov, Tahir Rüstəmov, Rusvat Bayramov, Dilman Musayev, Zülfüqar Rüfətoğlu, Araz Qurbanov "Vətən bu gün ağı deyir..." reportajının müəllifləri, "Səhər" in matəm nömrəsinin əziyyəti çəkənlərdir. Nəcəf Nəcəfov "Səhər" çap olunanda gecə bizim yanımda olub, köməyini, məsləhətini, əsirgəməyib. "Səhər" in tarixi nömrəsində fotomüxbirlər Fərman Bağirovun, Cahangir İbadovun, Yaşar Xəlilovun çəkdiyi şəkillər dərc olunub. Mehman Fərzullayev buraxıcı işlərini yerinə yetirib. Fazil Yusifoğlu, Pənah Seyidov, Arif Rzayev, Xanlar Əliyev mətnlərin yığılması, səhifələrin bağlanması ilə məşğul olublar. Nazilə Abdullayeva, Pərinaz Səmədova makinaçılarımız, Ramiz Abdullayev və Əzim Əzimov "Səhər" in sürücüləri idilər. "Kommunist" nəşriyyatının direktoru Musa Nəbiyevin "Səhər" in kollektivinə göstərdiyi köməyi də heç vaxt unutmayaçağıq.

Əslində, bu siyahını uzatmaq, Əzizə Cəfərzadənin, Sücaətin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Məmməd Aslanın, Şahmar Əkbərzadənin, Flora Sadıqovanın, hətta general Boris Leonidoviç Aleksandrovun da adlarını "Səhər" in başdaşına yazmaq olardı. 1990-cı ilin qanlı Yanvar günlərində onların qəlbinin "Səhər"lə döyündüyünü hər zaman xatırlayaçağıq...

Şakir, söhbətimizin sonunda ürəyimdən şeir söyləmək keçir. Sən bilirsən ki, mən heç zaman şairlik iddia-

sında olmamışam. Amma ara-sıra kövrək duyğularımı misralara düzüb "Ocaq başında" adlı kitab nəşr etdirmişəm. Həmin kitaba daxil edilmiş şeirlərdən biri "Səhər" qəzetinə həsr olunub:

"Səhər" şəhid qəzet,
"Səhər" vüqarlı.
"Səhər" uca dağdı,
zirvəsi qarlı!
"Səhər" anaların
qanlı göz yaşı,
"Səhər" tarixlərin
dəqiq yaddaşı,
20 Yanvarın salnaməsidir.
"Səhər" şəhidlərin
döyünən qəlbi,
Uca fəryadıdır,
gələn səsidir!
Mən memar deyiləm,
amma ki, "Səhər",
Mənim ucaltdığım
söz abidəsidir!

20 YANVAR ŞƏHİDLƏRİ

20 Yanvar şəhidlərinin siyahısı ilk dəfə "Səhər" qəzetinin 3 fevral 1990-cı il tarixli nömrəsində dərc edilib. Biz bir neçə etibarlı mənbəyə, xüsusən Səhiyyə Nazirliyinə istinad edərək bu siyahını hazırlamışdıq. Həmin nömrədə 20 Yanvar qırğını zamanı yaralananların da siyahısı "Səhər" in oxucularına təqdim olunmuşdur. Sonralar müvafiq orqanlar tərəfindən şəhidlərin siyahısı dəqiqləşdirildi. Nəhayət, 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə 137 Vətən övladına "20 Yanvar şəhidi" adı verildi.

ABBASOV
Sabir Rzaqulu oğlu

ABBASOV
Zöhrab Heydərali oğlu

ABBASOVA
Fəridə Nəriman qızı

ABDULLAYEV
Eyyub Mahmud oğlu

ABDULLAYEV
Tariyel Hacıbala oğlu

ABDULLAYEV
Zahid Abdulla oğlu

ABDULLAYEV
Tariyel Oruc oğlu

AĞAHÜSEYNOV
Ağahəsən Yarı oğlu

AĞAHÜSEYNOV
Nurəddin Aslan oğlu

AĞAVERDİYEV
Aslan Əlikram oğlu

ALİMOV
Ramis Xarisoviç

ALLAHVERDİYEV
İlham Əjdər oğlu

ALLAHVERDİYEV
Nəriman Əmir oğlu

ALLAHVERDİYEV
Ruslan Kamal oğlu

ALLAHVERDİYEVA
Fərizə Çoban qızı

ALMƏMMƏDOV
Teymur Yəhya oğlu

ATAKİŞİYEV
Bəhrüz Tofiq oğlu

ATAKİŞİYEV
Şakir Xandadaş oğlu

BABAYEV
Ələvsət Hidayət oğlu

BABAYEV
Fuad Yavər oğlu

BABAYEV
Rəhim Vəqif oğlu

BABAYEVA
Sürəyya Lətif qızı

BAĞIROV
Baloğlan Həbib oğlu

BAĞIROV
Telman Malik oğlu

BAXŞƏLİYEV
Elçin Mirzə oğlu

BAXŞİYEV
Salman Babaxan oğlu

BAYRAMOV
İsabala Əli oğlu

BESSANTİNA
Vera Lvovna

BƏDƏLOV
Rövşən Seyfulla oğlu

BOQDANOV
Valeri Zakiroviç

BÜNYADZADƏ
Ülvi Yusif oğlu

CAVANŞİROV
İlkin Zülqədər oğlu

CƏFƏROV
Əbülfəz Böyükağa oğlu

DURDİYEV
Anagəldi

EMİNOV
Vəfadar Osman oğlu

ƏBİLHƏSƏNOV
İlqar Yusif oğlu

ƏBÜLFƏTOV
Mircamal Mirsaleh oğlu

ƏHMƏDOV
İlqar Hamlet oğlu

ƏLƏKBƏROV
Azər Nəsim oğlu

ƏLƏSGƏROV
Zaur Rəsim oğlu

ƏLİYEV
Aruz Əhmədli oğlu

ƏLİYEV
Bəyram Mədət oğlu

ƏLİYEV
Çingiz Mirzəhüseyn oğlu

ƏLİYEV
Xalqan Yusif oğlu

ƏLİYEV
Nəsim Kamil oğlu

ƏLİYEV
Rüstəm Şahvələd oğlu

ƏLİYEV
Zahid Bəyram oğlu

ƏLİYEV
Zəbulla Xeyrulla oğlu

ƏLİZADƏ
Faiq Əbdülmüseyn oğlu

ƏSƏDULLAYEV

Asif Kamil oğlu

ƏSGƏROV

Novruz Faiq oğlu

ƏSRƏFOV

Rəhman İsmixan oğlu

ƏZİZOV

Habil Komunar oğlu

HACIYEV

Mübariz Məhəmməd oğlu

HƏMİDOV

İzzət Atakişi oğlu

HƏMZƏYEV

Balahüseyn Mirqəzəb oğlu

HƏSƏNOV

Əli Xudavərdi oğlu

HƏSƏNOV

Mehman İbrahim oğlu

HƏSƏNOV

Müzəffər Qəzənfər oğlu

HƏSƏNOV

Sahib Nasib oğlu

HƏŞİMOV

İsrafil Ağababa oğlu

HÜSEYNOV

Əlimərdan Əbil oğlu

HÜSEYNOV

Nəriman Vəli oğlu

HÜSEYNOV

Rahib Məmməd oğlu

XAMMƏDOV

Baba Məhəmməd oğlu

XANMƏMMƏDOV

Cəbrayıl Hüseynxan oğlu

XARİTONOV

Vladimir Aleksandroviç

İBRAHİMOV

İbrahim İsmayıl oğlu

İBRAHİMOV

İlqar Rəşid oğlu

İMANOV

Elçin Beydulla oğlu

İSAYEV

Fəxrəddin Xudu oğlu

İSAYEV

Müşfiq Ağaəli oğlu

İSAYEV

Rauf Sultanməcid oğlu

İSMAYILOV

Cavad Yunus oğlu

İSMAYILOV

Məmmədli Novruz oğlu

İSMAYILOV

Rəşid İslam oğlu

İSMAYILOV

Tofiq Babaxan oğlu

İSMAYILOV

Ağanəzər Araz oğlu

KAZIMOV

Əflatun Həşim oğlu

KƏRİMOV

Aleksandr Rəməzan oğlu

KƏRİMOV

İlqar İsa oğlu

KƏRİMOV

Oqtay Eyvaz oğlu

QALBOV

Ələsgər Yusif oğlu

QARAYEV

İlqar Əli oğlu

QASIMOV

Abbas Şamməd oğlu

QASIMOV

Yusif İbrahim oğlu

QEYBULLAYEV

Elçin Suyəddin oğlu

QƏNİYEV

Mirzə Rzabala oğlu

QOCAMANOV

Əliyusif Bilal oğlu

QULİYEV

Səxavət Balay oğlu

MARXEVKA

Aleksandr Vitalyeviç

MEYEROVIÇ

Yan Maksimoviç

MƏMMƏDOV

Eldar Zeynal oğlu

MƏMMƏDOV

İbiş Behbud oğlu

MƏMMƏDOV

Kamal Seyidqurban oğlu

MƏMMƏDOV

Mehman Sahibəli oğlu

MƏMMƏDOV

Məmməd Yarməmməd oğlu

MƏMMƏDOV

Rahim Vəliəğa oğlu

MƏMMƏDOV

Səxavət Heydər oğlu

MƏMMƏDOV

Şahin Zahid oğlu

MƏMMƏDOV

Vaqif Məmməd oğlu

MƏMMƏDOV

Vidadi Üzeyir oğlu

MƏMMƏDOVA

Larisa Fərman qızı

MƏMMƏDOVA

Svetlana Həmid qızı

MİRZƏYEV

Azad Əliheydər oğlu

MİRZƏYEV

Elçin Hüseynqulu oğlu

MİRZƏYEV

Vaqif Səməd oğlu

MÖVLÜDOV

Fuad Fərhad oğlu

MUXTAROV

Rasim Mustafa oğlu

MURADOV

Mehman Əsəd oğlu

MURSAQULOV

İsmayıl Həsən oğlu

MUSAYEV

Tofiq Ayvaz oğlu

MUSTAFAYEV

Mahir Vaqif oğlu

NƏSİBOV

Allahyar İsgəndər oğlu

NƏSİROV

Yanvar Şirəli oğlu

NİKOLAYENKO

Alla Alekseyevna

NİŞŞENKO

Andrey Aleksandroviç

NOVRUZBƏYLİ

Ağabəy Oqtay oğlu

NURİYEV

Zahid Zəbi oğlu

ORUCOV

Şəmsəddin Əbilhəsən oğlu

POLADI

Saleh Əliqulu oğlu

RƏHMANOV

İslam Oqtay oğlu

RÜSTƏMOV

Rövşən Məmməd oğlu

RZAYEV

Azad Allahverdi oğlu

SADIQOV

Yusif Allahverdi oğlu

SALAHOV

Şərafəddin Müzəffər oğlu

SALAYEVA

Sevda Məmmədəğa qızı

SEMYONOV

Aleksandr Vladimiroviç

SƏFƏROV

Vəfadar Ağamirzə oğlu

ŞƏRİFOV

Mürvət Rəhim oğlu

TOKAREV

Vladimir İvanoviç

TUXTAMIŞOV

Fərqat Şərifullayeviç

TURABOV

Tengiz Məmməd oğlu

YAQUBOV

Nüsrət İsmayıl oğlu

YEFİMİÇEV

Boris Vasilyeviç

YUSUPOV

Oleq Kərimoviç

ZÜLALOV

İsfəndiyar Adil oğlu

Nəşriyyat direktoru:

Nadir Məmmədli

Texniki redaktor:

Namiq Süleymanov

Korrektor:

Elnarə Kərimova

Dizayner:

Samir Süleymanov

Bilgisayar operatoru:

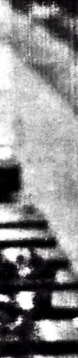
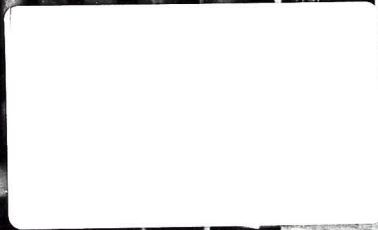
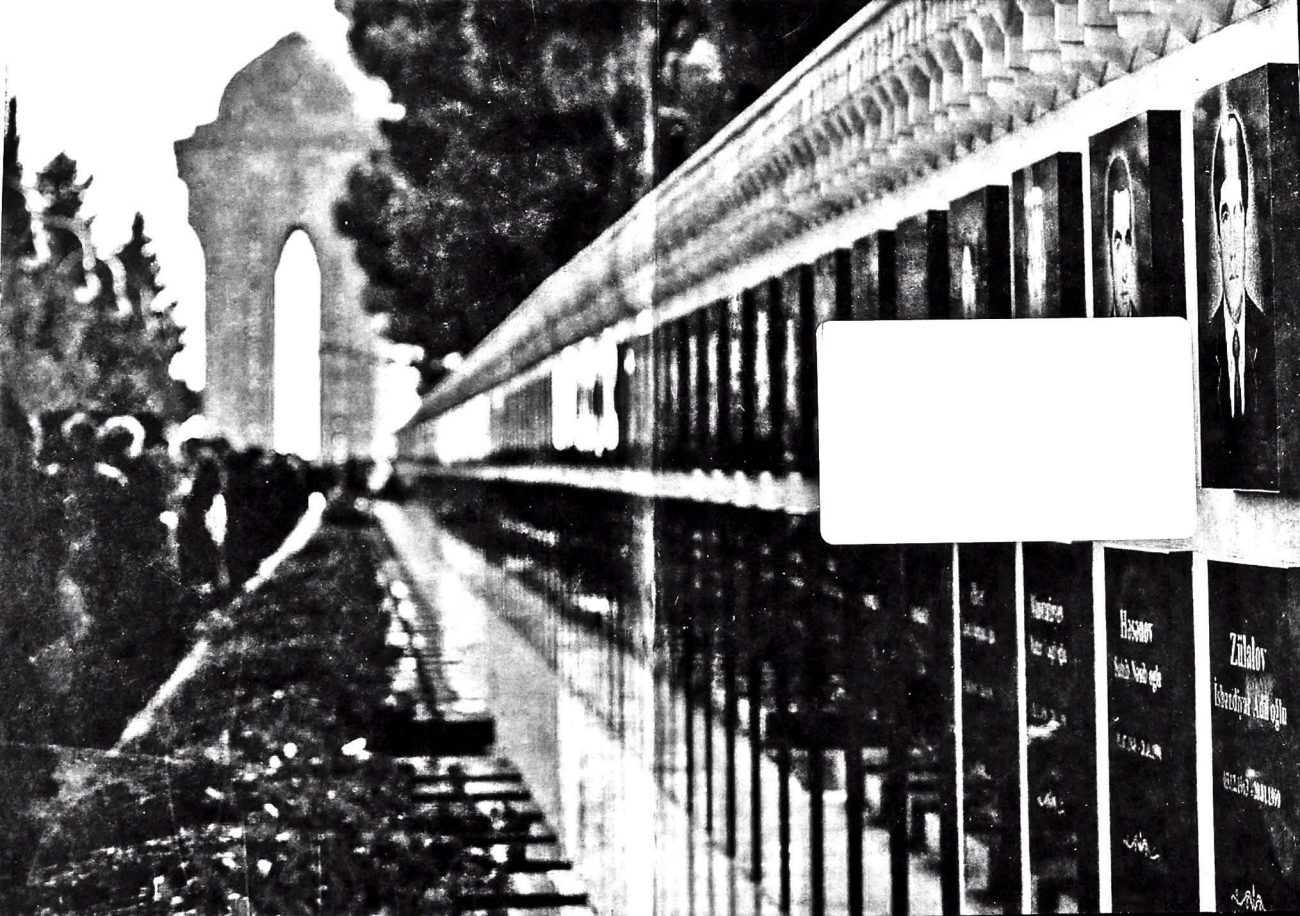
Sevda Əliyeva

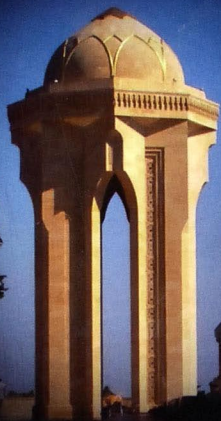
Yığılmağa verilib: 04.12.2014. Çapa imzalanıb: 06.01.2015

Şərti çap vərəqi: 12. Sifariş: № 197.

Kağız formatı: 60x84 1/16. Tiraj: 500 nüsxə

Kitab "Səhər" qəzetinin bilgisayar mərkəzində səhifələnilib,
"Elm və Təhsil" nəşriyyatında hazır diapozitivlərdən çap olunub.

Bakı - 2015